

విజ్ఞాపనము.

భక్తమార్కచరిత్రము. భోజమహారాజచరిత్రము.

“ధన్వంతరి తుపణ కామరసింహ శబ్దు
భేతాశభట్ట ఘటకర్పర కాళిదాసాః।
ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం
రత్నాని వై పరయచి ర్నవ విక్రమస్య॥”

“అద్య ధారా సదాధారా సదాలమ్నా సరస్వతీ।
వడ్డితా మడ్డితాః సర్వ భోజరాజే భువం గతే॥”

ఈ దేశములో అనాదిగా హిందువులకు ఇహపరసాధకములైన సకలవిషయములును గీర్వాణభాషయందే ఉండుటయు, అందులోని నా నావిషయములలో కొన్నిమాత్రమే కొంచెముగానే దేశభాషలలో రచియింపఁబడియుండుటయు, అందుచేతనే ఎల్లవారును సంస్కృతము నేర్చుకొన నపేక్షించుటయు, సర్వత్ర విదితమే గదా,

సకలభాషలకు తల్లియు దేవభాషయు సకలరహస్యనిధియు నైన యీ భాషను అభ్యసించుటకు తగినసాధనములు—నులుపయిన పంచన గ్రంథములు—విశేషించి లేకపోవుటచేతను, ఉన్నవయినను మంచికూర్పులు లేనందున లేనివానితో సమానమే అయి యుండుటచేతను, ఎంతటెంతతో ఎంతబుద్ధిమంతులైనను ఎంతటియాసక్తికలవారైనను విశేషకాలమును దానికే వినియోగము చేయలేనివారు దాని నభ్యసించు పక్షమునొరూ

యూనివర్సిటీపరీక్షలకై సంస్కృతమును చదువువిద్యార్థులును, ఇంగ్లీషుభాషలో పరీక్షార్థము నియమింపఁబడిన గ్రంథములనే కాక ఇతరగ్రంథముల నెన్నిటినియోచివి ఆభాషయందు వ్యుచిసాహిత్యమును సంపాదించుకొనునట్లు, గీర్వాణభాషయందు కూడ అధికపరిశ్రమచేయుటకు ప్రైజ్‌జెప్పిన హేతువుచేతనే శక్తులుగాక యున్నారు. అందువలననే అనేకులు సంస్కృతమందు లెక్కస్థు భాగములో విశేష

సంఖ్యలకు ఆశ పెట్టుకొనక తర్జిమా భాగము చేతనే సంస్కృతమందు తేరుటకు యత్నింతురు, అట్లే, అపజయమునుండి తప్పించుకొందురు.

ఈ రెండువిధములవారికొకటను ఈ గ్రంథములు—ఇవి అంతటను సులువైనవచనముగాను, మధ్యమధ్య చమత్కారముగలవియు నీతిబోధకములునైన శ్లోకములుగాను, ఉన్నవై, మంచికూర్పుగా లఘుటీకలతో ముద్రింపించినయెడల శబ్దమంజరిమాత్రము చదివినవారికి సుబోధమగు నవిగానున్నందున,—వీనిప్రతులను ప్రాంతవానిని క్రొత్తవాని తెలుఁగక్షరములవానిని నాగరాక్షరములవానిని దొరకినన్ని తెప్పించి తప్పలను యథామతి దిద్ది, లఘుటీకల చేర్చి ఆంగ్లేయ గ్రంథములయందువలె పదముల సంతట విడఁబఱచియు, గద్యములను పద్యములను వెవ్వేటుగాను, వాక్యావాంతరవాక్యాదిబోధకములయిన చిహ్నములతో కూడను, సాధ్యమయినంతమట్టునకు తప్పలులేకుండను, పడినవానికి శుద్ధపత్త్రములు చేర్చియు, అచ్చువేయింపఁబడినవి. టిప్పణములలో శ్లోకములకు తఱచుగా దండాస్వయమే వ్రాయఁబడినది. కఠినస్థలములలో ప్రతిపదటీకయు తాత్పర్యమును కూడ వ్రాయఁబడినవి. గద్యభాగములలో కఠినపదములన్నిటికి అర్థములు వ్రాయఁబడినవి.

ఇట్టిగ్రంథముల నన్నిటిని ఈ ప్రకారమే శోధించి అచ్చువేయ నుద్యత్తుండనై యున్నాను. పండితులును విద్యాశాలాధికారులును విద్యార్థులును ఈ సదుద్యమమునకు సంతోషించి, ఇది నెఱవేఱుటకై,

కర్తా కారయితా చైవ ప్రేరక శ్చానుమోదకః।

సుకృతే దుష్కృతే చైవ చ త్వారః సమభాగినః॥

అనునాయముయొక్క సుకృతవిషయకప్రవృత్తికి తాను ప్రథమోదాహరణభూతులయి యుండవలసినవారుగావున, విద్యార్థులలో ఈ గ్రంథములకు ప్రచారము కలుగఁజేయుదురుగాక యని సవినయముగా కోరుచున్నాను.

వే - వేంకటరాయశాస్త్రి,

డిసెంబరు ౧-వ తేది; ౧౯౦౦-వ సం॥

సంస్కృత ప్రధానోపాధ్యాయుఁడు,
క్రిస్టియన్ కాలేజ్, మదరాస్.

శ్రీరస్తు.

శ్రీ భోజమహారాజచరిత్రమ్.

స్వస్తి శ్రీమన్మహారాజాధిరాజస్య భోజరాజస్య ప్రబంధః కథ్యతే.
ఆదౌ ధారారాజ్యే సింధులసంక్షో రాజా చిరం ప్రజాః పర్యపాల
యత్. తస్య వృద్ధత్వే భోజ ఇతి పుత్రైః సమజని. స యదా పశ్చి
వర్షః సంవృత్త, స్తదా పితా హ్యేతన్నో జరాం జ్ఞాత్వా, ముఖ్యామా
త్యా నాహూయ, అనుజం ముష్టాం మహాబల మాలోక్య, పుత్రం చ
బాలం వీక్ష్య, విచారయామానః—“య దాహం రాజ్యలక్ష్మీభారధారణ
సమర్థం సోదర మపహాయ రాజ్యం పుత్రాయ ప్రయచ్ఛామి, తదా
లోకాపవాదః; అథ వా బాలం మే పుత్రం ముష్టా రాజ్యలోభా
ద్విషాదిగా మారయిష్యతి. తదా దత్త మపి రాజ్యం వృథా, పుత్ర
హని, ర్మంశోచ్ఛేద శ్చ.

లోభః ప్రతిషా పాపస్య, ప్రసూతి ర్లోభ ఏవ చ, |

జ్యేష్ఠక్రోధాదిజనకో లోభః పాపస్య కారణమ్. ||

లోభాత్ క్రోధః ప్రభవతి, క్రోధా ద్దోహః ప్రవర్తతే, |

ద్రోహేహేణ నరకం యాతి శాస్త్రజ్ఞోఽపి విచక్షణః. ||

మాతరం పితరం పుత్రం భ్రాతరం వా నుహృత్తమం |

లోభావిష్టా నరో హన్తి స్వామిసం వా సహోదరమ్. ||”

ఇతి విచార్య, రాజ్యం ముష్టాయ దత్త్వా, తదుత్సక్తే భోజ మాత్మజం
నుమోచ.

తతః క్రమా ద్రాజని దివం గతే, సంప్రాప్తరాజ్యసంపత్తి ర్ముఖ్యో
ముఖ్యామాత్యం బుద్ధిసాగరనామానం వ్యాపారముద్రాయా దూరీకృ
త్య, తత్పదేనశం నివేశయామాస. తతో గురుభ్యః క్షీతిపాలపు
త్రో వాచయతి శృణోతి చ కాస్త్రాణి.

తతః క్రమేణ సభాయాం కోఽపి జ్యోతిశ్శాస్త్రపారగః స
కలవిద్యాచాతుర్యవాక్ బ్రాహ్మణః సమాగమత్. స రాజే స్వస్తీ త్యు
క్త్వా రాజాజ్ఞ యోపవిశ్య ప్రాహ “దేవ, లోకోఽయం మాం
సర్వజ్ఞం వక్తి. తత్ కి మపి పుచ్చు.

కృష్ణస్థా యా భవే ద్విద్యా సా ప్రకాశ్యా సదా ముద్ధైః।

యా గురా పుస్తకే విద్యా తయా మాధః ప్రతార్యతే॥”

తతో రాజాపి విప్ర స్యాహంభావముద్రయా చమత్కృత
ద్వాతాం శ్రుత్వా, “మమ జన్మార భై రితత్త ణపర్యవం,
స్తయాచరితం, య ద్యత్ కృతం, తత్ సర్వం వదతి యది, భ
సర్వజ్ఞ ఏ వే” త్యువాచ. తతో బ్రాహ్మణోఽపి రాజ్ఞా య
కృతం త త్సర్వ మువాచ గూఢవ్యాపారమపి. తతో రాజాపి
ణ్య పృథిజ్ఞానాని జ్ఞాత్వా తతోష్. విప్రస్య చ పాదయోః పతిః
మిస్త్రినీలపువ్యరాగమరకతనై డూర్యఖచితసింహాసన ఉపవేశ్యా
“మా లేవ రక్షతి, పి లేవ హితే నియుక్తే,

కా నైవ చాభిరమయ త్యపనీయ భేదం,।

కీర్తిం చ దిక్షు వితనూతి, తనోతి లక్ష్మీం,

కిం కిం న సాధయతి కల్పల లేవ విద్యాని॥”

తతోఽసౌ విప్రపరాయ ద కాశ్యా నాజానేయాన్ దదౌ.
సభాయా నూసీనో బుద్ధిసాగరః ప్రాహ “దేవ, భోజస్య జస్త
కా మేతం బ్రాహ్మణం పృచ్ఛే”తి. తతో ముక్తాః ప్రాహ “విద
భోజస్య జస్తపత్రికాం విధేహి”తి. తతోఽసౌ బ్రాహ్మణ ఉ
“అధ్యయనశాలాయా భోజ ఆనేతవ్య” ఇతి. ముక్ష్ణోఽపి తతః

కా దధ్యయనశాలా మలంకుర్వాణం భోజం నిజైః, ర్భూతై రానాయ
యామాస సభామ్. తతో భోజకుమారః సాక్షాత్ పితర మివ రాజాన
మాసమ్య శువినయం తస్థా. తత స్తద్యూపలావణ్యమోహితే రాజకు
మారమద్భుతే, ప్రభూతసౌభాగ్యం మహీమద్భుల మాగతం మహేంద్రా ని
వ, సాకారం మన్తధ మివ, మూర్తిమత్ సౌభాగ్య మివ, భోజం ని
రూప్య, దైవజ్ఞ శిఖామణీ రాజానం ప్రాహ రాజా, భోజస్య భా
గ్యోదయం వక్తుం విరిఘ్నోఽపి నాలమ్. కోఽహ ముదరమ్భరి బ్రాహ
మ్యణః? త థాపి వదామి స్వమత్యనుసారేణ. భోజ మితోఽద్యయన
శాలాయాః ప్రేమయ.' తతో రా జాజ్ఞయా భోజేఽద్యయనశాలాం
గతే దైవజ్ఞ శిఖామణి ర్విప్రః ప్రాహః—

పశ్చాత్ పశ్య వర్షాణి సప్త మాసా, దినత్రయం,

భోజరాజేన భోక్తవ్యః సగాఢో దక్షిణాపథః॥

త దాకర్ణ్య రాజా చాతుర్యా దపహసన్నివ సుముఖోఽపి విచ్ఛాయ
పదసోఽభూత్. తతో రాజా బ్రాహ్మణం ప్రేమ్య నిశీధే స్వశయ
సప్రాసాద మాసా ద్యైకాకీ వ్యచిన్తయత్ః—

యది రాజ్యలక్ష్మీ ర్భోజకుమారం గమిష్యతి, త దాహం జీవ న్మపి
మృత ఏవ.

తో నీన్ద్రియా నివికలాని, త దేవ నామ,

సా బుద్ధి రప్రతిహతా, వచనం త దేవ!

అహోఽహో విరహితః పురుషః క్షణేన

సోఽద్యయన ఏవ భవ తీతి విచిత్ర మేతత్.॥

కిం చ, శరీరనిరవేక్షస్య దక్షస్య వ్యవసాయినః!

బుద్ధిప్రారబ్ధకార్యస్య నాస్తి కిచ్చన దుష్కరమ్॥

అసూయయా హతే నైవ సర్వోపాయోద్యమై రపి!

భర్తృణాం గృహ్యతే సుపత్ సుహృద్భి ర్నన్ద్రిభి స్తథా॥

తత ఉద్యమే కిం దుస్సాధ్యమ్!

అతిదాక్షిణ్యముక్తానాం శక్తితానాం పదే పదే।

పరాపవాదభీరూణాం దూరతో యాన్తి సంపదః॥

కిం చ, ఆదానస్య ప్రదానస్య కర్తవ్యస్య చ కమణః।

క్షీప్ర మక్రియమాణస్య కాలః పిబతి సంపదః॥

అవమానం పురస్కృత్య మానం కృత్వా చ పృష్టతః।

స్వాధానం సముద్ధరేత్ ప్రాజ్ఞః స్వాధాభ్రంశో హి మూర్ఛతా॥

న స్వల్పస్య కృతే భూరి నాశయే న్నతిమాన్ సరః।

ఏత దే వాత్ర పాణ్డిత్యం యత్ స్వల్పా ద్భూరిరక్షణమ్॥

జాతమాత్రం న యః శత్రుం వ్యాధిం వా ప్రశమయయేత్।

అతిపుష్టాజ్ఞయంతోఽపి స పశ్చాత్ తేన హన్యతే॥

ప్రజాగుప్తశరీరస్య కిం కరిష్యన్తి సంహతాః।

హస్తస్యస్తాతపత్రస్య వారిధారా ఇ వారయః॥

అఫలాని దురన్తాని సమవ్యయఫలాని చ।

అశక్యాని చ వన్తాని నారభేత విచక్షణః॥

ఏవం విచిన్తయ న్నభుక్త ఏవ దినస్య తృతీయే యామే ఏక
ఏవ మన్త్రయిత్వా వజ్రదేశాధీశ్వరస్య మహాబలస్య వత్సరాజ స్వా
కారణా యైకం స్వ మజ్జరక్షకం ప్రాహిణోత్. స చాజ్ఞరక్షణో న
త్సరాజ ముపేత్య ప్రాహ, రాజా త్వా మాకారయ తీతి. తతః స ర
థ మారుహ్య పరివారేణ పరివృతః సమాగతో, రథా దేవతీర్వ, రాజభ
వన మాసాద్య, రాజాన మవలోక్య, ప్రణిప త్యోపవిష్టః. రాజా చ
సోధం నిర్జనం విధాయ వత్సరాజం ప్రాహ:

“జాజా తుష్టోఽపి భృత్యానాం మానమాత్రం ప్రయచ్ఛతి।

తే తు సమ్మానితా స్తస్య ప్రాణై ర్వున్మతుర్వతే॥

వత్స, త్వయా భోజో భువనేశ్వరీవివినే హస్తవ్య. ప్రథమయామే ని
శాయః శిర శ్చాన్తఃపుర మానేతవ్య మి” తి. స చోత్థాయ నృపం.

స త్వహం దేవాదేహాః ప్రమాణమ్. త థాపి భవల్లాలనాత్ కి మపి
వస్తుకామోఽస్తి. తతః సాపరాధ మపి మే వచః తున్నవ్యమ్.

భోజే ద్రవ్యం న, నేనా వా, పరివారో బలాన్వితః,
శరం పోత ఇ చాస్తేద్య, స హస్తవ్యః కథం ప్రభోని॥
పారమ్య్య ఇ వాసక్త స్త్యత్వాద ఉదరమ్యురిః।
తద్వధే కారణం నైవ పశ్యామి నృపపున్దర॥

తతో రాజా సర్వం ప్రాతః సభాయాం ప్రవృత్తం పృత్యాత్త మకథ
యత్. స చ శ్రుత్వా హస న్నామః—“దే వాకర్ణయ.

త్రైలోక్యనాథో రామోఽస్తి వసిష్ఠో బ్రహ్మపుత్రీకః।
తేన రాజ్యాభిషేకే తు ముచ్యతే॥ కథిన్యోఽపి భవత్॥
తన్మహాతేజాన రామోఽపి వసం నీతోఽసనీం వినా।
సీతాపహణోఽప్యశవ ద్వైర్విభిషచనం పృథా॥
జాతః కోఽయం నృపశ్రేష్ఠ కింపిచ్ఛేత్ ఉదరమ్యురిః।
యదుక్త్యా మన్నథాకారం కుమారం హస్త మిచ్ఛసి॥

కిం చ, కిం ను మే స్యా దిదం కృత్వా, కిం ను మే స్యా దకుర్వతః,
ఇతి సంచిత్త్య మనసా ప్రాజ్ఞః కుర్వీత వా స వా॥

ఉచిత మనుచితం వా కుర్వీత కార్యజాతం।

పరిణతి రపధార్యా యత్నతః పణ్డితేన।

అర్థిరభసకృతానాం కమలానామావిపత్తే।

రేభవతి హృదయదాహీ శల్యశుల్కాన్య విపాకః॥

కిం చ, యేన స హానిత మశతం హానితం కథితం చ రహసి విస్రంభం।

తం ప్రతి కేధ మసతా మపి నివర్తతే చిత్త మామరణాత్॥

కిం చ, అన్తికా నాతే, వృద్ధరాజస్య సింధులస్య పరమప్రీతిపాత్రాణి మ
హావీరా స్త జైవానుమతే స్థితాః త్వన్నగర ముల్లాలకల్లాలవస్తః ప
యోధయ ఇవ ప్లావయిష్యన్తి. చిరా ద్బద్ధమూలేఽపి త్వయి ప్రాయః
పారాః భోజం భువో భర్తారం భావయన్తి. కిం చ,

సత్యపి చ సుకృతకర్మణి దుర్నిత శ్చేచ్ఛిచ్చియం హర త్యేవ||
తైలైః సదోపయుక్తాం దీపశిఖాం విదళయతి హి వాతాళిః||
దేవ, పుత్ర్యివధః క్వాపి న హితాయ.”

ఇ త్యుక్తం వత్సరాజవచన మకర్ణ్య రాజా కుపితః ప్రాహ “త్వ
మేవ రాజ్యాధిపతి ర్న తు నేవకః.

స్వామ్యుక్తే యో న యతతే స భృతోఽభృత్య పాశకః|
తజ్జీవన మపి వ్యథా మజాగళకుచా వివ||” ఇతి.

వత్సరాజః కాలాచిత మాలోచనీయ మితి మ త్వా తూష్ణీం బభూవ.

అథ లమ్బమానే దివాకరే, ఉత్తులసాధోత్పక్లా దవతరస్తం కు
పిత మివ కృతాస్తం వత్సరాజం వీక్ష్య, సమేతా ఆపి వివిధేన మిషేణ
స్వభవనాని ప్రాపు ర్భితాః సభాసదః. తతో వత్సరాజః స్వనేవకా
స్వాగారపరిత్రాణాథం ప్రేష్య, రథం భువనేశ్వరీభవనాభిముఖం వి
ధాయ, భోజమహారోపాధ్యాయాకారణాయ ప్రాహిణో దేకం వత్స
రాజః. స చాహ పణ్డితమ్ “తాత, త్వా మాకారయతి వత్సరాజ” ఇ
తి. సోఽపి త దాకణ్డ్య, వజ్రాహత ఇవ, భూతావిష్ట ఇవ, గ్రహగ్రస్త
ఇవ, తేన సేవకేన కరో ధృత్వా నీతః పణ్డితః. తం చ బుద్ధిమాన్
వత్సరాజః సప్రణామ మి త్యాహ “పణ్డిత, తాత, ఉపవిశ. రాజకు
మారం జయస్త మధ్యయసకాలాయా ఆస యే”తి. పణ్డిత స్తథా చ
కార. ఆయాతం జయస్తం కుమారం కి మ ప్యధీతం పృష్ట్యా “తాత,
ఆహ మేవ కుమారం గృహం నేష్యామి; త్వం గచ్ఛేత్తుక్త్వా
పణ్డితం ప్రేషయత్. తతో విదితవృత్తాంతో భోజః కుపితో జ్వలన్నివ
శోణితేక్షణః సమేత్య “ఆః! పాప, రాష్ట్రో ముఖ్యసమార మేకాకినం
మాం రాజభవనా ద్భూహి రానేతుం తవ కా నామ శక్తి రి” త్యు
క్త్వా వామచరణపాదుకా మాదాయ తాలుదేశే వత్సరాజం బభూవ.
తతో వత్సః ప్రాహ “భోజ, వయం రాజాదేశకారీణ” ఇతి. బాలం
చ రథే నివేశ్య ఖడ్గ మపకోశం కృత్వా జగా మాకు మహామాయా
భవనమ్.

తతో గృహీతే భోజే లోకాః కోలాహలం చక్రుః; హుంభారవ శ్చ ప్రవృత్తః. కిం కిమితి బ్రువాణా భటా విక్రోశ స్త ఆగత్య, సహసా భోజం వధాయ నీతం జ్ఞాత్వా, హస్తికాలం వాజికాలం రథకాలం ప్రవిశ్య సర్వాన్ జఘ్నుః. తతః ప్రతోలీషు రాజభవనప్రాకారవేది కాసు బహిర్ద్వారవిటక్లేషు పురసమీపేషు భేరీపటహమురజమడ్డు కడిజ్జీమనినదాడమ్బరేణామ్బరం విడమ్బితమభూత్. కేచి ద్వీమలా సినా, కేచి ద్భల్లన, కేచిత్ లోమరేణ, కేచిత్ ప్రాసేన, కేచిత్ కుస్తే న, కేచిత్ పరశునా, కేచి ద్వీషేణ, కేచి ద్వహ్నినా, కేచి దమృ సా, కేచి ధోరాయాం, బ్రాహ్మణయోషితో రాజపుత్రాః రాజసేచకా రాజానః పారాశ్చ ప్రాణపరీత్యాగం విదధుః.

తతః సావిత్రిసంజ్ఞా భోజస్య జననీ, విశ్వజన నీవ స్థితా, దాసీము ఖాత్ స్వపుత్రస్థితి మాకణక్య, కరాభ్యాం నేత్రే పిడాయ, రుదతీ “పుత్ర), పితృచ్యేన కాం దశాం గమితోఽసి? యే మయా ని మయా ఉపవాసా శ్చ త్వత్కృతే కృతాః, తేఽద్య మే విఫలా జా తాః. ద శాపి దిశాముఖాని శూన్యాని. పుత్ర), దేవేన సర్వశక్తినా మృష్టాః శ్రియాః. పుత్ర), ఏనం దాసీదాసవర్గం సహసా విచ్ఛిన్నశిర సం పశ్యే” తి విలపన్తి భూ మావపతత్.

తతః ప్రదీప్తే వైశ్వానరే, తధుద్భూతధూమస్తోమే నేవ మలీమ సే నభక్తి జోపత్రాసా దివ పశ్చిమపయోనిధా మగ్నే మార్తణ్డమడ్డ తే, మహామాయాభవన మాసాద్య ప్రాహ భోజం పత్సరాజః “రాజ కుమార, భృత్యానాం దైవత, జ్యోతిశ్శాస్త్రవిశారదేన కేనచి ద్భూ త్వాజేన తవ రాజ్యప్రాప్తా వుదీరతాయాం రాజ్ఞా భవ్యద్వగో. వ్యాది ష్ట” ఇతి. త ద్దాకణక్య భోజః ప్రాహః—

“రామే ప్రవ్రజనం, బరే ర్నియమనం, పాణ్డోః సుతానాం వనం, వృష్టి నాం నిధనం, సశస్య సృపతే రాజ్యాత్ పరిభ్రంశనం.

కారాగరనిషేవణం చ మరణం సంచిత్త్య లక్ష్మేశ్వరే,
 సర్వః కాలవశేన నశ్యతి నరః, కో వా పరిత్రాయతే॥
 లక్ష్మీకాస్తుభపారిజాతసహజః సూనుః సుధామృనిధే
 ద్వేషేన ప్రణయప్రసాదనిధినా మూర్ధ్నా ధృతః శమ్యునా
 ఆ ద్యా పుష్పతి నైవ దై వవిహితం త్రైత్యం త్నపావల్లభః
 కే నాన్యేన విజ్ఞప్యితే విధిగతిః పాపాణాంభాసభీ॥
 వికటోర్వాప్య మి వ్యటనం, శైలారోహణ, మపాంనిధే స్తరణం,
 నిగళం, గుహప్రవేశో, విగిపరిపాకః కథం ను సంతార్యసి॥
 అమృదిః స్థలతాం స్థలం జలధితాం, ధూళీలవః శైలతాం
 మేయః మృత్యుణతాం, తృణం కులిశతాం వజ్రం తృణప్రాయతాం,
 వహ్నిః కీతంతాం హిమం దహనతా, మాయాతి య స్త్యేచ్ఛయా,
 లీలాదుర్లలితాద్భుతవ్యసనినే దేవాయ తస్మై నమః॥”

తతో వటవృక్షస్య పక్షిద్వయ మాదాయ, ఏకం పుటికృత్య, జ్ఞాం
 ఛరికయా ఛిత్వా, తత్ర పుటకే రక్త మారోప్య, తృణేన అస్యస్త్రిక్
 పత్తే) కఞ్చన క్షోకం లిఖిత్వా, పత్నం ప్రాహ “మహాభాగ, ఏతత్ప
 త్త్రం సృపాయ దాప్యత్యమ్. త్వ మపి రాజాజ్ఞాం విధే హి”తి. .

తతో వత్సరాజ స్వానుజ్ఞో భ్రాతా ప్రాణపరిత్యాగసమయేఽపి
 దేదీప్యమానముఖశ్రియం నయనాభిరామం భోజకుమారం సకరుణిమ
 వహో క్యాగ్రజం ప్రాహః—

“ఏక ఏవ సుహృద్ధర్మో నిధనేఽప్యనుయాతి యః;|

శరీరేణ సమం నాశం సర్వ మస్య త్ తు గచ్ఛతి॥

న తతో హి సహాయార్థే మాతా భార్యా చ తిష్ఠతి|

న మిత్రపుత్రా) న జ్ఞాతి ధర్మ నిష్ఠతి కేవలః॥

బలవా న పృశక్తోఽసౌ, ధనవా నపి నిర్ధనః,|

క్రుతవా నపి మూర్ఖ శ్చ, యో ధమన్ విముఖో జనః॥

ఇ హైవ స్వజరావ్యాధే శ్చికిత్సాం న కరోతి యః, |
 గత్వా నిరావధం స్థానం న రోగీ కిం క్షరిష్యతి? ||
 జరాం మృత్యుం భయం వ్యాధిం యో జానాతి స పణ్డితః, |
 పృథక్ స్తిప్తే, నిషీదే ద్వా, స్వపే ద్వా, కేనచి ద్ధనేత్. ||
 తుల్యజాతివయోరూపాన్ మృతాన్ పశ్యసి మృత్యునా; |
 న హి త త్రాస్తి తే త్రాసో, వజ్రవ ద్ధృదయం తవ. ||”

తతో వైరాగ్య మాపన్నో వత్సరాజః భోజం క్షమ స్వే త్యుక్త్వా,
 ప్రణమ్య, తంచ రథే నివేశ్య, సగరా ద్భూషా ఘనైతమసి గృహ మా
 నీయ, భూవిగృహాంతరే నిక్షిప్య, రరక్ష. స్వయం శిఖుః మేవ కృ
 త్రిషవిద్యావిద్భిః సుకుణ్డలం స్ఫురద్వక్త్రం నిమిలితనేత్రం భోజకు
 మాంమస్తకం కారయిత్వా, తచ్చాదాయ సకనిష్ఠో వత్సరాజో
 రాజభవనం గత్వా రాజానం సత్వాప్రాహ “శ్రీమతా య దాది
 ప్తం తత్ సాధిత మి”తి. తతో రాజా చ పుత్త్రీవధం జ్ఞాత్వా త
 మాహ “వత్స, ఖడ్గప్రహరసమయే తేన పుత్త్రేణ కి ముక్త మి”తి.
 వత్సః—“దేవ, తవ కి మపి పత్నే లిఖిత మస్తి, తద్వహాణ, శిర శ్చ
 పశ్యి.” తతో రాజా తథావిధం భోజశిరో విలాక్య మస్తం రురో
 ద. రాజా—“వత్సరాజ, ఇదం శిరః క్వాపి భూమా నిక్షిప.” తతో
 వత్సో నీష్క్రాంతః. రా జాపి స్వభార్యయా దీప మానాయ్య, తా
 ని పత్నీక్షరాణి వాచయతి:—

మాధ్వాతా స మహీపతిః కృతయుగాలంకారభూతో గతః,
 నేతు ర్వేన మహోదధౌ విరచితః క్వాసౌ దశాస్యాస్తకః? |
 అన్యే చాపి యుధిష్ఠిరప్రభృతయో యాతా దివం; భూవతే,
 నైకే నాపి సమం గతా వసుమతీ, నూనం త్వయా తూస్యతి. ||

రాజా చ తదర్థం జ్ఞాత్వా శయ్యాతో భూమా పపాత. తత శ్చ దే
 వికరకమలచాలితచేలాఞ్జలనిరేన క్షణాత్ ససంక్షో భూత్వా “దేవి,
 మాం మా స్మృశ; హా ! హా ! పుత్త్రీమాతీ చణ్డాలోఽహ మి”తి

కురర ఇవ విలసక్ రాజా ద్వారపాలా నాకార్య బ్రాహ్మణాన్ శీ
ఘృ) మానయ తే త్యాహ. తతః స్వాశ్చయ సమాగతాన్ బ్రాహ్మ
ణాన్ సత్వ రాజా పత్రచ్చ 'మయా పుత్రో' హతః; తస్య ప్రా
యశ్చిత్తం వద తే'తి. తే త మూమః 'రాజన్, సహస్మా వహ్ని
మావి శే'తి.

తతః సమేత్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ 'దేవ, యథా త్వం రాజా
ధమ, స్త ధైవ అమాత్యాధమా వత్సరాజః. తవ కిల రాజ్యం దత్త్వా
సింధులస్య పేజ త్వదుత్సక్తే భోజః స్థాపితః. త చ్చ త్వయా పితృవ్యే
ణాస్యత్ కృతమ్.

కతిపయదివసస్థాయని మదకారిణి యావనే దురాత్మానః|

విదధతి త థాపరాధం జ నైవ య థా వృథా భవతి||

సస్త స్త్రుణోత్సరణ ముత్తమాక్లాత్

సువణాకోట్యర్పణ మామసన్తి|

ప్రాణవ్యయే నాపి కృతోపకారాః

ఖిలాః పరే వైర మి వోద్వహన్తి||

ఉపకార శ్చాపకారో యస్య వ్రజతి విస్తృతిం|

పాషాణవృదయ స్యాస్య జీవ తీ త్యభిధా ముధా||

యథా బీజాఙ్కురః సూక్ష్మః ప్రయత్నే నాభిరక్షితః|

ఫలప్రదో భవేత్ కాలే తథా లోకః సురక్షితః||

హిరణ్యధాన్యరత్నాని ధనాని వివిధాని చ|

త ఛాస్య దపి యత్ కిఞ్చిత్ ప్రజాభ్యః స్యాన్మహీభృతామ్||

రాజ్ఞీధర్మిణి ధర్మిస్తాః పాపే పాపపరాః సదా|

రాజాన మనువర్తన్తే, యథా రాజా తిథా ప్రజాః||"

తతో రాత్రా వేవ వహ్నిప్రవేశాయ కృతనిశ్చయే రాజ్ఞి, సర్వే
సామన్తాః సారా శ్చ మిలితాః. పుత్ర్యం హత్వా పావభయా ద్భితో

సృపతి ర్వహ్నిం ప్రవిశ తీ తి కింవనన్తి పురే సర్వ త్రాజని. తతో బుద్ధిసాగరో ద్వారపాల మాహూయ న కే నాపి భూపాలభవనం ప్రవేష్టవ్య మి త్యుక్త్వా సృప మన్తఃపురే నివేశ్య సభాయా మేకాకే స న్నుపవిష్టః. తతో రాజమరణనిశ్చయం శ్రుత్వా, వత్సరాజో రాజగృహ మాగత్వ బుద్ధిసాగరం సత్వా శన్తైః ప్రాహ “తాత, మయా భో జరాజో రక్షిత” ఇతి. బుద్ధిసాగర శ్చ కణ్ఠే తస్య కిమ ప్యకథయత్. త చ్ఛ్రిత్యా వత్సరాజ శ్చ నిష్క్రాంతః. తతో మహూర్తేన కోఽపి కరకలితదస్తీద్వదక్షదండో విరచితప్రత్యగ్రజటాకలాపః కర్పూరక రమ్భితభస్మితానూద్వర్జితసకలతను, ర్హ్మర్మా మన్తధ ఇవ, స్పటిక కుండలమణ్డితకర్ణయుగళః కాశేయకాపీనః సాక్షాచ్ఛద్వియాడ ఇవ, స భాం కాపాలికః సమాగతః. తం వీక్ష్య బుద్ధిసాగరః ప్రాహ “యో గీష్ఠి, కుత ఆగమ్యతే? కుత్రతే నివేశ శ్చ? కాపాలికే త్వయి క శ్చ మత్కూరకారీ కళావిశేష ఔషధవిశేషోఽప్యస్తి?” యోగీ ప్రాహ

“దేశే దేశే భవనం, భవనే భవనే త ధైవ భిక్షాన్నం.

సరసి చ నద్యాం సలిలం, శివశివతత్త్వార్థ వేదినాం పుంసామ్॥

గ్రామే గ్రామే కుటీ రమ్యః నిర్లుకే నిర్లుకే జలం,

భిక్షాయాం సులభం చాన్నం, విభవైః కిం ప్రయోజనమ్?॥

దేవ, అస్తాకం నైకో దేశః, సకలభూమణ్డలం భృషామః. గురూపదే శే త్సామః, నిఖిలం భువనతలం కరతలామలకవత్ పశ్యామః. సర్ప దష్టం విశ్రాంతికులం రోగగ్రస్తం శస్త్రభిన్నశిరస్క మకాలశిథిలితం తాత, తత్తతా దేవ విగతసకలదారుణవాధాసంచయం కుర్త” ఇతి. రా జాపి కుడాన్తహిత ఏవ శ్రుతసకలవృత్తాంతః సభా మాగతః కాపా లికం దణ్డవత్ ప్రణమ్య “యోగీష్ఠి, రుద్రకల్ప, పరోపకారపరాయణ, మహాపాపేన మయా హతస్య పుత్రస్య ప్రాణదానేన మాం రక్ష రక్షే”త్యాహ. అథ కాపాలికోఽపి “రాజక, మా బైషీ, పు త్ర) స్తే న మరివ్యతి. శివప్రసాదేన స్వకం గృహ మేవ్యతి. పరం

శ్చ శాసనభూమా బుద్ధిసాగరేణ సహ హోమద్రవ్యాణి ప్రేష యే"త్యు
 వోచత్. తతో రాజ్ఞా "కాపాలికేన య దుక్తం తత్ సర్వం తథా
 కు ర్వి"తి బుద్ధిసాగరః ప్రేషితః. తతో రాత్రౌ గూఢరూపేణ భో
 జోఽపి తత్ర నదీపురినే నీతః. యోగినా భోజో జీవిత ఇతి ప్రథా చ
 సమభూత్. తతో గజేంద్రాదుర్ధో వన్దిభిః స్తూయమానో భేరిమృద
 క్షాదిభూషై ర్జగ ద్బధిరీశ్వర్యక పారామాత్యసరివృతో భోజరాజో
 రాజభీషణ మగాత్. రాజా చ త మాల్జ్య రోదితి స్త్. భోజోఽపి రు
 దంతం ముష్ణం నివా ర్యాస్తాపీత్. తతః సంతుష్టో రాజా నిజసింహాస
 నే తం నివేశ్య, చత్రచామరాభ్యాం చ భూషయిత్వా తస్మై రాజ్యం
 దదౌ. నిజపుత్రేభ్యః ప్రత్యేక మేతైకం గ్రామం దత్త్వా, పరమప్రే
 మాస్పదం జయంతం భోజనికాశే నివేశయామాస. తతః పరలోకప
 రిత్రాణాపరో ముఖ్యోఽపి నిజపట్టరాజ్ఞీభిః సహ తపోవసభూమిం గ
 త్వా పరం తప స్తేషే. తతో భోజభూపాల శ్చ దేవబ్రాహ్మణప్రసా
 దా ద్రాజ్యం పాలయామాస.

తతో ముక్తే తపోవసం యాతే, బుద్ధిసాగరం ముఖ్యామాత్యం వి
 ధాయ, స్వరాజ్యం బుభుకే భోజభూపతిః. ఏవ మతీత్రామతి కాలే,
 కదాచి ద్రాజ్ఞా క్రిడోద్యానం గచ్ఛతా కోఽపి ధారాసగరవాసీ వి
 ప్రో లక్ష్మితః. స చ రాజానం వీక్ష్య నేత్రే నిమిల్య ఆగచ్ఛక్ రాజ్ఞా
 పృష్టః "ద్విజ, త్వం మాం దృష్ట్వా స్వ స్థితి న జల్పసి. విశేషేణ లా
 చనే నిమిలయసి. తత్ర కో హేతు రి"తి. విప్ర ఆహ "దేవ, త్వం
 వైష్ణవోఽసి. విప్రాణాం నోపద్రవం కరిష్యసి. తత్త్వస్యైవో న మే
 భీతిః. కిం శు కస్తైచిత్ కి మపి న ప్రయచ్ఛసి. తేన తవ దాక్షిణ్య
 మపి నాన్తి. ఆత స్తే కి మాశీర్వచసా. కిం చ, ప్రాత రేవ కృపణము
 భావహాకనాత్ పరతోఽపి లాభహానిః స్యా దితి లోకోక్త్యా లోచ
 నే నిమిలితే, అపి చ,

ప్రసాదో నిష్ఫలః యస్య, తోప శ్వాపి నేరథాకః, |
 న తం రాజాన మిచ్ఛన్తి ప్రజాః, షణ్ణ మివ (స్త్రీయః. ||
 అప్రగల్భస్య యా విద్యా, కృపణస్య చ య ధ్ధనం, |
 య చ్చ బాహుబలం భీరో, వ్యకర్థ మేతత్ త్రయం భువి. ||
 దేవ, మత్పితౄ వృద్ధః కాశీం ప్రతి గచ్ఛత్ మయా శిక్షాం పృష్టః
 , తాత, మయా కిం కర్తవ్య మితి. పితౄ చేత్త మభ్యధాయః

• యది తవ వృద్ధయం విద్యత్,

కృచ్ఛే స్వప్నైఽపి మా స్త సేవిషాః |

సచివజితం, పిద్యజితం, యువతిజితం, చైవ రాజానమ్. ||

పాతకానాం సమస్తానాం ద్వే పరే తాత పాతకే, |

ఏకం దుస్సచివో రాజా, ద్వితీయం చ తదాశ్రయః. ||

అవివేకమతి స్మృపతిః మన్త్రిషు గుణవత్సు వక్రితగ్రీవః, |

యత్ర ఖలా శ్చ ప్రబలా, స్తత్ర కథం సజ్జనావసరః. ||

రాజా సంపత్తిహీనోఽపి సేవ్యః సేవ్యగుణాశ్రయః; |

భవ త్యాజీవనం తస్మాత్, ఫలం కాలాన్తరా దపి. ||'

అదాతు ర్దాక్షిణ్యం నహి భవతి. దేవ, పురా కర్ణదధీచశిబివిక్రమప్ర

ముఖాః క్షితిపతయో యథా పరలోక మలంకుర్వాణా నిజదానసము

దూభతదివ్యసవగుణై ర్నివసన్తి మహీమణ్డలే, తథా కి మన్యే రాజానః?

దేహే పాతిని కా రక్షా? యశో రక్ష్య మపాతవత్. |

నరః పేతితకాయోఽపి, యశఃకాయేన జీవతి. ||

పణ్డితే చైవ మూర్ఖే చ బలవ త్యపి దుర్బలే |

ఈశ్వరే చ దరిద్రే చ మృత్యోః సర్వత్ర తుల్యతా ||

నిమేషమాత్ర మపి తే వయో గచ్ఛత్ న తివ్రతి. |

తస్మా ద్దేహే వ్యనిత్యేషు కీర్తి మేకా ముపార్జయ ||

జీవితం త దపి జీవితమగ్రే గణ్యతే సుకృతిభిః కి ము పుంసాం |

జ్ఞానవిక్రమశాపలజ్ఞాత్యాగభోగరహితం విఫలం యత్ ||''

రాజాపి, తేన వాక్యేన పీయూషపూరస్నాత ఇవ, పరబ్రహ్మణి లీన
ఇవ, లోచనాభ్యాం హర్షాశ్రూణి మమోచ. ప్రాహ చ ద్విజం “వి
ప్రవర, శృణు;

సులభాః పురుషా లోకే సతతం ప్రియవాదిनః।

అప్రియస్య చ పథ్యస్య వక్తా శ్రోతా చ దుర్లభః॥

మనీషిణః సన్తి; న తే హితైషిణో;

హితైషిణః సన్తి; న తే మనీషిణః।

సుహృచ్చ విద్వా సపి దుర్లభో నృణాం,

యథావధం స్వాదు హితం చ దుర్లభమ్॥”

ఇతి విప్రాయ లక్షం దత్త్వా, ద్విజ, కింతే నా మే త్యాహ. విప్రః స్వ
నామ భూమా లిఖతి గోవింద ఇతి. రాజా వాచయిత్వా “విప్ర, భవ
తా ప్రత్యహం రాజభవన మాగస్తవ్యమ్. న తే కశ్చిన్నిషేధః. వి
ద్వాంసః కవయ శ్చ కాతుకాత్ సభా మానేతవ్యాః. కోఽపి వి
చ్ఛాన్ మా దుఃఖభా గస్తు. ఏత మధికారం పరిపాల యే”త్యాహ.

ఏవం గతేషు కతిపయేషు దివసేషు, రాజా విద్యత్ప్రియః దానవిత్తే
శ్వర ఇతి ప్రథా మగాత్. తతో రాజానం దిదృక్షవః కవయో నా
నాదిగభ్యైః సమాగతాః. ఏవం విత్తైతివ్యయం కుర్వాణం రాజానం ప్ర
తికదాచి స్తుఖ్యామాత్యే నేత్ర మభ్యధాయి:—“దేవ, రాజానః కోశం
లా ఏవ విజయినూ నాన్యే.

స జయీ వరమాతక్తా యస్య త స్వాస్తి మేదిన్దీ।

కోశో యస్య సదుర్ధ్వో దుర్గం యస్య స దుర్జయః॥

దేవ, లోకం పశ్య.

ప్రాయో ధనవతా మేవ ధనతృష్ణా గరియన్దీ।

పశ్య కోటిద్వయాసక్తం లతాయ ప్రవణం ధనుః॥” ఇతి.

రాజా చ త మాహా:

“దానూపభోగవస్థా యా నుహృద్భి ర్యా న భుజ్యతే।

పుంసాం సమాహితా లక్ష్మీ రలక్ష్మీః క్రమశో భవేత్”

ఇ త్కుత్సా రాజా తం వన్త్రిణం నిజపదా ద్ధూరీకృత్య తత్పదే-
నగ్నిం నిదేశ. ఆహా చ తవః:

“లక్షం మహాకవే ర్దేయం, తదర్థం విబుధస్య చ,”

దేయం గ్రామైక మర్థస్య, త స్యా ప్యర్థం తదర్థినః॥

యశ్చ మే అమాత్యాదిషు వితరణానిషేధమనాః సహస్త్వవ్యః. ఉక్తం చ,

య ద్దదాతి, య దక్షాతి, త చేవ ధనినాం ధనమ్.

అనేకమృతస్య క్షేదని దాతై రపి ధనై రపి॥

ప్రియః ప్రజానాం దాత్రైవ, న పున ర్ద్వీవిశేష్యరః,

అగచ్ఛక్ కాష్ఠ్యతే లోకై ర్వారిదో, న తు వారిధీః॥

సంగ్రహాకపరః ప్రాయః సముద్రోఽపి రసాతరే।

దాతారం జలదం పశ్య గర్జంతం భువనూపరి॥”

ఏవం వితరణకాలినం భోజరాజం శ్రుత్వా కశ్చిత్ కలిష్టదేశీయః కవి
రుపేత్య మాసమాత్రం తస్మా. న చ త్తోజీప్సిదర్శనం భవతి. ఆహారా
ర్థం పాశ్చేయ మపి నాస్తి. తతః కదాచి ద్రాజా మృగయాభిలాషీ బ
హిర్నిగతః. స కవి దృక్పాస్త్వై రాజాన మాహ:

‘‘ప్రతిభా (ప్రభావరాజ్), గత ప్రతి పక్షాత్,!

శ్రోతాః శస్త్రం, కషేః కష్టం, నీవీబద్ధో మృగీదృశామ్.॥”

రాజా లకుం దదా. తత స్తస్మిన్ మృగయారసికే రాజని, కశ్యప
పులిస్తపుత్రో గాయతి. తేన గీతమాధుర్యేణ తుష్టా రాజా తస్మై పులిస్త
పుత్రాయ పఞ్చలక్షం దదా. తదా కవి స్తద్దాన మతుస్సంతం కిరా
తపాతం చ దృష్ట్వా నరేంద్రపాణికమలఘపఞ్చజమిషేణ రాజానం
వదతి:

“ఏతే గుణాహి పబ్బజ సంతోపి న తే ప్రకాశ మాయాన్తి
 య లక్ష్మీవసతే శ్రవ మధుపై రుపభుజ్యతే కోశః॥”
 భోజ స్తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా పున ర్లక్ష మేకం దదౌ. తతో రాజా
 బ్రాహ్మణ మాహ:

“ప్రభుభిః పూజ్యతే విప్ర, క లైవ న కులీనతాః।

కలావాక్ మాన్యతే మూర్ధ్ని, సత్పు దేవేషు, శమ్భునా॥”
 ఏవం వదతి భోజే, కుతోపి పచ్చహాః కవయః సమాగతాః. తాన్
 దృష్ట్వా రాజా విలక్ష ఇ వాసీత్, ఆ దైవ మయా ఏతావ ద్విత్తం ద
 త్త మితి. తతః కవి స్తమ భిప్రాయం జ్ఞాత్వా నృపరోపద్దమిషేణ పు
 నః ప్రాహ:

“కిం కుప్యసి? కస్తే వా? నవసారభసారాయ హి నిజమధునే।

యస్య శతప త్త్రై, తేద్య ప్రతిప త్త్రం మృగ్యతే భృమరైః॥”
 తతః ప్రభుం ప్రసన్నవదన మవలూక్య ప్రకాశేన ప్రాహ:

“న దాతుం నోపభోక్తుం చ శక్నోతి కృపణః శ్రియం।

కిం తు స్పృశతి హస్తేన నపుంసక ఇవ స్త్రీయమ్॥

యాచితో యః ప్రహృష్యే చ్చ దత్త్వా చ ప్రీతిమాన్ భవేత్।

తం దృష్ట్వా పృథ వా శ్రుత్వా నరః స్వర్గ మవాప్నుయాత్॥”

తత స్తుష్టా రాజా పున రపి కశ్చిద్దేశవాసికవయో లక్షం దదౌ. తతః
 పూర్వకవిః పురస్థితాన్ పట కవీంద్రాన్ దృష్ట్వాహ. “హే క
 వయో, ఆత్ర మహాసరస్వతుభూమా వాసీ రాజా యదా భవసం గమి
 వ్యతి, తదా కి మపి బ్రూ తే”తి. తే చ సర్వే మహాకవయోపి స
 ర్వం రాజ్ఞః ప్రథమచేష్టితం జ్ఞా త్వావ ర్తంత. తే ష్వేకః సరోమిషే
 ణ నృపం ప్రాహ:

“అగతానా మపూర్ణానాం పూర్ణానా మ పృగచ్ఛతామ్।

యదధ్వని న సంకుప్తో ఘటానాం తత్ సరోవరమ్॥”

తస్య రాజా లక్షం దదా. తతో గోవిందపట్టిత స్తాక్ కపిన్ద్రాక్ దృష్ట్య చకోప. తస్య కోపాఖిప్రాయం జ్ఞాత్వా ద్వితీయః కవి రాహుః

“కస్య త్వం న క్షిపసి? పిబతి న క స్తవ పయః ప్రవి శ్యాస్తః?!

యద్వి సస్తాగః, సరోవర, నత్రో న క్రోడ మధివసతి.”

రాజా తస్మై లక్షద్వయం దదా. తం చ గోవిందపట్టితం వ్యాపారపదా ద్ధూరీకృత్య, “త్వ యాపి సభాయా మాగస్తప్యమ్, పరం తు కే నాపి దౌష్ట్యం న కర్తవ్యమ్.” ఇ త్యుక్త్వా తేభ్యః ప్రత్యేకం లక్షం దత్త్వా స్వనగర మాగతః. తే చ యథాయథం గతాః.

తతః కదాచి ద్రాజా ముఖ్యామాత్యం ప్రాహుః

“విప్రోఽపి యో భజేన్ముఖః స పురా దృహి రస్తు మే!

మహుకారోఽపి యో విద్వాక్ స తిష్ఠతు పురే మమ॥” ఇతి.

అతః కోఽపి న మూఢోఽభూ ధ్ధారానగరే.

తతః క్రమేణ వచ్చ శతాని విమహం వరరుచి బాణ మయూర రే ఫణ హరి శబ్దర కళిజ్జ పూర వినాయక మదన విద్యావిమోద కోకి ల తారేద్రి ప్రముఖాః సర్వశాస్త్రవిచక్షణాః సర్వే సర్వజ్ఞాః శ్రీభోజ రాజసభా మలంచక్రః.

ఏవం, క్లితే కదాచి ద్విద్వద్బుద్ధవన్దితే సింహాసనాసీనే కవిశిరోమణౌ కవిత్వప్రియే విప్రప్రియబాధ్యతే భోజనరత్నరే, ద్వారపాల ఏత్య ప్రణమ్య వ్యతిజ్ఞపత్ “దేవ, కోఽపి విద్వాక్ ద్వారి తిష్ఠ తి” ఇతి. అథ రాజ్ఞా ప్రవేశయ త మి త్యాజ్ఞప్తే, సోఽపి ప్రవిశ్య దక్షిణేన పాణి నా సమన్న తేన విరాజమానో విప్రః ప్రాహుః—

రాజ న్న భ్యుదయోఽస్తు. శబ్దరకవే, కిం పత్తికార్థయా? మిదం పద్యమ్. కస్యో త వై వ, భోజనృపతే. పాపత్యతామ్. పత్యతే!

ఏతాసా మరవిష్టసుప్తరదృశాం ద్రాక్షామరాన్తోశసా

దుద్వేల్లదుభజవల్లికబ్ధగుణతాగ్రః క్షణం వార్యతామ్॥

యథా యథా భోజయశో వివర్ధతే
 సితాం త్రిలోకీ మివ కతుః ముద్యతం!
 తథా తథా మే హృదయం విదూయతే
 ప్రియాలకాశీధవశత్యశక్యాయా॥—

తతో రాజా శక్కురకవయే ద్వాదశలక్షం దదౌ. సర్వేవిద్వాంస
 శ్చ విచ్ఛాయపదనా బభూవుః. పరం కోఽపి రాజభయాన్నావ
 దత్. రాజా చ కార్యవశా ద్భూహంగతః. తతో విభూపాలాం స
 భాం దృష్ట్వా విబుధగణ స్తం నినిద్య “అహూ! నృపతే రజ్జతా! కి
 మస్య సేవయా? వేదశాస్త్రవిచక్షణేభ్యః స్వాశ్రయకవిభ్యః లక్ష
 మదాత్. కి మనేన వితుష్టే నాపి? ఆసౌ చ కేవలం గ్రామ్యః కవిః
 శక్కురః. కి మస్య ప్రాగల్భ్యమ్?”

ఇ త్యేవం కోలాహలరవే జాతే, కశ్చి దభ్యగాత్ కనకమణికుండల
 కాలీ దివ్యాంశుకప్రావరణో నృపకుమార ఇవ మృగమదపజ్జకశ
 జ్ఞితగాత్రో నవకుసుమసమభ్యర్చితశిరా శ్చందనాగ్రరాగేణ విలోభ
 యక్, విలాస ఇవ మూర్తిమాన్, కవి లేవ తను మాశ్రితః, శృంగార
 రసస్య స్తుద్ధ ఇవ, మహేంద్ర ఇవ మహీవలయం ప్రాప్తః, వి
 ద్వాన్. తం దృష్ట్వా సా విద్వత్పరిషత్ భయకాతుకయోః పాత్ర మా
 సీత్. స చ సర్వాన్ ప్రణిపత్య ప్రాహ ‘కుత్ర భోజనృప’ ఇతి. తే
 త మూయ ‘రిదానీ మేవ సౌధాంతరం గత’ ఇతి. తతోఽసౌ ప్రత్యే
 కం తేభ్య స్తామ్బులం దత్త్వా గజేంద్రపులగతో మృగేంద్ర ఇ వాసీత్.
 తతః స మహాపురుషః శక్కురకవిప్రదానేన కుపితాన్ తాన్ బుద్ధ్వా
 ప్రాహ “భవద్భిః శక్కురకవయే ద్వాదశ లక్షాణి ప్రదత్తా నీతి న
 మస్తవ్యమ్. అభిప్రాయ స్తు రాజ్ఞో నైవ బుద్ధః. యతః శక్కురపూ
 జనే ప్రారబ్ధే శక్కురకవి చ్యేకే నైవ లక్షణ పూజితః. కిం తు తన్ని
 హ్లా తన్నామ్న విభ్రాజితా నేకాదశ యద్రాన్ శక్కురా నప
 రాన్ మూర్తాన్ ప్రత్యక్షాన్ జ్ఞాత్వా తేహం ప్రత్యేక మేకైకం ల

తనం తన్నై శక్కురకవయ ఏవ శక్కురమాతయే ప్రదత్త మివ రా
జ్ఞోఽభిప్రాయ” ఇతి. సర్వేఽపి చమత్కృతా స్తేన.

తతః కోఽపి రాజపురుషః తద్విద్వత్స్వరూపం ద్రా గ్రాజ్ఞే నివే
దయామాఘ. రాజా చ స్వ మభిప్రాయం సాక్షా ద్విదితవంతం తం
మహేశ మివ మహాపురుషం మన్యమానః సభా మభ్యగాత్. స చ
స్వ స్తీ త్యాహ రాజానమ్. రాజా చ త మాభిజ్ఞ్య ప్రణమ్య నిజకరక
మలేన తత్కరకమల మవలమ్భ్య సాధావ్రతరంగత్వా ప్రోత్తుజ్జగవాత్.
ఉపవిష్టః ప్రాహ “విప్ర, భవన్నామ్నూ కా న్యక్షరాణి సాభాగ్య
వలమ్బితాని ?” కస్తికావా దేశే భవద్విరహః సుజనాన్ బాధలే ?”
ఇతి. తతః కవి ర్లిఖతి రాజ్ఞో హస్తే కాళిదాస ఇతి. రాజా వాచయి
త్వా పాదయోః పతతి. తతః స్తత్రాసీనయోః కాళిదాసభోజరాజయో
రాసీత్ సంధ్య. రాజా ‘సఖే, సంధ్యాం వర్ణయే’ త్యవాదీత్. తతః
కవిర్వదతి:—

“వ్యసనిన ఇవ విద్యా క్షీయతే పజ్కుజశ్రీః

గుణిన ఇవ విదేశే దైన్య మాయాన్తి భృక్ణాః।

మన్యపతి రివ లోకం పీడయ త్యన్ధకారో

ధన మివ కృపణస్య సృఢతా మేతి చక్షుః॥”

పున శ్చ రాజానం స్తూతి కవిః—

“ఉపచారః కథావోయ్ యావ దనుత్పన్న సౌహృదాః పురుషాః।

ఉత్పన్న సౌహృదానా ముపచారః కైతవం భవతి॥

దత్తా తేన కవిభ్యః పృథ్వీ సక లాపి కనకసంపూర్ణాః।

దివ్యాం సుకావ్యరచనాం క్రమం కవీనాం చ యో విజానాతి॥

సుకవే శబ్దసాభాగ్యం సత్కవి ర్వేత్తి నాపరః।

న హి వర్ణ్యా విజానాతి పరాం దౌహృదసంపదమ్॥”

తతః క్రమేణ భోజకాళిదాసయోః శ్రీతి రజాయత.

తతః కాళిదాసం వేశ్యాలమ్మటం జ్ఞాత్వా తస్మిన్ సర్వే ద్వేషం చక్రః. స కోఽపి తం స్పృశతి. అథ కదాచిత్ సభామధ్యే కాళిదాస మాలాకృత్య భోజేన మనసి చిన్తితమ్ “కథ మస్య ప్రాజ్ఞ స్యాపి స్మరపీడాప్రమాద” ఇతి. సోఽపి తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ప్రాహః

“చేతోభువ క్షాపలతాప్రసక్తే,
కా వా కథా మానుషలాకభాజామ్!|
య ద్దాహశీలస్య పురాం విజేతు
స్తథావిధం పౌరుష మధా మానీత్.”

తత స్తుప్తో భోజరాజః ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

తతః కాళిదాసో భోజం స్తూతిః—

“మహారాజ, క్రిమన్, జగతి యశసా తే ధవళితే,
పయఃపారావారం పరమపురుషోఽయం మృగయతే,|
కపదీ కైలాసం, కరివర మభామం కులిశభృత్,
కళానాథం రాహుః, కమలభవనో హంస మధునా.||
నీరక్షీరే గృహీత్వా నిఖిలఖగతతీ ర్యాతి నాళీకజన్తా
తక్రంధృత్వాతు సర్వానటతి జలనిధీం శ్చక్రపాణి ర్దుకున్దః|
సర్వా సత్తుజ్జలైలాన్ దహతి పశుపతిః ఫాలనేత్రేణ పశ్యన్|
వ్యాప్తా త్వత్క్రితీకాన్తా త్రిజగతి స్పృశతే భోజరాజ క్షిప్రీన్||
విద్వద్రాజశిఖామణే, తులయితుం ధాతా త్వదీయం యశః •
కైలాసం చ, నీరీత్యు తత్ర లఘుతాం, నిక్షిప్తవాన్ పూతకాయే|
ఉత్పాదం, తదువ ర్యమాసహచరం, తస్మాద్వికాగక్తాజలం,
త స్యాగ్రే ఫణిపుష్పవం, తదుపరి స్ఫారం సుధాద్ధిధితిమ్.||

స్వగాన్ధోపాల, కుత్ర వ్రజసి? సురమునే, భూతలే కామధేనో|
ర్వత్స స్యానేతు కామస్తృణచయ మధునా. ముగ్ధ, భృగ్ధంస తస్యాః?|
క్రుత్వా క్రిభోజరాజప్రచురవితరణం వ్రీడశుక్లస్తనీ సా. |
మృగోహి స్యాత్ ప్రయాస స్తదపి తదరిభి శ్చర్వితం సర్వ ముర్వామ్.”

తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరలక్షం దదా.

తతః కదాచిత్ శ్రుతిస్త్పతిపారగాః కేచి ద్రాజానం కవిత్య
ప్రియం జ్ఞాత్వా క్వచి న్నగరా ద్భూమి భుజవనేశ్వరీ ప్రసాదేన కవిత్యం
కరిష్యామ్య ఇ త్యుపవిష్టాః. తే ష్వేకేన ఐద్రీతమ్మనేన ఏక శ్చరణోఽ
పాతి భోజనం దేహి రాజేన్ద్రే'తి. అనేయ నాపాతి ఘృతసూప సమ
న్విత మి'తి. ఉత్తరాధ్యం న స్ఫురతి. తతో దేవతాభవనం కాళిదా
సః ప్రణామాన్ద మగాత్. తం వీక్ష్య ద్విజా ఊచుః “అస్తాకంసమ
గ్రజేదవిదా మపి భోజః కి మపి నార్పయతి. భవాద్యకాం హి యథే
ష్టం దత్తే. తతోఽస్తాభిః కవిత్యవిధానధి యా త్రాగతమ్. చిరం విచా
ర్య పూర్వాధ్య మభ్యధాయి. ఉత్తరాధ్యం కృత్వా దేహి తతోఽస్త
భ్యం కి మపి ప్రయచ్ఛతి.” ఇ త్యుక్త్వా తత్పురస్తా దధా మభాణి
షుః. స చ త చ్చుత్వా, ‘మాహిషం చ శరచ్చంద్రిచంద్రికాధవళం
దధి'త్యాహ. తే చ రాజభవనం గత్వా దౌవారికా నూచుః “వ
యం కవనం కృత్వా సమాగతాః. రాజానం దర్శయ తే”తి. తే చ కా
తుకాత్ మాసంతో గత్వా రాజానం ప్రణమ్య ప్రాచుః;

“రాజమాననిభై దక్షైః కటివిన్యస్తపాణయః!

. ద్వారి తిష్ఠన్తి రాజేన్ద్రే చ్చావ్రసాః శ్లోకశత్రవః॥” ఇతి.

రాజ్ఞా ప్రవేశితా స్తేఽవ్రదృష్టరాజసంసదో మిలితాః స హైవ కవి
త్వం పఠన్తి శ్చః.

. “భోజనం దేహి రాజేన్ద్రే ఘృతసూపసమన్వితం!

మాహిషం చ శరచ్చంద్రిచంద్రికాధవళం దధి!”

రాజా త చ్చుత్వా ఉత్తరాధ్యం కాళిదాసేన కృత మ్మితి జ్ఞాత్వా
విప్రా నాహ “యేన పూర్వాధ్యం కృతం తస్మాత్ కవిత్యం కదాచి
దపి న నిస్ఫురతి. ఉత్తరాధ్యస్య కిన్చిద్దీయతే. న పూర్వాధ్య స్యి.”
ఇ త్యుక్త్వా ప్రత్యక్షర ముత్తరాధ్యస్య లక్షం దదా.

తేషు చ దక్షిణా మాదాయ గతేషు, కాళిదాసం వీత్య రాజా
ప్రాహ 'సుకవే, ఉత్తరాధికం త్వయా పఠితమి'తి. కవి రాహుః.

“అధరస్య మధురిమాణం కుచకాశిన్యం దృశో శ్చ తైత్త్వం చ।
కవితాయాః పరిపాకం హ్యనుభవరసితో విజానాతి॥”

రాజాహ 'సుకవే, సత్యం వదసి.

అపూర్వో భాతి భారత్యాః కావ్యమృతఫలే రసః।

చర్వణే సర్వసామాన్యే సాద్విత్ కేవలం కవిః॥

సంచిత్త్య సంచిత్త్య జగత్ సమస్తం

త్రయః పదాధానాః హృదయం ప్రవిష్టాః,

ఇక్షో ర్వికారా, మతయః కవినాం,

ముగ్ధాన్జనాపాన్జితరజ్జితాని॥”

తతః కదాచి ద్వారపాలకః ప్రణమ్య భోజం ప్రాహ “రాజక,
ద్రవిడదేశాత్ శోఽపి లక్ష్మీధరనామా కవి దాన్వార మధ్యాస్త” ఇతి.
రాజా ప్రవేశయే త్యాహ. ప్రవిష్ట మేవ నూర్య మివ విభ్రాజమానం చి
రా ద ప్యవిదితపృత్యస్తం ప్రేత్య రాజా విచారయామాస. ఆహ చ:—

“ఆకారమాత్రవిజ్ఞానసంపాదితమనోరథాః।

ధన్యాస్తే యే న శృణ్వంతి దీనాః క్వా ప్యథికానాం గిరః॥”

స చాగత్య తత్ర రాజానం స్వస్తీ త్యుక్త్వా తదాన్జయోపవిష్టకప్రా
హ “దేవ, ఇయం తే పట్టితమణ్ణితా సభా. త్వం చ సాక్షాత్ విష్టు
రసి. అతః కిం నామ పాణ్డిత్యం మమ. తథాపి కిచ్చి ద్వచ్చి.

భోజప్రతాపం తు విధాయ ధాత్రా

శేషే నికరస్తైః పరమాణుభిః కిం।

హరేః కరేభూత్ పవి రమ్మరే చ

భానుః పయోధే రుదరే కృశానుః॥” ఇతి

తేన పరిషచ్చుమత్కృతా. రాజా చ తస్య ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

పునః కవి రాహు “దేవ, మయా సకుటుమేష్వి నాత్ర నివాసాశయా సమాగతమ్.

క్షమి దాతా గుణగ్రాహీ స్వామి పుణ్యేన లభ్యతే।

అనుకూలః శుచి ర్దక్షః కవి విద్వాన్ సుదులభః॥”

తతో రాజా ముఖ్యామాత్యం ప్రాహ “అస్మై గృహం దీయతా మి”
తి. తతో నిఖిల మపి నగరం విలోక్య కమపి మూర్ఖ మమాత్యో నాపశ్యత్, యం నిరస్య విదుషే గృహం దీయేత్. తత్ర సర్వత్ర భ్రమన్ కస్యచిత్ కువిష్టస్య గృహం పీక్ష్య కువిష్టం ప్రాహ “కువిష్ట, గృహం నిస్సర, తవ గృహం విద్వా నేవ్య తీ”తి. తతః కువిష్టో రాజభవన మాసాద్య రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహ “దేవ, భవదమాత్యోమాం మూర్ఖం కృత్వా గృహం నిస్సరయతి. త్వం తు పశ్య మాఖిణః పట్టితో వేతి.

కావ్యం కరోమి; న హి చారుతరం కరోమి;

యత్నాత్ కరోమి యది, చారుతరం కరోమి;

భూపాల మాళిమణి రజ్జిత పాదపీఠ,

హే సాహసాబ్జ, కవయామి, వయామి, యామి,॥

తతో రాజా త్వంకారవాదేన వసంతం కువిష్టం ప్రాహ “లలితా తే పదపచ్చిః కవితామాధుర్యం చ శోభనమ్, పరం తు కవిత్వం విచార్య వక్తవ్య మ్మి”తి. తతః కుపితః కువిష్టః ప్రాహ “దేవ, అత్రాస్తరం భ్రాతి; కిం తు న వదామి రాజధర్మః పృథక్ విద్వద్భూషా దితి.” రాజా ప్రాహ “అస్తి చే దుత్తరం బ్రూ హి”తి. “దేవ, కాలిదాసా దృతేనయం కవిం న మనేయి. కోఽస్తి తే సఖాయాం కాలిదాసా దృతే కవితాతత్త్వవిద్విద్వాన్?”

యత్ సారస్వతవైభవం గురుకృపాపీయూషపాశోద్భవమ్

తల్లభ్యం కవి నైవ; నైవ హతః పాతప్రతిష్ఠాజుషా.।

కాసారే దివసం వస న్నపి, పయఃపూరం పరం సజ్జీలం
 కర్వాణః కమలాకరస్య లభతే కిం సౌరభం సైరిభః॥
 ఆయం మే వాగ్మహ్నో విశదపదవైదగ్ధ్యమధురః
 స్ఫురద్భుగ్ధో వక్ష్యః పరహృది కృతార్థః కవిహృది
 కటాక్షో వామాత్యై దరదళితనేత్రాస్తగళితః

మమారే నిస్సారః స తు కి మపి యూనః సుఖయతి॥”

విద్యజ్ఞనపద్ధితా సీతా ప్రాహః

“విపులవృద్ధయాభియోగే భిద్యతి కావ్యే జడో న మాఖే న్యే!
 నిద్రతి కచ్చుక మేవ ప్రాయః శుక్కుప్తసి నారీ”

తతః కవిష్టః ప్రాహః—

“బాల్యే సుతానాం, సురతేఽగ్లనానాం,
 స్తుతౌ కపీనాం, సమరే భటానామ్,
 త్వంకారయంతా హి గిరః ప్రశస్తాః;
 క స్తే ప్రభో, మోహభరః! స్తర త్వమ్.”

తతో రాజా ‘సాధు భోః కవి స్తే’ త్యుక్త్వా త స్యాక్షురలక్షం దదా.
 మా బైషీ రితి పునః కవిష్టం ప్రాహ.

ఏవం క్రమేణాతిక్రాంతే కియ త్యపి కాలే బాణః పణ్డితవరః పరం
 రాజ్ఞా మాన్యమానోఽపి ప్రాక్తనకర్మతో దారిద్ర్య మనుభవతి. ఏ
 వం స్థితే నృపతిః కదాచి ద్రాత్రా వేకాకీ ప్రచ్ఛన్నవేషః స్వపురే విచ
 రన్ బాగృహ మే త్యాతిష్ఠత్. తదా నిశీధే బాణో దారిద్ర్యా
 ద్వ్యాకులతయా కాంతాం వక్తిః “దేవి, రాజా కియద్వారం మమ మ
 సౌరభ మపూరయత్? ఆ ద్యాపి పునః ప్రాథితో దదా త్యేవ. ప
 రం తు నిరస్తరప్రార్థనారనే మూఖా స్యాపి జిహ్వ జడిభవతి.”
 ఇ త్యుక్త్వా ముహూర్తార్థం మానేన స్థితః పతతిః

“హర హర పురహర పరుషకహాలహలఘ్నయాచభావచసాః!

ఏ కైవ త్తవ రసజ్ఞ తదుభయరసతారతమృజ్ఞా॥

చోరద్వయమ్.

దేవి, దారిద్ర్యస్య పరా మార్గో యోగచ్ఛా, న ద్రవిణప్రతిభః
 అపి కాపీనవాక్ శమ్భు, ప్రాప్నోతి ముక్తిమ్
 సేవా సుఖానామ్, వ్యసనం ధనానాం,
 యోగచ్ఛా గుణానాం, కుస్మపః ప్రజానామ్,
 ప్రణిష్టశీల శ్చ సుతః కులానాం,
 మూలావసూతః కతిసః కుతారః॥

తత్ సత్యసి చారిద్యై, రాజ్ఞో వక్తుం మయా స్వయ మశక్యమ్.
 గచ్ఛత్ క్షణ మపి జలదో వల్లభతా మేతి సర్వలోకస్య!
 నిత్యప్రసారితకరః కరోతి సూర్యోఽపి సంతాపమ్॥

కిం చ, దేవి, వైశ్వదేవావసరే ప్రాప్తాః క్షుధారాః పశ్యా ద్యా వీతి
 త దేవ మే హృదయం దునోతి.

దారిద్య్రీనలసంతాపః శా న్తః సంతోషవారిణా!
 యాచకాశావిమాతాస్తవాహుః కే సూపశామ్యతి॥”

రాజా చైతత్ సర్వం శ్రుత్వా, ‘నేదానీం కి మపి దాతుం శక్యమ్,
 ప్రాత రేవ బాణం పూణామనోరథం కరిష్యామి’తి నిష్క్రిస్తః.

రాజా.—

‘శ్చతో యై ర్న చ వాగ్మీ చ, వ్యపసీతో న యైః పరః,
 యై రాత్త సదృశో నాథీ, కిం తైః కావైః బకైః, ధ్వజైః॥”

ఏవం పురః పరిభ్రమతి రాజని, పత్తకాని చోరద్వయం గచ్ఛతి. త
 యో రేకః ప్రాహ శకున్తః “సఖే, స్ఫూరాన్ధకారవితలేఽపి జగ త్యజ్ఞ
 నవశాత్ సర్వం పరమాణుప్రాయ మపి పను సర్వత్ర పశ్యామి, పరం
 తు సంభారగృహో దాహృతం కనకజాత మపి న మే సుఖాయ.” ద్వి
 తీయో మరాళనామా చోర ఆహ “ఆహృతం సంభారగృహాత్ కనక
 జాత మపి న హిత మితి కస్తా ధ్ధతో రుచ్యతే?” తతః శకున్తః ప్రాహ
 “సర్వతో నగరరక్షకాః పరిభ్రమంతి తైః పుష్పైః పుష్పైః పుష్పైః
 భేరీపటహాదీనాం నినాదేన, తస్మా దాహృతం నిగ్రహయంతి”

నిగ్రహయంతి

ధన మాదాయ శీఘ్ర మేవ గన్తవ్యమ్. మరాళః ప్రాహ “సఖే, త్వ
మనేన కోటిద్వయపరిమితేన మణికనకజాతేన కిం కరిష్యసి?” శకు
ప్తః.—“ఏతద్ధనం కన్తైచి ద్విజన్తనే దాస్యామి, య థాయం వేదవే
దాజ్ఞపారగోఽన్యం న ప్రాధేయతే.” మరాళః.—“సఖే చారు.

దదతో యుగ్యమానస్య పతతః పులకోఽథ చేత్.”

ఆత్మన శ్చ పరేషాం చ తద్దానం పారుషం స్పృతమ్॥

త థాపి చోరితకదానేన తవ కథం పుణ్యం భవిష్యతి?” శకుప్తః.—
“అస్తాకం పితృపితామహాయం ధర్మః య చ్చౌర్మణ విత్తేనామ
మానీయతే.” మరాళః.—“శిరశ్చేద మగ్రీకృ త్యాజితం ద్రవ్యం ని
ఖిల మపి కథం దీయతే?” శకుప్తః.—

“మూఖో న హి దదా త్యధం సరో దారిద్య్రశఙ్కయా.

ప్రాజ్ఞ స్తు వితర త్యథం సరో దారిద్య్రశఙ్కయా॥

కింఞ్చి ద్వేదమయం పాత్రం కింఞ్చి త్పాత్రం తపోమయమ్.

పాత్రాణా ముత్తమం పాత్రం శూద్రాన్నం యస్య నోదరే॥”

పునః శకుప్తః.—“అనేన విత్తేన కిం కరిష్యసి?” మరాళః.—“స
ఖే, కాశీవాసీ కోఽపి విప్రవటు ర త్రాగాత్. తే నాస్తత్పితృః పు
రః కాశీవాసఫలం వ్యావణికేతమ్. తతోఽస్తత్తతో బాల్యాదారభ్య
చౌర్యం కుర్వాణో దైవవశాత్ స్వపాపాన్నివృత్తో వైరాగ్యోత్
సకుటుమ్భః కాశీ మేష్యతి. తదథా మిదం ద్రవిణజాతమ్.” శకు
ప్తః.—“మహా దాభ్యం తవ పితృః, తథా హి,

వారాణసీపురీవాసవాసనావాసితాత్మనా.

కిం శునా సమతాం యాతి పరాకః పాకశాసనః॥

ఊషరం కర్త సస్యానాం త్షేత్రం వారాణసీ పురీ.

యత్ర సంభవతే మోక్షః సమం చక్షాలపక్షితైః॥

మరణం మర్త్యం యత్ర, విభూతి శ్చ విభూషణం.

కాపీనం.యత్ర కాశేయం, సా కాశీ కేన మియాతే?”

ఏవ ముభయోః సంవాదం శ్రుత్వా రాజా తుతోష. అచింతయ చ్చ మ
నసి 'కర్తॄణాం గతిః సర్వ ధైవ విచిత్రా. ఉభయో రపి పవిత్రా మ
తి రి'తి.

తతో రాజా వినివృత్య భవనాంతరే పితాపుత్రౌ పవశ్యత్. త
త్ర పితా పుత్రౌం ప్రాహః— “ఇదానీం పరిజ్ఞాతశాస్త్రుతత్వోఽపి
స్పృహతిః కార్షణ్యేన కి మపి న ప్రయచ్ఛతి. కిం తు,

అధిశని కవయతి కవయతి, పతతి చ పతతి, స్తవోస్తుభే స్తాతిః!

వశ్చ ద్యా మీ త్యుక్తే, మానీ దృష్టిం నిమిలయతి.”

రా జాపేత చ్చృత్యా, తస్యమీసం ప్రాప్య, మైవం వ దేతి స్వగా
త్రాత్ సర్వాభరణా న్యుత్తార్య, దత్త్వా తస్మై, గృహం గతః.

కాలాంతరే సభాయా ముపవిష్టో రాజా కాళిదాస మాహః

“కవీనాం మానసం నౌమి తరతి ప్రతిభాజసా!”

తతః కవి రాహః

“యత్ పోతేన పయాం సీవ భువనాని చతుర్దశః”

తతో రాజా ప్రత్యక్షరం ముక్తాఫలలతం దదౌ.

తతః ప్రవిశ్య ద్వారపాలః— “దేవ, కోఽపి కావీనావశేషో వి
ద్వాక్ ద్వారి తిష్ఠతి.” రాజా— “ప్రవేశయ.” తతః ప్రవేశితః కవి
రాగత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వాసుక్త ఏ వోపవిష్టః ప్రాహః—

“ఇహా న్నివసతి మేరుః శేఖరో భూధరాణా

మిహ హి నిహితభారాః సాగరాః సప్త చైవ!

ఇద మకుల మనంతం భూతలం భూరిభూతో

దృవధరణీసమశ్శం స్థాన మస్తద్విధానామ్॥”

రాజా— “మహాకవే, కిం తే నామ? అభిధత్స్వ.” కవిః— “నామ

గ్రహణం మోచితో పణ్డితానామ్. త థాపి వదామో, యది జానాసి.

న హి స్తసన్ధయీ బుద్ధి గామ్భీరం గామాతే వచః!

తలం తోయనిధే ద్రక్ష్యం యష్టి రస్తి న వైణవీ॥

దే వాకణాయ,

చ్యుతా మిన్దో లేఖాం రతికలహభగ్నం చ వలయం
సమం చక్రేకృత్య ప్రహసితముఖీ శైలతనయా।
అవోచ ద్యం చ శ్యే త్యవతు గిరిశః సా చ గిరిజా
స చ క్రీడాచన్ద్రో దశనకిరణాపూరితతనుః॥”

కాళిదాసః.—“సఖే, క్రీడాచన్ద్ర, చిరా ద్దృష్టోఽసి. కథ మిదృశీ
తే దశా, మద్దలే మద్దలే విరాజ త్యపి రాజని బహుధనే?” క్రీడా
చన్ద్రః—

“ధనినోఽ ప్యదానవిభవా గణ్యస్తే ధురి మహాదీరిద్రాణాం।
హన్తి స యతః పిపాసా మతః సముద్రోఽపి మరు రేవ॥
కించ, ఉపభోగకాతరాణాం పురుషాణా మర్థసంచయపరాణాం।
కన్యామణి రివ సదనే తిష్ఠ త్యర్థః పర స్యాథే॥
సువణామణికేయూరాడమ్బురై రన్యభూభృతః।
కల యైవ పదం భోజ స్తేషా మాప్నోతి సారవిత్॥
నుధామయా నీవ నుధాం గళన్తి
విదగ్ధసంయోజన మస్తరేణ।
కావ్యాని నిర్వాజమసౌహరాణి
వారాజ్ఞనానా మివ యోవనాని॥
జ్ఞాయతే జాతు నా మాపి స రాజ్ఞః కవితాం వినా।
కవే శ్చద్వ్యతిరేకేణ స కీతిః స్ఫురతి క్షితా॥”

మయూరః—

“తే వస్త్యా, స్తే మహాత్మాన, స్తేషాం లోకే స్థిరం యశః।
స్తే నిజబద్ధాని కావ్యాని, యే చ కావ్యే ప్రకీతికతాః॥”

పరయచిః—

“పదవ్యక్తివ్యక్తికృతసహృదయా బద్ధలలితే
కవీనాం మాగేఽన్తి శుస్ఫురతి బుధమాత్రస్య ధివజా।

న చ క్రీడాలేశవ్యసనపిశునోఽయం కులవధూ
కటాక్షాణాం పద్మాః స ఖలు గణికానా మవివర్యః॥”
రాజా క్రీడాచంద్రియ వింశతిం గజేంద్రాణా గ్రామపంచకం చ దదౌ.
తతో రాజానం కవిః స్తూతిః—

“కబ్బుణం నయనద్వంద్వే, తిలకం కరపల్లవే,
అహూ! భూషణవై చిత్త్యిం! భోజప్రత్యుఖియోషితామ్॥”
తుష్టో రాజా పున రక్షరలక్షం దదౌ.

తతః కదాచిత్ కోఽపి జరాజీణాసర్వాభసన్ధిః పణ్డితో రామేశ్వరనామా సభో మభ్యగాత్. స ఆహః—

“పశ్చాన్ననస్య సుకవే గజజమాంసై నృపశ్రియా!
పారణా జాయతే క్వాపి సర్వ త్రై వోపవాసినః॥
వాహానాం పణ్డితానాం చ పరేషా మపరో జనః!
కపీంద్రాణాం గజేంద్రాణాం గ్రామాకో నృపతిః పరః॥
సుప్తజ్ఞాః పట్టచేతై శ్చ శోభా స్యా ద్వాసయోషితామ్!
పరాక్రమేణ దానేన రాజస్తే రాజనన్దనాః॥”

ఇ త్యాకణ్య రాజా రామేశ్వరపణ్డితాయ సర్వాధరణాని వితీర్య
లక్షద్వయం ప్రాయచ్ఛత్. స్తూతి కవిః—

“భోజ, త్వత్కీర్తికాంతాయా నభః ఫాలస్థితం మహత్!
కస్తూరీతిలికం, రాజక, గుణాకర, విరాజతే॥
బుధాగ్రే న గుణాబ్రూయాత్, సాధు వేత్తి యతః స్వయమ్;
మూర్ఖాగ్రేఽపి చ న బూయాత్ బుధః, ప్రోక్తా న వేత్తి సః॥”
తేన చమత్కృతాః సర్వే. పున శ్చ రామేశ్వరకవిః—

“ఖ్యాతిం గమయేతి సుజనః, సుకవి విదధాతి కేవలం కావ్యమ్.
పుష్టతి కమల మమ్భా, లక్ష్మ్యే తు రవి హి యోజయతి॥”
తత స్తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ. రాజేన్ద్రం కవి రాహః—

“కవిత్వం న శృణో త్యేవ కృపణః కీర్తివర్జితః।

నపుంసకః కిం కురుతే పురస్థితమృగీదృశా?॥”

సీతా ప్రాహః—

“హతా దైవేన కవయో వరాకా స్తే గజా అపి।

శోభా న జాయతే యేషాం మణ్డలేష్టగృహం వినా॥”

కాళిదాసః—

“అదాత్మమానసం క్వాపి న స్ఫుశన్తి కవే గిరః।

దుఃఖా యై వాతివృద్ధస్య విలాసా స్తరుణీకృతాః॥”

రాజా ప్రతిపక్షితం లక్షం దత్తవాన్.

తతః కదాచి ద్రాజా సమస్తా దపి కవిమణ్డలా దధికం కాళిదాస మవలా క్యాయాంతం, పరం వేశ్యాలాలత్యేన చేతసి ఖేదలవం చక్రే.

తదా సీతా విద్వద్బుద్ధవన్ధితా తదభిప్రాయం జ్ఞాత్వా ప్రాహః—

“దోష మపి గుణవతి జనే దృష్ట్య గుణరాగినో న భిద్యతే।

ప్రీత్యైవ శశిని పతితం పశ్యతి లోకః కళఙ్కు మపి॥”

తుష్టో రాజా సీతాయై లక్షం దదా. త థాపి కాళిదాసం యథాపూ ర్వం న మానయతి యదా, తదా స చ కాళిదాసో రాజ్ఞోఽభిప్రాయం విదిత్వా తులామిషేణ ప్రాహః—

“ప్రాప్య ప్రమాణపదవీం, కో నా మాస్తే తులే, ఽవలేష స్తే?।

నయసి గరిష్ఠ మధస్తా, ల్లఘుత్వర ముచ్చైస్తర్కాం కురుషే॥”

పున శ్చ,—

“య స్యాస్తి సర్వత్ర గతిః, స కస్తాత్

స్వదేశరాగేణ హి యాతి ఖేదమ్?।

తాతస్య కూపోఽయ మితి బ్రువాణాః,

క్షారం జలం కే పురుషాః పిబన్తి॥”

తతో రాజ్ఞా కృతా మవజ్ఞాం మనసి విదిత్వా, కాళిదాసో దుర్తనా యమానో నిజవేశ్త యయా.

అవజ్ఞాస్ఫుటితం ప్రేమ సమీకర్తుం క యశ్వరః!|

సంధిం న యాతి స్ఫుటితం లాక్షారేషేన మాక్తికమ్.||

తతో రా జాపి భిన్నః స్థితః. తతో లీలావతీ భిన్నం దృష్ట్వా రా
జానం, విష్ణాదకారణ మపుచ్ఛత్. రాజా చ రహసి సర్వం తస్మై ని
ప్రాహ. సా చ రాజముఖేన కాళిదాసావజ్ఞాం జ్ఞాత్వా పునః ప్రాహః
“దేవ, ప్రాణనాథ, సర్వజ్ఞోఽసి.

న్నేహూహి వర ముఖటితో, న వరం సంజాతవిఘటితః స్నేహః!|
హృతసయస్లోఽహి విహదీ, న విహదీ భవతి స ఖలు జాత్యుత్థః||
వరం తు కాళిదాసః కోఽసి భారత్యాః పురుషావతారః. తత్ సర్వ
భాషేన సమ్మాన యైనమ్ విద్వద్భ్యః. పశ్యః

దోషాకరోఽపి, మటిలోఽపి, కళజ్కితోఽపి,

మిత్రావసాససమయే విహితోఽచ్చయోఽపి!|

చంద్రస్త థాపి, మరవల్లభతా ముపైతి.

నై వాక్రితేషు గుణదోషవిచారణా స్యాత్.”||”

రా జాపి “ప్రియే, సర్వ మేతత్ సత్య మే వే”త్యగ్జీకృత్య “శ్వః
కాళిదాసం ప్రాత రేవ సంతోషయిష్యామి”త్యవోచత్.

అన్యేద్యు రాజా దన్తధావనాదివిధిం విధాయ నిర్వర్తితనిత్యకృ
త్యః సభాం స్థాప. పక్షితాః కవయ శ్చ గాయకా అన్యే ప్రకృతయ
శ్చ సర్వే సమాజన్తుః. కాళిదాస మేక మనాగతం వీక్ష్య, రాజా స్వసే
వకే మేకం తదాకారణాయ వేక్యాగృహం ప్రేషయామాస. స చ
గత్వా కాళిదాసం సత్వా ప్రాహ “కవింద్ర, త్వా మాకారయతి భో
జనరేంద్ర” ఇతి. తతః కవి ర్వ్యచిత్తయత్ “గతేఽహిన్సే నృపేణ
వమానితోఽహమ్. అద్య ప్రాత రే వాకారణే కిం కారణమ్?

యం యం నృపోఽనురాగేణ సంమానయతి సంసది|

తస్య త సోఽత్యారణాయ యతస్తే రాజవల్లభాః||

కిం తు విశేషా ద్రాక్షా అన్యహం మాన్యమానే మయి మాయావిసౌ
మత్సరా దైవరం భోధయన్తి.

అవివేకమతి స్మృపతి, ర్మన్త్రిషు గూఢత్సు వక్రితగ్రీవః,
యత్ర ఖిలా శ్చ ప్రబలా, స్తత్ర కథం సజ్జనావసత్సి॥”

ఇతి విచారయన్ సభా మాగచ్ఛత్. తతో దూరే సమయాంతం పీ
త్యు, సానన్ద మాసనా దుత్థాయ, “నుకవే, మత్ప్రియత మాద్య కథం
విలమ్బః క్రియతః” ఇతి భాషమాణః పశ్యమాణి పదాని సమ్ముఖం గ
చ్ఛతి, తతో నిఖి లాపి సభా స్వాసనా దుత్థితా. సర్వే సభాసద శ్చ
చమత్కృతాః. వైరిణ శ్చాస్య విచ్ఛాయపదనా బభూవుః. తతో రా
జా నిజకరకమలేన ఆస్య కరకమల మవలమ్బ్య, స్వాసనదేశం ప్రా
ప్య, తం చ సింహాసనే ఉపవేశ్య, స్వయం చ తదాజ్ఞయా త త్రైవో
పవిష్టః. తతో రాజసింహాసనారూఢే కాళిదాసే బాణకవి దక్షా
ణం బాచు ముద్ధృత్య ప్రాహః—

“భోజః కళావి ద్రుద్రో వా కాళిదాసస్య మాననాత్ |

విబుధేషు కృతో రాజా యేన రోషాకరోఽప్య సౌ॥”

తతోఽస్య విశేషేణ విద్యద్భిః సహ వైరానలః ప్రదీప్తః. తతఃకాళి
ద్యుద్ధిమద్భిః మన్త్రియత్వా, సర్వై రపి విద్యద్భిః భోజస్య తామ్బూ
లవాహినీ దాసీ ధనకనకాదినా సమ్మానితా. తే చ తాం ప్రత్యూ
చుః. “నుభగే, అస్తత్క్రియ మసౌ కాళిదాసో గళయతి. అస్తాను
కోఽపి నై తేన కళాసామ్యం వహతి. వత్సే, య దైవం రాజా దేశాన్త
రం నిస్సారయతి, తథా భవత్యా కతకవ్య మి”తి. దాసీ ప్రాహ “భవ
దోఘ్ని హరిం ప్రాప్య మయా యుష్మత్కార్యం క్రియతే. త స్తమ
ప్రథమం హరో దాతవ్య” ఇతి. తతః సా తామ్బూలినాహినీ తై దక
త్తం హరి మాదాయ, ఉపాయం వ్యచిన్తయత్. తథాహి, బుద్ధై ర
సాధ్యం కిం వాన్తి?

తతః సమతిక్రాంతేషు కలిపయేషు దినేషు, దైహ దేహాని ప్రసు
ప్తే రాజని, చరణసంవాహననేవా మస్య విధాయ త తైవ కవతేన
నేత్రే నిమిల్య సుప్తా. తత శ్చరణచలనేన సా రాజాన మీషజ్ఞాగ
రూకం సమ్మగ్ జ్ఞాత్వా ప్రాహ “సఖి, మదనమాలిని, స దురాత్మా కా
ళిదాసః దాసీవేషేణ అస్త్యపురం ప్రాప్య లీలాదేవ్యా సహ రమత”
ఇతి. రాజా త చ్ఛ్రిత్యా, ఉత్థాయ ప్రాహ “తరజ్జవతి, కిం జాగ షీ”
తి. సా చ నిద్రావ్యాకు లేవ న శృణోతి. రాజా చ తస్యా అపధ్య
నిం శ్రుత్వా వ్యచింతయత్ “ఇయం తరజ్జవతి నిద్రాయాం స్వప్నప
శం గతా వాసనావశా ద్దేవ్యా దుశ్చరితం ప్రాహ. స చ స్త్రీవేషే
ణాస్త్యపుర మాగ్న తీ త్యేత దసి సంభావ్యతే. కో నామ స్త్రీచరితం
వే దే”తి. తత శ్చేష్ఠం విచార్య రాజా చరేద్యుః ప్రాత రాత్నని కృత్రి
మం జ్వరం విధాయ శయానః, కాళిదాసం దాసీముఖే నానాయ్యతదా
గమనానంతరం త యైవ లీలాదేవిం చానాయ్య, దేవిం ప్ర త్యవదత్ “ప్రి
యే, ఇదాసి మేవ మయా పథ్యం భోక్తవ్య మి”తి. ఇ త్యుక్తే సాపి,
త థా వేతి, పథ్యం గృహీత్వా, రాజ్ఞో రజతపాత్రే దత్త్వా, తత్ర ము
ద్గదానీం పర్యవేషయత్. తతో రా జాపి తయో రభిప్రాయం జిజ్ఞా
సమానః శ్లోకార్థం ప్రాహః—

“ముద్గదానీ గదవ్యానీ కవీంద్ర, వితుషా కథమ్”

కాళిదాసో దేవ్యాం సమీపవతిన్యా మపి ఉత్తరార్థం ప్రాహః

“అన్ధోవల్లభసంయోగే జాతా విగతకంఠా.”

దేవీత చ్ఛ్రిత్యా, సరస్వ తీవ తదధః విదిత్వా, స్నేరముఖీ మనా గి
వ బభూవ. రా జా ప్యేత ద్దృష్ట్యై విచారయామాసః—“ఇయం పు
రా కాళిదాసే స్నిహ్యతి. అనే నైతస్యాం సమీపవతిన్యా మ పీత్య
మభ్యధాయి. ఇయం చ స్నేరముఖీ జాతా. స్త్రీణాం చరిత్రం కో వేద?

అశ్వప్లుతం, వాసవగజితం చ,

(స్త్రీణాం చ చిత్తం, పురుషస్య భాగ్యమ్,)

అవమాణం చా, ప్యతివమాణం చ,

దేవో న జానాతి; కుతో మనుష్యః॥

కిం త్వయం బ్రాహ్మణః, దారుణాపరాధత్వేఽపి న హస్తవ్యః. విశేషేణ,
 య సరస్వత్యాః పురుషావతారః.” ఇతి విచార్య కాళిదాసం ప్రాహ
 “కవే, సర్వథా అస్తద్దేశే న స్థాతవ్యమ్. కిం బహు నోక్తేనఽప్రతివా
 క్యం కి మపి న వక్తవ్యమ్.”

తతః కాళిదాసోఽపి వేగే నోత్థాయ వేశ్యాగృహ మేత్య తాం ప్ర
 త్యాహ “ప్రియే, అనుజ్ఞాం దేహి. మయి భోజః కుపితః. స్వదేశే న
 స్థాతవ్య మి త్యాహ. అహహ !

అఘటితఘటితాని ఘటయతి, ఘటితఘటితాని దుఘటతీమరుతే,|

విధి రేవ తాని ఘటయతి, యాని పుమా న్నైవ చ్చిత్తయతి.॥

కిం చ, కి మపి విద్వద్బుద్ధచేష్టిత మే వేదమితి ప్రతిభాతి. తథా హి,

బహునా మల్పసారాణాం సమవాయో దురత్యయః;

తృణై విఘ్నేయతే రజ్జుః, బధ్యంతే తేన దన్తినః.॥”

తతో విలాసవతీ నామ వేశ్యా తం ప్రాహః—

“త దే వాస్య పరం మిత్రం, యత్ర సంక్రామతి ద్వయం,|

దృష్టే గుఘం చ దుఃఖం చ, ప్రతిచ్ఛా యేవ దవృణే.॥

దయత, మయి విద్యమానాయాం కిం తే రాజ్ఞా? కిం వా రాజీదత్తేన
 విత్తేన కార్యమ్? సుఖేన నిశ్శబ్దం తిష్ఠ మన్యహస్తానుసార” ఇతి.
 తతః కాళిదాస స్త త్రైవ వసన్ కలిచి ద్దినాని గమయామాస.

తతః కాళిదాసే గృహం నిగతే, రాజానం లీలాదేవీ ప్రాహః—
 “దేవ, కాళిదాసేన సాకం తవ నితాస్తం నిబిడతమా మైత్రీ. తదిదా
 నీ మనుచితం కస్తాత్ కృతమ్? యస్య దేశేఽప్యవస్థానం నిషిద్ధమ్?

ఇత్తో రగ్రాత్ క్రమళః పర్వణి పర్వణి యథా రసవిశేషః,|

తద్వత్ సజ్జనమైత్రీ; విపరీతానాం తు విపరీతా.॥

శోకారాతిపరితాణం, ప్రీతివిప్రమృభాజనం,|

కేస రత్న మిదం సృష్టం మిత్ర మిత్యక్షరద్వయమ్||

రాజా ప్యేతం లీలాదేవీవచన మాకణ్య ప్రాహ “దేవి, కే నాపి మ
మే త్యభ్యధ్యాయ కాళిదాసో దాసీవేషేణ అప్తపుర మాసాద్య దే
వ్యా సహ రమత ఇతి. మయా వైతద్వ్యాపారజిజ్ఞాసయా కపటజ్వ
రేణాయం భవతి చ వీక్షితా. తతః సమీపవర్తిన్యా మపి త్వ య్య
త్తరార్థ మిథం ప్రాహ. త చ్చాకణ్య త్వ యాపి కృతో హాసః. త
త శ్చ సర్వ మేత ద్భ్రష్టే బ్రాహ్మణహసనభీరుణా మయా దేశాన్ని
స్సారితక. త్వాం చ న దాక్షిణ్యేన హన్తి”తి. తతో హాసపరా దేవీ
చమత్కృతా ప్రాహ “నిశ్శబ్దం దేవ, అహ మేవ ధన్యా, యస్యా
స్త్యం శుభి రీదృశః; త్వయా భుక్తశీలాయా మమ మనః కథ మస్య
త్ర గచ్ఛతి! యతః సర్వకామినీభి రపి కాంతోపభోగే స్తుతావ్యోఽ
సి. అహాహ ! దేవ, త్వం యది మాం సతీ మసతీ చ అకృత్వా గ
మిష్యసి, త హ్యేహం సర్వథా మరిష్యామి”తి. తతో రాజాపి
ప్రియే, శుత్యం పద సీతి ససర్వం ఘట మానాయయామాస, తత్తం లా
హగోళకం కారయామాస, ధను శ్చ సజ్యం చక్రే. తతో దేవీ స్నా
త్వా నిజపాతిన్రత్యానలేన దేదీప్యమానా సుమమరగాత్రీ సూర్య
మవలంకృత ప్రాహః “జగచ్ఛత్రం, స్త్యం సర్వసాక్షీ, సర్వం వేత్సి.

ఘోరతిస్సప్తకాలే చ నుమస్తా చాపి మే పతిః|

జోజ వన పరం నాస్యో మచ్చితై భావితోఽపి న||

ఇ త్యుక్త్వా దివ్యత్రయం చక్రే.

తతః శుద్ధాయా మప్తపురే లీలావత్యాం, లజ్జాసతకిరా సృపతిః
పశ్చాత్తాపాతురో “దేవి, క్షమస్య పాపిన్తం మామ్. కిం పదామి? కిం
నామ మమ లజ్జా? కిం నామ దాక్షిణ్యమ్? క్వ గామీర్యమ్? హా!హా!
కవే, కవికోటిమకుటమణే, కాళిదాస, హా ! మమ ప్రాణసమ, హా !
మూఢేణ మయా, కి మక్రావ్యం క్రావితోఽసి? అవాచ్య ముత్తోఽ

సిగి” ఇతి ప్రవిలప్య, ప్రసుప్త ఇవ, గ్రహగ్రస్త ఇవ, మాయావిధ్వంస ఇవ, పపాత. తతః ప్రియాకరకమలసిక్తజలసంజాతసంజ్ఞః, కథ మపి తా మేవ ప్రియాం వీక్ష్య, స్వాత్మనిష్టాపరః పర మతిష్ఠత్. తదాప్ర, భృతి న నిద్రాతి న చ భుజ్జ్యే, న కేనచి ద్వక్షి. కేవలముద్విగ్నదు నాః దివానిశం విప్రలపతి.

తతో నిశానాభహీ నేవ నిశా, దినకరహీ నేవ దినశ్రీ, విశయోగి నీవ యోషిత్, శక్రకరహీ తేవ సుధమాణ, న భాతి భోజభూపాలస భా రహితా కాళిదాసేన. తదాప్రభృతి న కస్యచి న్నుభే కావ్యమ్. న కోఽపి వినోదసుందరం వచో వక్తి. తతో గతేషా కేషుచి ద్దినేషు, కదాచి ద్రాజా పూణేకస్తమజ్జలం దృష్ట్వా పుర శ్చ లీలాదేవీముఖే స్థం వీక్ష్య ప్రాహః—

‘తుళణం అణు అణుసరణి! గ్హా ముహచందస్స ఖ్లు సో ఏదాయే. |’
మత్రచ పూణేకఽపి చంద్రమసి, నేత్రవిలాసాః? కదా వాచో విలసి తమ్? ప్రాత శ్శోభితః ప్రాతర్విధేక విధాయ, సభాం ప్రాప్య రాజా విద్వద్వరాక ప్రాహ “అహూ, కవయః, ఇయం సమసాన్తా పూర్వ తామ్.” తతః పతతి “తుళణం” ఇత్యాది. పున రాహ “ఇయం చేత్ సమసాన్త న పూర్వతే భవద్భిః మద్దేశే న స్థాతవ్య మి”తి. తతో భీ తా స్తే కవయః స్వాని గృహాణి జగ్ముః. చిరం విచారితేఽప్యుక్తే! క స్యాపి నాథసంగతిః స్ఫురతి. తతః సర్వై మిళిత్యా బాణః ప్రే పితః. స చ సభాం ప్రా ప్యాహ రాజానం “దేవ, సర్వై మిళిత్యా హం ప్రేపితః. అష్టై వాసరా నవధి మభిధేహి. నవమేఽహ్ని పూర యివ్యన్తి తే. న చే ద్దేశా నిగచ్ఛన్తి. రాజా ‘తి స్త్వి’ త్యాహ. తతో బాణే స్తేహం విజ్ఞాప్య రాజసందేశం స్వగృహ మగాత్. త తోఽష్టై దివసా అతీతాః. అప్తమదిసరాత్రా మిళితేషు తేషు కవిషు బాణః ప్రాహ “అహో! తాయ్యామదేన, రాజసమ్మనమదేన, స్వల్ప విద్యామదేన చ కాళిదాసో నిస్సారితోఽభవత్. సమే భవంతః సర్వ

ఏవ కవయః. విషమే స్థానే తు, స ఏక ఏవ కవిః. తం నిస్సా ర్యేదా నీం కిం నామ మహత్త్వ మానీర్ని స్థితే తస్మిన్ కథమియ మప స్థా స్తాకం భవేత్? తన్నిస్సారణే య బుద్ధిః కృతా, సా భవద్భి రేవ మ సుభూయతే.

సామోన్యవిప్రద్యేషే చ కలనాశో భవేత్ కిల।

ఉమారూపస్య విద్యేషే నాశః కవికులస్య పి॥”

తతః సర్వే గాఢం కలహాయంతే స్త.

మయూరాదయ శ్చ తత స్తాన్ సర్వాన్ కలహా నివార్య సద్యః ప్రాహుః—“అ ద్యై వావధిః పురాణాః. కాళిదాస మస్తరేణ స క స్యచిత్ సామధ్యే మస్తి సమస్యాపూరణే.

సంగ్రామేషు భటేద్ద్రాణాం, కవీనాం కవిమణ్డలే,।

దీప్తి వాన్, దీప్తిహాని వాన్, ముహూర్తే నైవ జాయతే॥

యది రోచతేఽద్యై వార్ధరాత్రే ప్రముషితచస్త్రిమసి నిగూఢ మేవ గచ్ఛామః సంపత్తిసంభార మాదాయ. యది న గమ్యతే, శ్వో రాజ సేవకా అస్తాన్ బలా నిస్సారయన్తి. తదా దేహమాత్రే జై వా స్తాభి గన్తవ్యమ్. త ద ద్యైర్ధరాత్రే గమిష్యామః.” ఇతి సర్వే ని శ్చిత్త్య గృహ మాగత్య బలీవదవూహ్యథేషు శకటేషు సంపద్భార మారోహ్య రాత్రా వేవ నిష్క్రిన్తాః.

తతః కాళిదాస స్తత్రైవ రాత్రా విలాసవలీసదనోద్ధ్యానే వ సన్, పథి గచ్ఛతాం తేహం గిరం శ్రుత్వా వేశ్యాచేటీం ప్రేషితవాన్. “అయి, పశ్య, క్త ఏతే గచ్ఛన్తి బ్రాహ్మణా ఇవ!” తతః సా సమేత్య సర్వా నపశ్యత్. ఉపేత్య చ కాళిదాసం ప్రాహః

“ఏకేన రాజస్థాంసేన యా శోభా ససోఽభవత్;।

స సా బకసహస్రేణ పరిత స్తీరవాసినా॥

సర్వే బాణమయూరప్రముఖాః పలాయంతే; నాత్ర సంశయ” ఇతి

కాళిదాసుః.—“ప్రియే, వేగేన వాసాంసి భవనా దానయ, యథా
పలాయమానాన్ విప్రాన్ రక్షామి.

కిం పాయమం, రక్షతి యేన నారాన్?

కిం వా ధనం, నాథిజనాయ యత్ స్యాత్?

సా కా క్రియా, యా న హితానుబధ్ధా?

కిం జీవితం, సాధువిరోధి య ద్వై?

తతః స కాళిదాస శ్చార్మణవేషం విధాయ, ఖడ్గ ముద్వహన్, క్రోశార్థ
మత్తరం గత్వా, తేషా మభిముఖ మాగత్య, సర్వాన్నిరూప్య, జయే
త్యాశీర్వవన ముదీర్య, పప్రచ్ఛ చారణభాషయా. “అహో! విచార్య
వారిధయో, భోజసభాయాం సంప్రాప్తమహత్త్వాతిశయాః బృహస్ప
తయ ఇవ, సంభూయ కుత్ర జగమిషవో భవంతః? కచ్చిత్ కుశలం
మః? రాజా చ కుశలీ? అస్తాభిః కాశీదేశాదాగమ్యతే భోజదళా
నాయ విత్తస్పృహయా.” తతః పరిహాసం కుర్వంతః సర్వే నిష్క్రి
న్తాః. తత స్తేషు కచ్చిత్ తద్గిర మాకణ్య, తం చ చారణం మన్యమా
నః, కుతూహలేన విపచ్చిత్ ప్రాహ “అహో చారణ, కృణు. త్వయా
పశ్చాదపి శ్రోవ్యత ఏవ. అతో మయా ఆ ద్వై వోచ్యతే. “రా
జ్ఞా కి లైభ్యో విద్వద్భ్యః పూరణాయ సమ స్తోక్తా. తత్పురణా
శక్తాః, కుపితారాజ్ఞే, దేశాంతరే క్వచి జ్జగమిషవ, ఏతే నిష్క్రిన్తాః.”
చారణః.—“రాజ్ఞా కా వా సమ స్తోక్తా? పతతి స విపచ్చిత్:
“కుశలం అణు అణుసర ఇ । ధ్వా ముహచందస్స సో ఖ్య ఏదాయే.”
చారణః.—“ఏతత్ సా ధ్వేవ గూఢార్థమ్. ఏతత్ పూర్ణేంద్రమణ్డ
లం వీక్ష్య రా జ్ఞాపాతి. ఏత స్తోక్తరాధా మిదం భవతు మహాతి.
“అణు ఇది బంధయది, కహం । అణుకిది తస్స ప్పడినడి చందస్స?!”
సర్వే శ్రుత్వా చమత్కృతాః. చారణః సర్వాకో ప్రణీపత్య నిగతః.
తతః సర్వే విచారయన్తి స్తః. “అహో, ఇయం సాక్షాత్ సరస్వతీ,
పుంసామేవ సర్వేషా మస్తాకం పరిత్రాణా యాగతా. నాయం భవతు.

మహాతి మనుష్యః. అ ద్యాపి కి మపి కే నాపి న జ్ఞాయతే. తత్త శిఘ్ర మేవ గృహ మాసాద్య, శకతేభ్యో భార ముత్తార్య, ప్రాతః సర్వై రపి రాజభవనం గచ్ఛవ్యమ్. న చే చ్చారణ ఏవ నివేదయివ్యతి. తతో ఝడితి గచ్ఛామః.” ఇతి యోజయిత్వా తథా చక్రః. తతో రాజసభాం గత్వా రాజాన మాలోక్య స్వ స్తీ త్యు క్తోపపవితః. తతో బాణః ప్రాహః: “దేవ, సర్వజ్ఞేన యత్ త్వయా పత్యతే, త దీశ్వర ఏవ వేద; కేఽమీ వరాకా ఉదరమ్భరయో ద్విజాః. త థా పుష్పతీ.

“తులణం అణు అణుసరణి! గ్లా ముహచందస్స సో ఖ్లు ఏదాయే.।

అణు ఇది బణయది; కహం అణుకిది తస్మ ప్పడిపడి చందస్స?॥”

(తులనా మ న్వనుసరతి । గ్లా ర్ముఖచన్ద్ర)స్య స ఖి త్వతస్యాః.।

అ న్వితి వర్ణ్యతే; కథా మనుకృతి స్తస్య ప్రతిపది చన్ద్ర)స్య॥)

రాజా యథావ్యసితం స్యాభిప్రాయం విదిత్వా “సర్వథా కాళిదాసః అధ్యధాదివసప్రాప్యే స్థానే నివసతి. ఉపాయైః సర్వం సాధ్యమ్.” ఇ త్యవధార్య బాణాయ రుక్మాణాం పంచదశ లక్షాణి ప్రాదాత్. సంతోషమిషే తైవ విద్యదణః స్వం స్వం సదనం ప్రతి ప్రేషితః. గతే చ విద్యన్నదైతే, శనై ర్ద్వారపాలా యాదిప్తం రాజ్ఞా “యది కేచి ద్విజస్తాన ఆయాస్యన్తి, తదా గృహమధ్య మానేతవ్యాః.” త తః సర్వ మిపి విత్త మాదాయ స్వగృహం గతే బాణే, కేచిత్ పణ్డితా ఆహుః “అహూ! బాణే న్నానుచితం వ్యధాయ. య దసా వపి అస్తాభిః సహ సగరా న్నిమ్నోఽస్తి, సర్వ మేవ ధనం గృహీతవాన్. సర్వథా భోజస్య బాణస్వరూపం జ్ఞాపయిష్యామః, యథా కోఽపి నాన్యాయ్యం విధత్తే విద్యతున్.” తత స్తే రాజాన మాసాద్య దదృశుః. రాజా తాన్ ప్రాహ “ఏతత్స్వరూపం జ్ఞాత మేవ; భవద్భి ర్యథాధాతయా వాచ్యమ్.” తత స్తైః సర్వ మేవ నివేదితమ్. తతో రాజా విచారితవాన్ “సర్వక్ కాళిదాస శ్చారణపేషేణ మద్భయా న్న దీయసగర మధ్యాన్త” ఇతి. తత శ్చార్జరక్షకా నాదిదేశ “అహో

పర్యాణ్యస్తాం తురక్తా” ఇతి. తతః క్రీడోద్వానప్రయాణే పటహద్వని రభవత్. “అహో! ఇదానీం రాజా దేవపూజావ్యగ్ర ఇ త్యక్తౌష్ఠ్యం పున రిదానీం క్రీడోద్వానం గమిష్య తీ”తి వ్యాకులాః సర్వే భటాః సంభూయ పశ్చాద్ద్యన్తి. తతో రాజా తై ర్విద్వద్భిః సహశ్వ మా రుహ్య, రాత్రౌ యత్ర చారణప్రసజ్ఞః సమజని, తత్ప్రదేశం ప్రాప్తః. తతో రాజా చరతాం చోరాణాం పదజ్ఞాననిపుణా నాహూయ ప్రా హ “అనేన వత్సనాయుః కోఽసి రాత్రౌ నిగతః, తస్య పదా న్య ద్యాపి దృశ్యస్తే, తాని పశ్య తే”తి. తతో రాజా ప్రతిపక్షితం లక్షం దత్త్వా తాం ప్రేష్య స్వభవన మగాత్.

తే చ పదజ్ఞా రాజాన్జయ సర్వత శ్చరన్తోఽపి త మనవేక్షమాణా విమూఢా ఇ వాసత్. తత శ్చ లమ్బమానే సవితరి, కా మసి దాసీ మేకం పదత్రాణం త్రుటిత మాదాయ చర్తకారవేళ్ళ గచ్ఛన్తిం దృష్ట్వా తుష్టా ఇ వాసత్. తత స్తత్పదత్రాణం తయా చర్తకారకరే న్య స్తం వీక్ష్య, తస్య కరా నిషేణాదాయ, రేణుపూర్ణే పథి ము క్త్వా, త దేవ పదం త న్యేతి జ్ఞాత్వా, తాం చ దాసీం క్రమేణ వే శ్యాభవనం విశన్తిం వీక్ష్య, తస్యా మన్దిరం పరితో వేష్టయామానుః. త్తతేన చ భోజశ్రవణపథవిషయ మభిజ్ఞానవార్తాం ప్రాపయత్.

తతో రాజా సహారః సామాత్యః పద్భ్య మేవ విలాసవత్తీభవన మగాత్. తత స్త ద్భుద్భ్యా విలాసవతీం ప్రాహ కాశ్చిదాసః. “ప్రి యే, మత్కృతే కిం కష్టం తే పశ్య” విలాసవతీ. — “సుకవే,

ఉపస్థితే విష్ణవ ఏవ, పుంసాం

సమస్తభావః పరిమీయతే సః।

ఆవతి వాయా, న హి తూలరాశే

ర్గిరే శ్చ కశ్చిత్ ప్రతిభాతి భేదః॥

మిత్రస్వజనబధూనాం బుద్ధే ర్విత్తస్య చాత్తనః।

ఆపన్నికషపాషణే జనౌ జానాతీ సారతామ్॥

అప్రాధికాతాని దుఃఖాని య దై వాయా వై దేహీనః!

సుఖాని చ తథా మన్యే దైన్య మ త్రాతిరిచ్ఛతే॥

సుకవే, రాజ్ఞా త్వయి మనా జ్ఞీరాకృతే వచ సాపి, మయా స హే
దం దాసీబృహం ప్రదీప్తే వహ్నా పతిన్యతి." కాళిదాసః.—“ప్రియే,
నైవం మత్త్యుమ్. మాం దృష్ట్వా వికాసీకృతాస్యో భోజః పాదయోః
పతిచ్ఛతి." తతో వేశ్యాగృహం ప్రవిశ్య భోజః కాళిదాసం దృష్ట్వా
ససంధ్రమ మాశ్లిష్య, పాదయోః పతతి. పతతి చ

“గచ్ఛత స్త్రిష్టతో వాపి జాగ్రతః స్వపతోఽపి వా!

మా భూ స్తనః కదాచి న్నే త్వయా విహితం కవే॥”

కాళిదాస స్త చ్ఛ్చిత్వా వీడావనతానన స్త్రిష్టతి. రాజా చ కాళిడా
సముఖ మున్నమ య్యాహ.

“కాళిదాస, కళావాస, దాసవ చ్ఛాలితో యది

రాజమాగేఽ ప్రజ న్నత్ర, పరేషాం తత్ర కా త్రపా?॥

ధన్యాం విలాసినిం మన్యే, కాళిదాసో య దేతయా!

నిబద్ధః స్వగుణై రేష, శకుప్త ఇవ పఞ్చరే॥”

రాజా నేత్రయోః హమోక్తం మాజకయతి కరాభ్యాం కాళిదాసస్య.
తత స్తత్రాప్తిప్రసన్నో రాజా విప్రేభ్యః ప్రత్యేకం లతుం దదౌ.
నిజతురగే చ కాళిదాస మారోప్య సమివారో గృహం యయా.

అనంతరం రాజా కదాచిత్ సంధ్యా మాలా క్యాహః

• “పరిపతతి పయోనిధా పతన్జః”

తతో బాణః.— “సరసిరుహః ముదరేషు మత్తభృజః”

మహేశ్వరః.— “ఉపవనతరతోటరే విహజః”

కాళిదాసః.— “యువతిజనేషు శనైః శనైః రనన్జః॥”

తుష్టో రాజా ప్రతిఘరణం లతుం దదౌ. చతుర్థస్య లక్షద్వయం దదౌ.

క దాచి ద్రాజా బహిరుద్యానే మధ్యేమాగణం ప్రత్యాగచ్ఛన్తం
క మపి విప్రం దదశక. తస్య కరే చమకమయం కమణ్డలుం వీత్వ

తం చాతిదరిద్రం. జ్ఞాత్వా ముఖశ్రీయా విరాజమానం చావలోక్య తు రజ్జం తదగ్రే నిధా యాహ “విప్ర, చమకపాత్రం కిసుభం పాణో వహ సీ”తి. స చ విప్రో నూనం ముఖశోభయా వృధాక్త్యా స భోజ ఇతి విచార్యాహ “దేవ, వదాన్యశిరోమణౌ భోజే పృథ్వీం శా సతి, లోహతామ్రభావః సమజని. తేన చమకమయం పాత్రం వ హామి”తి. రాజా.—“భోజే శాసతి, లోహతామ్రాభావే కో హే తుః!” విప్రః పఠతి;

“అస్య శ్రీభోజరాజస్య ద్వయ మేవ సుదుర్లభమ్:!

శత్రుాణాం శృణ్వైర్లోహం, తామ్రం శాసనపత్త్రికై:॥”

తత స్తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

కదాచి ద్వారపాలః ప్రాహ “ధారేష్వరి, దూరదేశా దాగతః క శ్చి ద్విద్వాక్ ద్వా తిష్ఠతి; తత్పత్నీ చ, తత్పుత్రీ శ్చ సపత్నీకః. ఆతోఽతిపవిత్రం విద్వత్కుటుంబం ద్వారి తిష్ఠ తీ”తి. రాజా.— “అహూ ! గరియసీ శారదాప్రసాదపద్ధతిః!” తస్మి న్నవసరే గజే స్త్రీపాల ఆగత్య రాజానం ప్రణమ్య ప్రాహ “భోజేష్వరి, సింహశ దేశాధీశ్వరేణ సపాదశతం గజేష్వాః ప్రేషితాః, షోడశ మహామణాయ శ్చ.” తతో బాణః ప్రాహ:

“స్థితిః కపిన్యా మివ కుష్టరాణాం

స్వమన్దిరం వా నృపమన్దిరం వా।

గృహే గృహే కిం భషకా ఇ వై తే

భవన్తి భూపాలవిభూషితాక్షాః॥”

తతో రాజా గజావలోకనాయ బహి రగాత్. తత్త స్తం విద్వత్కు టుంబం వీక్ష్య చోళపణ్డితో రాజ్ఞః ప్రియోఽహ మితి గర్వం దధా ర “య. న్నయా రాజభవనమధ్యం గమ్యతే, విద్వత్కుటుంబం తు ద్వారపాలజ్ఞాపిత మపి బహి రాస్తే.” తదా రాజా తచ్ఛేతసి గర్వం విడిత్వా చోళపణ్డితం సాధాజ్ఞానా ని స్సారితవాక్. కాశీదేశవాసీ

కోఁపి తణ్ణులదేవనామా రాజే స్వ స్తీ త్యుక్త్వాతిష్ఠత్. రాజా చ తం పప్రచ్ఛ “సుమతే, కుత్ర తవ నివాసః?” కవి ర్వదతి:

“వత్సలే యత్ర సా వాణీ కృపాణీ రిక్తిశాఖినః,

శ్రీమన్, మాశవభూపాల, తత్ర దేశే వసా మ్యహమ్.॥”

తుష్టో రాజో తస్మై గజేంద్రాసత్తకం దదా.

తతః కోఁపి విద్యానాగత్య ప్రాహ:

“తవసః సంపదః ప్రాప్యః, తత్ తపఃఁపి న విద్యతే,

యేన త్వం భోజ, కల్పద్రు ద్యుగ్లోచర ముపైష్యసి.॥”

తస్మై రాజా దశా గజేంద్రాన్ దదా.

తతః కశ్చి ద్బ్రాహ్మణపుత్రో భుంభారవం కుర్వాణోఽభ్యేతి. త తః సర్వే సంభ్రాంతాః. కథం భుంభారవం కరో షీతి రాజ్ఞా స్వద్వ గ్లోచర మానీతః పృష్ఠః స ప్రాహ:

“దేవ, త్వద్దానపాథోధా దారిద్రస్య నిమజ్జతః,

న కోఁపి హి కరాలమ్బం దత్తే మత్తేభదాయకః.॥”

తత్ర తుష్టో రాజా తస్మై త్రింశ ద్దశేంద్రాన్ ప్రాదాత్. తతః ప్రవిశ్య పత్నీ సహితః కోఁపి విలాచనూ విద్యాన్ స్వ స్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహ:

“నిజా నపి గజాన్ భోజం దదాసం ప్రేత్య పార్వతీ,

“గజేంద్రవదనం పుత్రం రక్ష త్యద్య పునః పునః॥”

తస్మై రాజా సప్త గజాన్ దదా.

తతో రాజా విద్యతుక్కుటుమ్బం త దైవ పురతః స్థితం వీక్ష్య బ్రా హ్మణం ప్రాహ: •

“క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే.”

వృద్ధద్విజః ప్రాహ:

“ఘటో జన్మస్థానం, మృగపరిజనో, భూర్జవసనో,

వనే వాసః, కన్దాదిక మశనః; మేవంవిధగుణః

అగస్త్యః పాథోధిం య దకృత కరాఘ్నోజమహారే;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే॥”
తతో రాజా బహుమూల్యై నపి షోడశ మణీన్ తస్మై దదా. తత
స్తత్సత్త్వీం ప్రాహ రాజా “అహ్ను, త్వ మపి పత.” దేవీ.—

“రథ స్త్రైకం చక్రం, భుజగయమితాః సప్త తురీగా,
నీరాలఘ్న మార్గ, శృరణవికలః సారథి రపి;
రవి ర్యై త్యే వాస్తం ప్రతిదిశ మపారస్య నభసః,
కియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే॥”
రాజా తుష్టః సప్తదశ గజాన్ సప్త రథాం శ్చ తస్మై దదా. తతో
విప్రపుత్రీం ప్రాహ రాజా “విప్రసుత, త్వ మపి పత.” స పతతి:

“విశేతవ్యా లక్ష్మణ, చరణతరణీయో జలనిధి,
ర్విపక్షః పాలస్త్యో రణభువి, సహాయా శ్చ కపయః,
పదాతి ర్మర్త్యోఽసౌ, సకల మవధీ ద్రాక్షుఃసఖుమ్;
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే॥”

తుష్టో రాజా విప్రసుతా యాష్టదశ గజేన్ద్రాన్ దదా. తతః సు
మహారమనోజ్ఞనిఖిలాక్ష్ణాలంకృతాం, శృక్లారసోపబాతమూతికాం
చమృకలతా మివ, లావణ్యమయగాత్రయష్టిం విప్రస్నుహం వీక్ష్య,
నూనం భారత్యః కాపి నీలాకృతి రియ మితి చేతసి సమస్కృత్య,
రాజా ప్రాహ “మాత, స్త్వ మ ప్యాశిషం పద.” విప్రమ్నుహ.—
“దేవ, శృణు.—

“ధనుః పౌష్పం, మార్వీ మధుకరమయీ, చఘ్నలదృశాం
దృశాం కోణో బాణః, సుహృ దపి జడాత్తా హిమకరః,
స్వయం వైకోఽనజః, సకలభువనం వ్యాకులయతి,
క్రియాసిద్ధిః సత్త్వే భవతి మహతాం; నోపకరణే॥”

చమత్క్రతో రాజా లీలాదేవీభూషణాని సర్వాణ్యాదాయ తస్మై
దదా. అనర్హ్యై శ్చ సువర్ణమాక్షికవైదూర్యప్రవాళాం శ్చ ప్రదదా.

తతః కదాచి త్సేమస్తనామా కవిః ప్రాహః

“పథ్యాః సుహర దీఘకాతాః, త్యజ నిజం తేజః కతోరం రవే;

శ్రీమన్, విప్లవగిరే, ప్రసీద సదయం సద్యః సమీపే భవ. |

ఇథం దూరపలాయనశ్రమవతీం దృష్ట్వా నిజప్రేయసీం,

శ్రీమన్, భోజ, తవ ద్విషః ప్రతిదినం జల్పన్తి మూర్ఛన్తి చ. ||”

తస్మిన్నేవక్షణే కశ్చిత్ సువణకారః ప్రాస్తేషు పద్మరాగమణి
మణ్డితం సువణభాజన మాదాయ రాజ్ఞః పురో ముమోచ. తతో
రాజా సీమంతకవిం ప్రాహ “సుకవే, ఇదం భాజనం కాం శ్రియం
దర్శయతి?” తతః కవి రాచః—

“ధారేశ, త్వత్ప్రీతాపేన పరాభూత స్త్విహమ్మతిః!

సువణకాత్రవ్యాజేన దేవ, త్వా మేవ నేవతే. ||”

తుష్టా రాజా త దేవ పాత్రం ముక్తాఫలై రాపూర్వ తస్మై ప్రాదాత్.

కదాచి ద్రాజా మృగయారసేన, పురః పలాయమానం పరాహం
దృష్ట్వా, స్వయం మేకాకే దూరం వనాంతర మాసాదితవాన్. తత్ర
కశ్చన ద్విజవర మవలోక్య ప్రాహ “ద్విజ, కుత్ర గచ్ఛసి?” ద్వి
జః.—“ధారానగరమ్.” భోజః.—“కిమథమ్?” ద్విజః.—“భోజం
ద్రష్టుం ద్రవిణేచ్ఛయా. స పణ్డితాయ దత్తే. అహం మూఖం న యా
చే.” భోజః.—“విప్ర, తహి త్వం విద్వాన్ కవిర్వా?” ద్విజః.—
“మహాభాగ, కవి రహమ్.” భోజః.—“తహి కిమపి పతః.” ద్విజః.—
“భోజం వినా మత్పదసరణిం న తోఽపి జానాతి.” రాజా.—“మ
మా ప్యమరవాణీపరిజ్ఞాన మస్తి. రాజా చ మయి స్నిహ్యతి. త్వద్గు
ణం చ త్రావయిష్యామి. కిమపి కళాకాశలం దర్శయ.” విప్రః.—
“కిం వర్ణయామి?” రాజా.—“కలమా నేతాన్ వర్ణయ.” స పతతి:

“కలమాః పాకవిసమా మూలతలాఘాతసురభిక్ష్వారాః

పవనాకమ్పితశిరసః ప్రాయః కుర్వన్తి పరిమళక్లాఘామ్ ||”

రాజా తస్మై సర్వా జ్యాభరణా న్యుత్తార్య దదౌ.

తతః కదాచిత్ కాపి కుమ్భకారపథాః రాజగృహ మేత్య ద్వార
పాలం ప్రాహ “ద్వారపాల, రాజా ద్రష్టవ్యః.” స ఆహ “కిం తే
రాజ్ఞా కార్యమ్?” సా చాహ “స తేఽభిధాన్యామి; నృపాగ్ర ఏవ
కథయిష్యామి.” స సభాయా మాగ త్యాహ “దేవ, కుమ్భకారప్రి
యా కాచి ద్వేషస్య దర్శనాకాక్షిణీ; స వక్త్రీ మత్పురః కార్యమ్;
త్వత్పురతః కథయిష్యతి.” రాజా. — “ప్రవేశయ.” సా చాగత్య
సమస్కృత్య వక్త్రీ:

“దేవ, మృత్యునా దృష్టం నిధానం వల్లభేన మేః!

స పశ్య స్నేవ త త్రాస్తే, త్వాం జ్ఞాపయితు మభ్యగామ్.”

రాజా చ చమత్కృతో నిధానకలశ మానాయ్య, తద్ద్వార ముద్ఘాట్య
యావత్ పశ్యతి, తావత్ తదస్తర్వత్ ద్రవ్యం మణివ్రభామణ్డలం చా
లోక్య కుమ్భకారపత్నీ తుష్టా ప్రాహ:

“రాజన్, చన్ద్రం సమాలోక్య త్వాం తు భూతల మాగతమ్,!

రత్నశ్రేణీమిషా వృన్యే సక్షత్రాణ్య పుష్పపామకమ్.”

రాజా కుమ్భకారపథాముఖాః స్ఫోచకం లోకోత్తర మాకణ్ఠిక చ్ఛమ
త్కృతః తస్యై తత్సర్వం దదౌ.

తతః కదాచి ద్రాజా రాత్రా వేకాశీ సర్వతో సగరభేష్టితం ప
శ్యన్ పౌరగిర మాకణ్ఠికాయన్ చచార. తదా క్వచి దైవశ్యగృహే
వైశ్యః స్వప్రియాం ప్రాహ “ప్రియే, రాజా స్వల్పదోసరతోఽపి ఉ
జ్జయినీనగరాధిపతే ర్విక్రమార్కస్య దానప్రతిష్ఠాం కాంక్షతి. సా కిం
భోజేన ప్రాప్యతే? కైశ్చిత్ స్తోత్రపరాయణై మ్మాయూరాదికవిధి
మహిమానం ప్రాపితో భోజః. పరం తు భోజో భోజ ఏవ. ప్రి
యే, శృణు.

“అబద్ధకృత్రిమసటాజటిలాంసభిత్తి

రాశోపితో యది పదం మృగవై రిణః శ్వా!

మ త్రైభకుమ్భతటపాటనలమ్మటస్య
నాదం కరిష్యతి కథం హరిజాధిపస్య॥”

రాజా శ్రుత్వా విచారితవాక్ “అసౌ సత్య మేవ వదతి.” తతః పు
నః పున ర్వద్ధస్తం శృణోతి.

“అపన్న ఏవ పాత్రం, దే హీ త్యుచ్చారణం న వైదుష్యమ్,
ఉపపన్న మేవ దేయం, త్యాగ స్తే విక్రమార్క, కిము వర్ణ్యః॥
విక్రమార్క, త్వయా దత్తం, శ్రీమత్, గ్రామశతాష్టకమ్!
అగ్ని నే ద్విజపుత్రాయ. భోజే త్వచ్ఛహిమా కుతః?॥
ప్రాప్నోతి కుమ్భకారోఽపి మహిమానం ప్రజాపతేః!
యది భోజోఽప్యనాప్నోతి ప్రతిష్ఠాంతవ విక్రమ॥”

రాజా, — “అంకే సర్వోఽపి జనః స్వగృహే నిశ్శుక్లం సత్యం
వదతి. మయా వాన్యేన వా సర్వథా విక్రమార్కప్రతిష్ఠా న శక్యా
ప్రాప్తుమ్.”

తతః కదాచిత్ కశ్చిత్ కవిః రాజద్వారం సమాగ త్యాహ “రా
జా ద్రష్టవ్య” ఇతి. తతః ప్రవేశితో రాజానం స్వ స్తీ త్యుక్త్వా తదా
జ్ఞయోపవిష్టః పఠతి.

“కవిమ వాదిమ భోగిమ దేహిమ ద్రవిణవత్సు సతాముపకారిమ!

ధనిష్ఠ భిన్నిష్ఠ ధమఃధనేష్వపి క్షీణితలే నహి భోజసమా నృపః॥”
రాజా తస్మై లక్షం ప్రాదాత్.

తతః కదాచిత్ రాజా క్రిడోద్వానం ప్రస్థితో మధ్యేమాగ్రం
కామపి మలిసాంశుకం వసానాం తిక్తతరతపనకరక్లాన్త ముఖారవి
ద్రాం సులూచనా మూలక్య పప్రచ్ఛ “కా త్వం పుత్రి?” సా చ
తం శ్రీభోజభూపాలం ముఖత్రయా విదిత్వా తుష్టా ప్రాహ “సరేష్ద్ర,
లుభకవధూః.” హర్షసంభృతో రాజా తస్యోః పద్యప్రబంధానుబంధే
నాహ “హస్తే కి మేతత్?” సా చాహ “పలమ్.” స ఆహ. “తా
మం కిమ్?” సా చాహ.

“సహజం బ్రహ్మి నృపతే, య ద్భాదరా చూర్చితేః!

గాయన్తి త్వదరిప్రియాశ్చ తటిసీతీరేషు సిద్ధాజ్ఞనాః!

గీతాంధా స తృణం చరన్తి హరిణా, స్తే నామిషం దుర్లభమ్॥”
రాజా తస్యైవ ప్రత్యక్షరం లక్షం ప్రాదాత్. సర్వాభరణా న్యుత్తార్య
తం చ తురజ్జం దదా.

తతో గృహ మాగత్య గవాక్షే ఉపవిష్టః. తదా త త్రాసీనం భోజం
దృష్ట్వా రాజవత్త్వవి స్థిత్యా కశ్చి దాహ “దేవ, సకలమహీపాల,
ఆకణణయ.

“ఇత శ్చే త శ్చాద్భి ర్విఘటితతటః సేతు రుదధే

రితో దుర్లభ్యాత్తా బహుళహిమపహ్నో గిరి రయమ్!

ఇదానీం నిర్వృత్యై కరితురగసీరాజసవిధా

స జానే యాతార స్తవ చ రిపవః కేన చ పథా॥”

తుష్టో భోజో వత్త్వని స్థిత సైన్యవ తస్య పశ్య గజేష్వాణ్ దదా.

కదాచి ద్రాజా మృగయారసపరాధీనో హయ మారుహ్యై ప్రతస్థే.

తతో నదీం సముత్తీర్ణం శిర స్యారోపితేష్టనమ్!

వేషేణ బ్రాహ్మణం జ్ఞాత్వా రాజా పప్రచ్ఛ సాదరమ్॥

“కియన్తానం జలం వేషః” స ఆహ “జానుదమ్నం సరాధిప.” చమ

త్కృతో రాజాహ “ఈశ్వరీ కి మపస్థా తే?” స ఆహ “శ హి సర్వే

భవాదృశాః.” రాజా శ్రూహ కుతూహలాత్ “విద్యౌ, యోచస్య

కోశాధికారిణమ్ మన్వచసా లక్షమ్, దాస్యతి.” తతో విద్యా

జ్ఞాన భూమా విశీష్య కోశాధికారిణం గత్వా స్రూహ “మహారాజే

స ప్రేషితోఽహమ్, లక్షం మే దీయతామ్.” తతః సహస న్నాహ

“విప్ర, భవన్తు తి లక్షం నాహతి.” తతో విషాదీ స రాజాస

మే త్యాహ “దేవ, స పున మాసతి. నార్పయతి.” రాజా కు

తూహలా దాహ “లక్షద్వయం ప్రార్థయస్య. స దాస్యతి.” పున

క్షత్య విప్రో లక్షద్వయం దేయ మితి రాజ్ఞోక్త మి త్యాహ. స

పున మానసతి. విప్రః పున భోజం ప్రా ప్యాహుః “స పాపిష్ఠో మాం మానసతి; నార్పయతి.” తతః కాతూహలీ లీలానిధి మహాహేశాంశః శ్రీభోజమహారాజః ప్రాహుః “విప్ర, లక్షత్రయం యాచస్వ. అవశ్యం స దాస్యతి.” విప్రః పున రేత్య ప్రాహుః “రాజా మే లక్షత్రయం దాపయతి.” స పున మానసతి. తతః క్రుద్ధో విప్రః పున రే త్యాహుః “దేవ, స నాపకాయ త్యేవ.

రాజక్, కనకధారాభి స్త్వయి సర్వత్ర పఘ్నతి,

అభాగ్యచ్ఛత్రై సంఘన్నే మయి నాయాన్తి బిద్ధవః॥

త్వయి పఘ్నతి పఘ్ననే, సర్వే పల్లవితా ద్రుమాః;

అస్తాక మర్కవృక్షాణాం పూర్వవత్త్రే హి సంశయః॥

ఏక మస్య పర, మేక ఉద్యమా, నిశ్చలత్య మపరస్య వస్తునః;

నిత్య ముష్ణమహసా నిరస్యతే, నిత్య మన్ధతమసం ప్రధావతి॥”

తతో రాజా ప్రాహుః:

“క్రోధం మా కరు; మద్వాక్యా గ్ధత్వా కోశాధికారిణం,

లక్షత్రయం గజేంద్రా శ్చ దశ గ్రాహ్యో స్త్వయా ద్విజ॥”

స్య మజ్జరక్షకం చ ప్రేషయతి. కోశాధికారి ధర్మపత్త్రై లిఖతి.

“లక్షం, లక్షం, పున లక్షం, మత్తా శ్చ దశ దన్తినః,

దత్తా భోజేన తుష్టేన జానుదమ్ముప్రభాషణాత్॥”

తతః కదాచిత్ సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజనృపతా, ద్వార పాల ఆగత్య ప్రాహుః “రాజక్, కోఽపి శుకదేవనామా కవి దాకారి ద్రవవిడమ్మితో ద్వారి వతఃతే.” రాజా బాణం ప్రాహుః “పణ్డితవర, సుకవే, త్వం తం విజానాసి?” బాణః—“దేవ, శుకదేవపరిజ్ఞానసామ ధ్యాభిజ్ఞః కాళిదాస ఏవ నాన్యః.” రాజా—“సుకవే, సేఖే, కాళి దాస, కిం విజానాసి శుకదేవకవిమ్?” ఆహ కాళిదాసః “దేవ,

సుకవిద్వితయం జానే నిఖిలేఽపి మహీతలేః।

భవభూతిః, శుక శ్చాయం, తృతీయో నైవ విద్యతే॥”

తతో విద్యద్భువ్వపద్మితా నీతా ప్రాహః

“కాకాః కం కం న కుర్వన్తి క్రోంకారం యత్ర యత్ర వా?!

శుక ఏవ పరం వక్తి సృపహస్తాపలాలితః॥”

తతో మయూరః ప్రాహః

“అపృష్ట స్తు నరః కింఞ్చిత్ యో బ్రూతే రాజసంసది,!

న కేవల మసమ్మానం, లభతే చ విడమ్బనామ్॥

దేవ, త థా పున్యచరితే:

కా సభా? కిం కవిజ్ఞానమ్? రసికాః కవయ శ్చ కే?!

భోజ, కిం నామ తే దానం, శుక స్తుష్యతి యేన న?॥

త థాపి భవనద్వార మాగతః శుకదేవః సభాయా మానేతవ్య ఏవ.”

తదా రాజా విచారయతి “శుకదేవసామధ్యేకం శ్రుత్వా హషణవిషాదయోః పాత్ర మాశ్రమ. మహాకవి రవలోకిత ఇతి హషణః, అస్మై స

త్కవికోటిమకుటమణయే కిం వా దేయ మితి చ విషాదః. —భవ

తు, ద్వారపాల, ప్రవేశయ.” తత ఆయాత్తం శుకదేవం దృష్ట్వా రా

జా సింహాసనా దుదత్థిత్. సర్వే పణ్డితా స్తం శుకదేవం ప్రణమ్య

సవినయ ముపవేశయన్తి స్త. రాజా చ తం సింహాసనే ఉపవేశ్య స్వ

యం తదాజ్ఞ యోపవిష్టః, తతః శుకదేవః ప్రాహ “దేవ, ధారానా

థ, శ్రీవిక్రమనరేష్టస్య యా దానలక్ష్మీః సా త్వా మేవ సేవతే. దేవ,

మాశేష్ట, త్వ మేవ ధన్యో నాన్యే భూభుజః, యస్య గృహ ఏతే

కాళిదాసాదయో మహాకవయః, సూత్రబద్ధాః పక్షిణ ఇవ, నివసన్తి.”

తతః పతతి:

“వ్రతాపభీత్యా భోజస్య తపనో మిత్రతా మగాత్;!

ఔర్వో బాడబతాం ధత్తే, తటిత్ క్షుణికతాం గతా॥”

రాజా. — “తిష్ఠ సుకవే, నాపరః శ్లోకః పతనీయః.”

“నువణికలశం ప్రాదాత్ దివ్యమాణిక్యసంభృతం,

భోజః శుకాయ శంతుష్టో దన్తిన శ్చ చతుశ్చరమ్॥”

ఇతి పుణ్యపత్తేః) లిఖిత్యా, సర్వం దత్త్వా, కోశాధికారి శుకం ప్రస్తాపయామాస. రాజా స్వదేశం ప్రతిగతం శుకం జ్ఞాత్వా తుతోమ. సాచ పరిషత్ సంతుష్టా.

అన్యద్వా వహికారే వాసుదేవో నామ కవిః కశ్చి దాగత్య రాజానం దృష్టవాక్. రాజా.—“నుకవే, పజాన్యం. పత.” స ఆహ:

“నో చిన్తామణిభి ర్న కల్పతరుభి ర్నో కామజ్ఞేన్వాదిభిః।

ర్నో దేవై శ్చ పరోపకారనిరతైః ఘోరై ర్న సూక్ష్మై రపి।

అఘృదేన నిరస్తరం జలభరై స్తా ముర్వరాం సిన్ధుతా।

ధారేయేణ భురం త్వ యాద్య వహతా మస్యే జగ జ్ఞీవితమ్॥”

రాజా లక్షం దదా.

కదాచి ద్రాజానం నిరస్తరం దదాన మాలోక్య, ముఖ్యామాత్యోః పత్త మశక్తో, రాజ్ఞః శయనభవనభిత్తౌ వ్యక్తా న్యక్షరాణి లిఖితవాక్: “ఆపదధానం ధనం రక్షేత్.” రాజా శయనా దుత్థితో గచ్ఛక్ భిత్తౌ తా న్యక్షరాణి పీక్ష్య, స్వయం ద్వితీయం చరణం లిలేఖ: “శ్రీమతా మాపదః కుతః?” ఆపరేద్యు రమాత్యో ద్వితీయచరణం లిఖితం దృష్ట్వా, స్వయం తృతీయం లిలేఖ: “సా చే దపగతా లక్ష్మీః,” పరేద్యు. రాజా చతుర్థం లిఖతి: “సంచిత్తాథో విసశ్యతి.” తతో ముఖ్యామాత్యో “దేవ, క్షస్తవ్యోఽయం మ మాపరాధ” ఇతి రాజ్ఞః పాదయోః పతతి.

అన్యదా ధారాధీశ్వర ముపరిసాధభూమా శయానం మత్వా కశ్చి ద్విజచోరః ఖాత్తపాతపూర్వకం రాజ్ఞః కోశగృహం ప్రవిశ్య, బహూని వివిధరత్నాని వైడూర్యాదీని హృత్వా, తాని పరలశకే ఋణాని మత్వా, త త్రైవ వైరాగ్య మాపన్నా విచారయామాస:

“య ద్వర్తిక్తాః కష్టిన శ్చాన్ధాః పజ్జవ శ్చ దరిద్రాః,।

పూర్వోపాజితపాపస్య ఫల మశ్నవ్తి దేహినః॥”

తతో రాజా నిద్రాక్షయే దివ్యశయసస్థితో వివిధమణికంకణాలంకృతం దయితవగం దర్శనీయ మాలోక్య రథగజతురగపదాతిసామగ్రీం చ చింతయన్, రాజ్యసుఖసంతుష్టః ప్రమోదభరా దాహః.

“చేతోహరా యువతయః, సుహృదోఽనుకూలాః,

సద్బంధవాః, ప్రణయగర్భగిర శ్చ భృత్యాః,!

వల్లన్తి దస్తినివహః, స్తురశా స్తురక్లాః;”

ఇతి చరణత్రయం రాజ్ఞోక్తమ్. చతుర్థచరణం రాజ్ఞో ముఖాన్న ని స్ఫురతి యావత్, తదా చోరేణ పూరితమ్.

“సంమీలనే నయనయో ర్న హి కింశ్చి దస్తి.॥”

తతో గ్రస్థితో గ్రస్థః, రాజా చోరం వీక్ష్య తస్మై వీరవలయ మదాత్.

తత స్తస్మిరో వీరవలయ మదాయ బ్రాహ్మణగృహం గత్వా, శయానం బ్రాహ్మణ ముత్థాప్య తస్మై దత్త్వా ప్రాహ “విప్ర, ఏత ద్రాజ్యః పాణివలయం బహుమూల్యమ్. అల్పమూలేయ స విక్రేయమ్.”

తతో బ్రాహ్మణః పణ్యవీధ్యాం త ద్విక్రేయ, దివ్యభూషణాని పట్టదుకూలాని చ జగ్రాహ, తతో రాజకీయాః కేచన ఏనం చోరం మన్యమానా రాజ్ఞో నివేదయన్తి. నయన్తి చ రాజనీకకే. రాజా తం పృచ్ఛతి “విప్ర, ధార్యం పటి మపి నాసీత్ తవ; అద్య ప్రాతే రేవ దివ్యకుంజలాభరణపట్టదుకూలాని కుతః?” విప్రః ప్రాహః.

“భేకైః కోటరకాయాభి మృత మివ, త్వాన్తర్గతం కచ్ఛపైః,

పాతీనైః పృథుపంక్తివీతలుతనా ద్యన్తికా ముహుర్పూర్చితమ్,!

తస్మిన్ శుష్కసర స్యకాలజలదే నాగత్య త శ్చేష్టితమ్,

యే నోకుమ్భనిమగ్న వన్యకరిణాం యూధైః పయః పీయతే.॥”

తుష్టో రాజా వీరవలయం చోరదత్తం నిశ్చిత్వ స్వయం లక్షం దదా.

అన్యదా కోఽపి కవిశేఖరో విష్ణ్వఖోస్య రాజద్వారి సమాగత్య ప్రవేశితో రాజానం దృష్ట్య స్వస్తిపూర్వకం ప్రాహః.

“ధారాధీశ, ధరామహేష్వరగణనాకాతూహలీ యా మయం
వేధా స్త్వగ్గణనాం చకార ఖటికాఖడ్గేన రేఖాం దివి,
నై వేయం త్రిదశాపగా సమభవత్; త్యుత్తుల్యభూమిధరా
భావాత్ తత్ త్యజతి స్తు; సోఽయ మవసీపీతే తుషారాచలః॥”

రాజా లోకోత్తరం స్లోక మాకణ్యం కిం దేయ మితి వ్యచిన్తయత్.
తస్మిన్ త్క్షణే తదీయకవిత్వ మప్రతిద్యద్ద్యం సమాకణ్యం సోమనాథ
కవే ముఖం విచ్చాయ మభవత్. తతః స దౌష్ట్యే ద్రాజానం
ప్రాహ “దే వాసా సుకవి భవతి; పర మనేన క దాపి న విక్షితా
రాజసభా; యతో దారిద్ర్యవారిధి రయమ్. అస్య చ జీణా మపి
కాపీనం నాస్తి.” తతో రాజా సోమనాథం ప్రాహ:

“నిరవద్యాని పద్యాని య, ద్యనాథస్య కా క్షుతిః?

భిక్షుణా కక్షునిక్షిప్తః కి మిక్షు ర్నీరసో భవేత్?॥”

తతః సర్వేభ్య స్తామూలం దత్త్వా రాజా సభాయా ఉదత్తివత్.

తతః సముత్థితా విద్యత్పరిషత్. తతః సర్వైరప్యనోన్యస్య మి త్య
భ్యధాయ “అద్య విష్ణుకవేః కవిత్వ మాకణ్యం సోమనాథేన సమ్య
ద్దౌష్ట్య మకారి,” తతో విష్ణుకవి రేకం వద్యం పత్తే లిఖిత్వా సో
మనాథకవిహస్తే దత్త్వా “అత్ర సభాయాం త్వ మేవ చిరం నన్ద.” ఇ
త్యుక్త్వా ప్రణమ్య గన్తు మారభత్. వాచయతి సోమనాథః:

“ఏతేషు హి తరుణమారుతధూయమాన

దావాసలైః కబళితేషు మహీరుహేషు,
అమ్భో న చే జ్వలద ముఞ్చసి, మా విముఞ్చ;

వజ్రం పునః క్షిపసి, నిర్దయ, కస్య హేతోః?॥”

తతః సోమనాథకవి ర్నిఖిలా మపి పట్టధుకూలవిత్తహిరణ్యమణితురజ్జ
మాదిసంపత్తిం కళత్రవస్తావశేషం విష్ణుకవయే దత్తవాన్. తతో రా
జా మృగయారసప్రవృత్తో గచ్ఛన్, తం విష్ణుకవి మాలోక్య వ్యచి
న్తయత్ “మ యాస్తై భోజన మసి న ప్రదత్తమ్. మా మనాదృత్య,

అయం సంపత్తిపూణః స్వదేశం ప్రతి యాస్యతి. పృచ్ఛామి. విష్ణు
కవే, కుత ఏషా సంపత్తిః?" కవి రాహుః

“సోమనాథేన రాజేంద్ర! దేవ త్వద్దృహభిక్షణా!

అద్య శోచ్యతమే పూర్ణం మయి కల్పద్రుమాయితమ్॥”

రాజా పూర్వం సభాయాం శ్రుతస్య క్షోక స్యాక్షరలీక్షం దదా.
సోమనాథేన చ యావ ద్దత్తం తావ దపి సోమనాథాయ దత్తవాన్.
సోమనాథః ప్రాహుః

“కేశలయాని కుతః, కుసుమాని వా,

క్వ చ ఫలాని తథా వసవీరుధామ్;!

అయ మకారణకారుణికో యదా న

తర తీహ పయాంసి పయోధరః?॥”

తతో విష్ణుకవిః సోమనాథదత్తేన రాజ్ఞా దత్తేన చ తుష్టవాన్. తదా
సీమంతకవిః ప్రాహుః

“వహతి భువనశ్రేణీం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం

కమతపతినా మధ్యేచ్ఛవ్యం సదా న చ ధార్యతే!

త మపి కురుతే త్రోడాధీనం పయోనిధి రాదరా

దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః॥”

కదాచిత్ సాధతలే రాజాన మేత్య భృత్యః ప్రాహ “దేవ, ‘అభి
లే వ్యపి కోశేషు య ద్విత్తజాత మాసీత్, తత్ సర్వం దేవేన కవిభ్యో
దత్తమ్. పరం తు కోశగృహే ధనలేశోఽపి నాస్తి. కోఽపి కవిః
ప్రత్యహం ద్వారి తిష్ఠతి. ఇతః పరం కవి ర్విద్వాన్ వా కోఽపి దేవా
య న-జ్ఞాప్యత ఇతి దేవసన్నిధౌ విజ్ఞాపనీయ మితి ముఖ్యామాత్యే
నోక్తమ్.” రాజా కోశస్థం సర్వం దత్త మితి జాన న్నపి ప్రాహ “అ
ద్య ద్వారస్థం కమి ప్రవేశయ.” విద్వా నాగత్య స్వ స్థితి ప్రాహుః

“నభసి నిరవలమ్బే నీదతా దీక్షాకాలం

త్వదభిముఖవిసృష్టోత్తానచర్మాపుటేన!

జలధర జలధారా దూరత స్తావ దాస్తామ్;

ధ్వని రసి మధుర స్తే న శ్రుత శ్చాతకేన॥”

రాజా త దాకణ్యై “ధి గ్జీవితం, య ద్విద్వాంసః కవయ శ్చ ద్వార
నూగత్య సీద్ధన్తి”తి తస్మై విప్రాయ సర్వాణాభరణా న్యుత్తార్య ద
దౌ. తతో రాజా కోశాధికారిణ మాహూ యాహ “భాష్టారిక,
ముజ్జరాజస్య తథా మే పూర్వేషాం చ యే కోశాః సన్తి, తేషాం మ
ధ్యే రత్నపుష్పాన్ కలశా నాహర.”

తతః కాశ్చీరదేశా న్ముచుకున్నకవి రాగత్య స్వస్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహ:

“త్వద్భ్యోజలధా భోజ నిమజ్జనభయా దివ!

నూర్వేస్తుభిమ్బుమిషతో ధ త్తే కుమ్భద్వయం నభః॥”

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ. పునః కవి రాహ:

“అసన్ కణాని యానన్తి చాతకాశ్రూణి తేఽమ్బుదః!

తావన్తోఽపి త్వ యోదార, న ముక్తా జలబిద్వవః॥”

తతః స రాజా తస్మై శతం తురగా నపి దదౌ. తతో భాష్టారికో లిఖతి:

“ముచుకున్నాయ కవయే జాత్యా నశ్వాన్ శతం దదౌ!

భోజః ప్రదత్తలక్షోఽపి తే నాసౌ యాచితః పునః॥”

తతో రాజా సర్వాన్ వేళ్ళ వ్రే ప్పొస్త గ్గచ్చన్ చామరగ్రాహిణీ
మాహ “అయి, కిమర్థం మమ రాత్రా పపి చ్చత్త్ర మి”తి. సా
ప్రాహ:

“రాజ న్ముజ్జకులప్రదీప సకలత్కృపాలచూడామణే

యుక్తం శంఛరణం త వాద్భుతమణిచ్ఛల్లేణ రాత్రా పపి!

మాభూత్ త్వద్వదనావలోకనవశా ద్ద్వీభావసమైః శక్తి

మాభూ చేప్సయ మరున్ధతీభగవతీ దుశ్శీలతాభాజనమ్॥”

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరర లక్షం దదౌ.

అన్యదా కుడ్డిననగరా గ్లోపాలకవి రాగత్య స్వస్తీతూర్వక మాహ:

“త్వచ్చిత్తే భోజ నిర్ణీతం ద్వయం తృణకణాయతే।

క్రోధే విరోధినాం వైశ్యం ప్రసాదే కనకోచ్ఛయః॥”

రాజా శ్రు త్వాపి తుష్టో న దాస్యతి. రాజపురుషైః సహ చర్వాం కుర్వాణ స్తిష్ఠతి. తతః కవివ్యూచిస్తయత్ “కిమ్, రాజ్ఞా నాశ్రావి?” తతః ఊణేన సమున్నత మే వాపలోక్య రాజానం కవి రోహః

“హే పాథోదయథోన్నతం హి భవతా ది గ్వాప్యవృతా సర్వతః, మన్యే ధీర, తథా, కరిష్యసి ఖలు క్షీరాబ్ధితుల్యం సరః।

కిం త్వేష ఊమలే న హి ఊణ మపి గ్రీష్టాష్టణా వ్యాకులః

పాతీనాదిగణ స్త్వదేకశరణ, స్త ద్వయ తావత్ కియత్.॥”

రాజా కవివృద్ధయం విజ్ఞాయ గోపాలకవే, దారిద్ర్యాగ్నినా నితా ప్తం దధోఽసి” తి పదే, షోడశ మణీ నసర్వాణ్, షోడశ దస్తీ ద్రాంశ్చ దదౌ.

ఏకదా రాజా ధారానగరే విచరన్ క్వచి చ్చివాలయే ప్రసుప్తం పురుషద్వయ మవశ్యత్. తయో రేకో విగతనిద్రో వక్త్రీ “అహూ, త్వం మ మాస్తరాసన్న ఏవ? క స్త్వమ్? ప్రసుప్తోఽసి? జాగషిణ నో వా?” తత స్త్వపర ఆహ “విప్రప్రణతోఽస్మి. ఆహ మపి ప్రా ప్తాపుత్త్రీః. త్వా మత్ర పూర్వరాత్రే శయానం వీత్య, ప్రదిప్తే చ ప్రదీపే కమణ్డలూపవీతాదిభి ర్బాహ్నిప్తాం జ్ఞాత్వా, భవదాస్తరాసన్న ఏ వాహం ప్రసృప్తః. ఇదానీం త్వద్గిర మాకణ్ఠ్యా ప్రబుద్ధోఽస్మి.” ప్రథమః ప్రాహ “వత్స, యది త్వం ప్రణతోఽసి, తతో దీమాకాయం ర్భవ. వద, కుత ఆగమ్యతే ? కిం తే నామ ? అత్ర చ కిం కా ర్యమ్?” ద్వితీయః ప్రాహ “విప్రభాస్కర ఇతి నామ. పశ్చిమసము ద్రతీరే వైభాసతీర్థసమీపే ససతి మళామ, తత్ర భోజస్య వితరణం బహుభి ర్వ్యాభజితేష్వ. తతో యాచితు మహ మాగతః. త్వం మమ వృద్ధత్వాత్ పితృకల్పోఽసి. త్వ మఖి వద.” స ఆహ “వ త్స, కాకల్పి ఇతి మే నామ. మయా ఏక కలానగర్యా అగమ్యతే భో

జం ప్రతి ద్రవిణాశయా. వత్స, త్వయానుక్త మపి దుఃఖం త్వయి
జ్ఞాయతే. కీదృశం త ద్వద.' తతో భాస్కరః ప్రాహ "తాత, కిం
బ్రవీమి దుఃఖమ్?

క్షుత్తామః శిశవః శవా ఇవ, భృశం మద్దాశయా బాధవా,
లిప్తా జర్మకరఘఘకారీ జతులవై, రోమీ మాం తథా బాధతే!
గేహీన్యా త్రుటితాంశుకం ఘటయితం కృత్వా సకాశ స్తితం,
మవస్యస్తీ ప్రతివేత్తలాకగృహిణీ సూచీం యథా యాచితా.॥"

రాజా శ్రుత్వా సర్వాభరణా న్యుత్తార్య తస్మై దత్త్వా ప్రాహ "భా
స్కర, నీద వ్యతివ తే బాలాః; యుశిశి దేశం యాహి." తతః కా
కల్యః ప్రాహ:

"అభ్యర్థ్యతా వసుమతి, దళితోఽరివగళః,
క్రోడీకృతా బలవతా బలిరాజలక్ష్మీః!
ఏకత్ర జన్తని కృతం య దనేన యూనా,
జన్తత్రయే త దకరోత్ పురుషః పురాణః.॥"

తతో రాజా కాకల్యాయ లక్షత్రయం దత్తవా.

* అన్యదా రాజానం మృగయావిహారిణం సమాగత్య, తత్ర హరిణ్యాం
బాణేన విధాయా మ వ్యవిచలన్త్యాం, విత్తాశయా కోఽపి కవి రాహ:

"శ్రీభోజే మృగయాం గతేఽపి, సహసా చాపే సమారోపితే,
పాశికణాకస్తగతేఽపి, ముష్టిగళితే బాణేఽఙ్గులగ్నేఽపి చ,
స్థానా నైవ పలాయితం, స చలితం, నోత్కమిషితం, నోత్ ప్లుతం,
మృగాః; మద్వశగం కరోతి దయితం కామోఽయ మి

రాజా తస్మై లక్షత్రయం ప్రయచ్ఛతి. [త్యాశయా.॥"

అన్యదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజనృపతా, ద్విరపాల
ఆగ త్యాహ "దేవ, జాహ్నువీతీరవాసిని కాచన వృద్ధబ్రాహ్మణీ విదు
షీ ద్వాపి తిష్ఠతి." రాజా "ప్రవేశయ." తత ఆగచ్ఛంతి రాజా ప్ర
ణమతి. సా తం చిరం జీ వే త్యుక్తాహ:

“భోజప్రతాపాగ్ని రపూర్వ ఏష
 జాగతి భూభృత్కటకస్థలీషు।
 యస్మిన్ ప్రవిష్టే రిపుపాథివానాం
 తృణాని రోహంతి గృహజ్జలేషు॥”

రాజా తస్మై రత్నపూర్ణం కలశం ప్రయచ్ఛతి. లిఖతి భాణ్డారికః

“భోజేన కలశో దత్తః సువర్ణమణిసంభృతః।

ప్రతాపస్తుతితుష్టేన వృద్ధాయై రాజసంసది॥”

అన్యదా దూరదేశా దాగతః కశ్చిచ్ఛార్ణవో రాజాన మాహః “దే
 వ, సింహళదేశే మయా కాచన చాముణ్డాలయే రాజకన్యా దృష్టా.
 సా చ మాం దృష్ట్వా మాళవదేవస్య మహిమానం బహుధా శ్రు
 తంత్వ మపి వ దేతి వప్రచ్ఛ. మయా చ తస్యాః పురో దేవగుణా వ్యాప
 ణితాః. సా చాత్యస్తతోషా చ్చవ్రజతరో నికరుపమం గర్భఖండం
 దత్త్వా యథాస్థాన మగాత్. దేవగుణాభివర్ణనప్రాప్తం త దేతద్దృ
 హాణి. ఏతత్ప్రసృతపరిమళభరణ భృక్తా భుజక్తా శ్చ సమాయాన్తి.”
 రాజా త ద్దృహిత్యా తుష్ట స్తస్మై లక్షం దత్తవాన్. తతో దామోద
 రకవి స్తస్మిషేణ రాజానం స్తోతి:

“శ్రీమన్, చంద్రవృక్ష, సన్తి బహవ స్తే కాభిసః కాననే,
 యేషాం సౌరభమాత్రకం నివసతి ప్రాయేణ పుష్పశ్రియోః॥

ప్రత్యజ్ఞం సుకృతేన తేన శుచినా ఖ్యాతప్రసిద్ధాత్మనా
 యోఽసౌ గర్భగుణ స్త్వయా ప్రకటితః కాస్మా విహ ప్రేక్ష్యతే॥”

రాజా స్వస్తుతిం బుద్ధ్వా లక్షం దదౌ.

తతో ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ “దేవ, కాచిత్ సూత్రధారి
 స్త్రి ద్వారి వర్తతే.” రాజా. — “ప్రవేశయ.” తతః సాగత్య రాజా
 నం ప్రణివ త్యాహః

“బలిః పాతాళనిలయోఽధఃకృతః శ్చిత్రమత్ర కిమ్పి

అధఃకృతో దివస్థోఽపి చిత్రం కల్పద్రుమ స్త్వయా॥”

రాజా తస్మై ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

తతః కదాచి స్పృగయాపరిశ్రాంతో రాజా క్వచిత్ సహకారతతో రథస్తాత్ తిష్ఠతి స్మ. తత్ర మల్లినాథాఖ్యః కవి రాగత్య ప్రాహః.

“శాఖాశతశతవితతాః సన్తి కియన్తో స కాననే తరవః!

పరిమళభరమిశదళికులదళితదళాః శాఖిణో విరళాః॥”

తతో రాజా తస్మై హస్తపలయం దదౌ. త త్రై వాసీనే రాజ్ఞి, కోఽపి విద్వా నాగత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహ “రాజన్, కాశీదేశ మా రభ్య తీర్థయాత్రయా పరిభ్రమ్యతే దక్షిణదేశవాసినా మయా.” రాజా “త్వాదృశాం తీర్థవాసినాం దశనాత్ కృతాభోఽస్మి.” స ఆహ “వయం మాన్త్రికా శ్చ.” రాజా విశ్రేషు సర్వం సంభాష్య తే.” రాజా పునః ప్రాహ “విప్ర, మన్తవిద్యయా యథా పరలోకే ఫలప్రాప్తి స్తథా కి మిహలోకేఽప్యస్తి?” విప్రః—“రాజన్, సరస్వతీచరణారాధనా ద్విద్యావాప్తి విశిష్టవిదితా. పరం ధనావాప్తి భాగ్యాగ్రీనా.

గుణాః ఖలు గుణా ఏవ, స గుణా భూతిహేతవః!

ధనసంచయకర్తృణాం భాగ్యాని పృథ గేవ హి॥

దేవ, విద్యాగుణా ఏవ లోకానాం ప్రతిష్ఠాయై భవన్తి. న తు కేవల సంపద్య. దేవ,

అత్రాయత్తే గుణగ్రామే నైగుణ్యం వచనీయతా.

దైవాయత్తేషు విత్తేషు పుంసాం కా నామ వాచ్యతా?॥

దేవ, మన్తారాధనేఽప్రతీహతా శక్తిః స్యాత్. దేవ, ఏకం కుతూహలం పశ్య. మయా యస్య శిరసి కఠో నిధీయతే స సరస్వతీప్రసాదే న ఆఘ్రీతవిద్యాప్రసరః స్యాత్.” రాజా ప్రాహ “సుమతే, మహా తీ దేవతాశక్తిః.” తతో రాజా కా మపి దాసీ మాకార్య విప్రం ప్రాహ “ద్విజవర, అస్యా వేశ్యాయః శిరసి కరం నిధేహి.” విప్ర స్తస్యా శిరసి కరం నిధాయ తాం ప్రాహ “దేవి, య ద్రాజా జ్ఞాప

యతి త ద్వద.” తతో దాసీ ప్రాహ “దే వాహ మద్య సమస్తవా
జ్జయజాతం హస్తామలకవత్ పశ్యామి. దే వాదిశక్తిం వణికాయా
మి?” తతో రాజా పురః ఖడ్గం వీత్య ప్రాహ “ఖడ్గం మే వ్యావణా
యే”తి. దాసీ ప్రాహ:

“ధారాధర స్త్వదసి రేష, నరేష్ట్రచిత్రం!

వషణ్త్వి వైరివసితాజనలోచనాని.

కోశేన సంతత మసంగతి రాహవేఽస్య;

దారిద్ర్య మభ్యుదయతే ప్రతిపాథికావానామ్.”

రాజా తస్మై రత్నకలశా ననఘాన్యైః పఞ్చ దదౌ.

తత స్తస్మిన్ తుణే కుతశ్చిత్ పఞ్చ కవయః సమాజన్తుః. తా న
వలోక్య ఈషద్విచ్చాయముఖు రాజానం దృష్ట్వా మహేశ్వరకవి వృత్
క్షమిషే జాహ:—

“కిం జాతోఽసి చతుష్పదే? ఘనతరచ్చాయోఽసి కిమ్? ఛాయయా

ఛన్న శ్చేత్, ఫలితోఽసి కిమ్? ఫలభరైః పూణోక్తాఽపి, కిం సన్నతః?!

మే సద్వృక్ష, సహస్వ సంప్రతి చిరం శాఖాశిఖాకవణా!

క్షోభామోటనభజ్జనాని జనతః నైవ దుశ్చేష్టితైః.”

తతో రాజా తస్మై లక్షం దదౌ. తత స్తే ద్విజవరాః పృథక్ పృథక్

శీర్షచన ముదీర్య యథాక్రమం రాజాజ్ఞయా కమ్పిత ఉపేవిశ్య మర్జ
శం చక్రుః. తత ఏకః పఠతే.

“హృమః పాతాళగక్తాపయసి విహరతామ్; త త్రణీరూఢముస్తా

మాదత్తా మాదిపోత్రీ; శిథిలయతు ఫణామణ్డలం కుణ్డలీన్ద్రః!

దిక్పతక్తా మృణాలీకబళనకలనాం కుర్వతామ్; పుర్వతేన్ద్రాః

సర్వేనైవ్వరంఛరస్తు త్వయి వహతి విభో, భోజ, దేవీం ధరిత్రీమ్.”

రాజా చమత్కృతః శత చుశ్వాన్ దదౌ. భాణ్డారికో లిఖతి:

“క్రీడోద్భాసే నరేష్ట్రేణ శత చుశ్వా మనోజవాః!

ప్రదత్తాః కామదేవాయ సహకారతనో ర్భక్షా!”

తతః కదాచి దోభజో విచారయతి స్త, మత్సదృశో పదాన్యః కోఽపి నా స్తీతి. తద్గర్వం విదిత్వా ముఖ్యామాత్యో విక్రమార్కస్య పుణ్యపత్రిం భోజాయ ప్రదశ్శయామాస. భోజ స్తత్ర పత్రి కఞ్చిత్ ప్రస్తావ ముపశ్యత్. తథా హి, విక్రమార్కః పిపాసయా ప్రానాః

“స్వచ్ఛం సజ్జనచిత్తవ, ల్లఘుతరం దీనాధిశవ, చ్చీతలం పుత్తాలిజ్జనవత్, త దైవ మధురం తద్బాల్యసంజల్పవత్, ఏలూశీరలపద్మచందనలస్కర్పూరకన్తూరికా, జాతీపాటలకేతకైః సురభితం, పానీయ మానీయతామ్.॥”

తతో మాగధః ప్రాహః

“వక్త్రామృజం సరస్వ త్యధిపసతి సదా, శోణ ఏ వాధర స్తే, బాహుః కాకుత్స్థపిర్యస్తృతికరణపటు దక్షిణ స్తే సముద్రః, వాహిన్యః పాశ్వామేతాః కథ మపి భవతో నైవ ముఞ్చన్త్రీభీక్షం, స్వచ్ఛే చిత్తే, కుతోఽభూత్ కథయ సరపతే, తేఽమృపానాభి తతో విక్రమార్కః ప్రాహః [లావణిః॥”

“అప్టో హటకకోటయ, స్త్రీనవతి మక్తాఫలానాం తులాః, పఞ్చాశ చ్చదుగధమత్తమధుపాః శ్రోధోద్ధతాః సింధురాః, అశ్వానా మయుతం, ప్రపఞ్చచతురం వారాజ్ఞనానాం శతం, దత్తం పాణ్డ్యనృపేణ యాతక మిదం వైతాళికా యార్వతామ్.॥”

భోజ స్త దమృతం విక్రమార్కచరిత్రం దృష్ట్వా గర్వం తత్యాజ.

తతః కదాచి క్షారానుగే రాత్రౌ విచరన్ రాజా క్వచన దేవాలయే శీతాళుం బ్రాహ్మణ మిత్థం పతస్త మవలొక్య ధీతః

“శీతే నాధ్యుపితిస్య మాఘజలవ, చ్చిహ్నాణామే మజ్జతః, శాన్తాగ్నేః నృటితాధరస్య ధమతః త్కుత్తామకుక్షే ప్లవమ, నిద్రా కాప్య ప్యనమాని తేవ దయితా సంత్యజ్య దూరం గతాః, సత్పాత్రప్రతిపాది తేన కమలా, నో హీయతే శర్వరీ.॥”

ఇతి శ్రుత్వా రాజా ప్రాత స్త మాహూయ పప్రచ్ఛ “విప్ర, పూర్వద్యూ రాత్రౌ త్వయా శీతభారః కథం సోధః?” విప్ర ఆహః

“రాత్రౌ జాను, దివా భానుః, కృశానుః సంధ్యయో దవ్యయోః।

ఏవం శీతం మయా నీతం జానుభానుకృశానుభిః॥”

రాజా తస్మై సువర్ణకలశత్రయ మదాత్. రాజానం స్తూతీ కవిః

“ధారయిత్వా త్వయాత్మానం మహాత్యాగధ నాధునా।

మోచితా బలికర్ణాద్యాః స్వయశోగుప్తవేశ్మనః॥”

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

ఏకదా క్రిశోద్యానపాల ఆగత్య, ఏక మిత్తుదణ్డం రాజ్యః పురోముహూచ. తం చ రాజా కరే గృహీతవాత్. తతో మయూరకవినితాస్తపరిచయవశా దాత్మని రాజ్ఞాకృతా మనజ్ఞాం మనసి నిధాయేత్సుమిషేణాహః

“కాంతోఽసి, నిత్యమధురోఽసి, రసాకులోఽసి,

కిం చాసి పశ్చశరకాముక మద్వితీయమ్,।

ఇత్తో, త వాస్తి సకలం వర, మేక మూనం,

యత్ నేవితో భజసి నీరసతాం క్రమేణ॥”

రాజా కవిహృదయం జ్ఞాత్వా మయూరం సమ్మనితవాత్.

తతః కదాచి ద్రాత్రౌ సోధోపరి క్రిడాపరో రాజా శక్తిబుధృ మాలోక్య ప్రాహః

“య దేతత్ చంద్రాస్త ర్జలదలవలీలాం వితసుతే”

త దాచష్టే లోకః శశక ఇతి సూ మం వ్రతి తథా”

తత శ్చాధోభూమా సాధాస్తరం ప్రవిప్త్వః కశ్చి చ్ఛోర ఆహః

“అహం త్విష్టం మన్యే త్వదరివిరహాక్రాస్తతరుణీ

కటాక్షోల్కపాతప్రణేకకశ్చాక్షి తతసుమ్॥”

రాజా త చ్ఛ్చుత్వా ప్రాహ “అహూ మహాభాగ, క స్త్వ మధక రాత్రే తోశగృహమధ్యే తిష్ఠ నీ”తి. స ఆహ “దేవ, అభయం నో దే

హి." రాజా.—“త ధైవ,” తతో రాజానం స చోరః ప్రణమ్య స్వపు
తాన్త మకథయత్. తుప్త్యో రాజా చోరాయ దశ కోటిః సువణా
స్యాష్టై మత్తాన్ గజేంద్రాం శ్చ దదా. తతః కోశాధికారీ ధర్మప
త్రే) లిఖతి:

“స తస్మై చోరాయ ప్రతివిహితమృత్యుప్రతిభియే

ప్రభుః ప్రీతః ప్రాదా దుపరితనపాదద్వయకృతే।

సువణానాం కోటి ద్దశ దశసకోటిక్షతరీన్

గజేంద్రా) న ప్యష్టై మదముదితకూజస్తధులిహః॥”

తతః కదాచి ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాపం “దేవ, కాపీనావశేషో
విద్వాన్ ద్వారి వతఃత” ఇతి. రాజా.—“ప్రవేశయ.” తతః ప్ర
విష్టః స కవి ర్భజ మాలోక్య, అద్య మే దారిద్ర్యనాశో భవిష్య తీతి
మత్వా, తుప్త్యో హమాన్త్రూణి ముమోచ. రాజా త మాలోక్య ప్రా
పా “కవే కిం రోది పీ”తి. తతః కవి రాహ “రాజన్, ఆకణాయ
మన్త్రహస్థితిమ్:

“అయే లాభా ఉచ్చైః పథి వచన మాకణ్యా గృహిణీ

శిశోః కణౌ యత్నాత్ సుపిహితవతీ దీనవదనా।

మయి క్షీణోపాయే య దక్యత దృశా వశ్రుబహుశే

తదస్తః శల్యం మే త్వ మసీ పున దుద్ధతు ముచితః॥”

రాజా శివ శివ కృష్ణ కృష్ణ త్యుదీరయన్ ప్రత్యక్షరం లతుం దత్త్వా
ప్రాపా “సుకవే, త్వరితం గచ్ఛ గేహమ్, త్వద్ద్రుహిణీ భిన్నామా
భూ ది”తి.

తతః కదాచిస్త్రుగయాపరిక్రాంతో రాజా కస్యచి స్తహావృక్షస్య
చ్ఛాయా మాశ్రిత్య తిష్ఠతి స్త. తత్ర కామ్యవదేవో నామకవిః కశ్చి
దాగత్య రాజానం పృక్షమిషేణాహ:

“అమోదై మారుతో, మృగాః కిసలయోల్లాసై, స్త్రవచా తాపసాః,
పుష్పైః పట్చరణాః, ఫలైః శకునయో, ఘుమాన్దితా శ్చాయయా,।

స్కందై గణగజా, స్వ యైవ విహితాః సర్వే కృతాథాః; స్తతః
 స్వం విశోషకృతిక్షమానీ, భవతా భగ్నా పదోఽన్యే ద్రుమాః॥
 అవిదితగుణాపి సత్కవిప్రణీతిః కణేషు మమతి మధుధారామ్।
 అసధిగతపరిమళాపి చ హరతి ధృశం మాలతీమలా॥”
 తాభ్యాం శ్లోకాభ్యాం చమత్కృతో రాజా ప్రత్యక్షరం లక్షం దదా.
 అన్యదా శ్రీభోజః శ్రీమన్తపోశ్వరం సన్తం శివాలయ మగాత్.
 తదా కోఽపి బ్రాహ్మణో రాజాను శివసన్నిధౌ ప్రాహః “దేవ,
 అర్థం దానవవైరిణా గిరిజయా పృథ్థం శివ స్యాచ్యుతమ్;
 దే వేత్థం జగతీతరే పురహరాభావే సమన్వీలతి,।
 గక్టా సాగర, మమ్బరం శశికలా, నాన్లాధిపః క్షౌతలం,
 సర్వజ్ఞత్వ మధీశ్వరత్వ మగమత్ త్వాం, మాం తు భిక్షుటనమ్॥”
 రాజా అక్షరలక్షం దదా.

తతః కదాచి ద్ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ “దేవ, కోఽపి కవి ద్వ్యాక
 రి తిష్ఠతి.” రాజా. — “ప్రవేశయ.” తతః ప్రవిశ్య కవిః పఠతి:

“క్షణ మ ప్యనుగృహ్ణాతి యం దృష్టి స్తేఽనురాగిణీ।

ఈష్యే యేవ త్యజ త్యాశు తం సర్వే దరిద్రతా॥”

రాజా లక్షం దదా. పున రపి పఠతి కవిః:

“కేచి న్మూలామలాశాః, కతిచి దపీ పునః స్కందసంబద్ధభాజః,

శ్చాయాం కేచిత్ ప్రపన్నాః, ప్రపద మపి పరే పల్లవా నున్నయన్తి,।

అన్యే పుష్పాణి పాణౌ దధతి, తదపరే గర్జమాత్రస్య పాత్రం,

వాగ్వల్యాః; కిం తు మూఢాః ఫల మహమా న హి ద్రష్టు మ ప్యుత్స

ఏత దాకణ్య బాణః ప్రాహః [హస్తే॥”

“పరచ్ఛిన్నః స్వాదోఽమృతగుడమధుక్షౌద్రపయసాం

కదాచి చ్చాభ్యాసా ద్భజతి నను వైరస్య మధికమ్।

ప్రియాభిష్యామై వా రుచిరకవివాక్యేఽప్యనవధి

ర్నవాసన్దః కోఽపి స్ఫురతి తు రసోఽసౌ నిరుపమః॥”

తతో రాజా లక్షం దత్తవాన్.

తతః కదాచిత్, సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే, ద్వారపాల
అగత్య ప్రాహః “దేవ, వారాణస్యా అగతో భవభూతి ర్నామ క
విః ద్వారి త్స్య తీ”తి. రాజా ప్రాహ “ప్రవేశ యే”తి. తతః సోఽ
పి సభా మేగాత్. తతః సభ్యాః సర్వే తదాగమనేన తుష్టా అభ
వన్. రాజా చ భవభూతిం ప్రేక్ష్య చణమతి స్త్. స చ స్వ స్తీ
త్యుక్త్వా తదాజ్ఞ యోపవిష్టః ప్రాహః—“దేవ,

నానీయస్తే మధుని మధుపాః పారిజాతప్రసూనైః

నాభ్యభ్యస్తే తుహినరుచినా చంద్రికాయాం చకోరాః|

అస్తద్వాణీమధురిమధురాం ప్రాశ్య పూర్వావతారాః

సోల్లాపాః శుభ్రాః స్వయ మిహ బుధాః కిం ముధాభ్యర్థనాభిః||

నాస్తాకం శిఖికా, న కాపి కటకాద్యాలంక్రియాసత్క్రియా,

నోత్పల్లవ స్తురగో, న కశ్చిదనుగో, నై వామ్బరం సుందరం;|

కిం తు త్పైతలవర్త్యకేచవిదుషాం సాహిత్యవిద్యాజుషాం

చేతస్తోషకరీ శిరోసతికరీ వి ద్యానవ ద్యాస్తీ నః.||”

ఇ త్యాకణ్యై బాణః పణితపుత్రః ప్రాహ “ఆ, ధరాధీశ సభాయా
మస్యా మహాజ్ఞాకరం మా కృథాః.

నిశ్వాసోఽపి న నిర్వాతి బాణే హృదయవతిన్|

కిం పునః ప్రకటాటోప పదబద్ధా సరస్వతీ||”

తతో భవభూతిః పరాభవ మసహమానః ప్రాహః

“హతా దాకృష్టాసాం కతిపయపదానాం రచయితా

జనః స్పృహాళు శ్చే దహమా కవినా వశ్యవచసా,|

భవే దద్య శ్చో వా, కి మిహ బహునా పాపిని కలౌ,

ఘటానాం నిమాతృ (స్త్రి)భువనవిధాతు శ్చ కలమాః||

కాళిదాసకవే ర్వాణీ కదాచి న్నద్గిరా సహ|

కలయ త్యద్య సామ్యం చే ద్భీతా భీతా పదేపదే||”

భోజమహారాజచరిత్రమ్.

తతః కాళిదాసః.—“సఖే, భవభూతే, మహాకవి రసి. అత్ర కి ము
వక్తవ్యమ్?”

ఏషా భారద్వాజ పరిషత్ సహాపండితమణ్డితా।

ఆవయో రస్తరం వేత్తు రాజా వా శివసన్నిభః॥”

త చ్ఛ్రిత్యా రాజా ప్రాహ “మువాభ్యాం రత్యక్తో వగోనీయః.”

తతో భవభూతిః ప్రాహః—

“ముక్తాభూషణ మిన్దబిమ్బ మజని, వ్యాకీర్ణతారం సభః,
స్తారం చాప మపేతచాపల మభూ, దిన్దీవరే ముద్రితే,
వ్యాలీసం కలకణ్ఠ మస్తరణితం, మద్దానిలై మన్దితం,
నిష్పద్దస్తబకా చ చమ్పకలతా సాభూ, న్న జానే తతః॥”

తతః కాళిదాసః ప్రాహః—

“స్విన్నం మణ్డల మైందవం, విలులితం స్రుగ్భారసం తమః,
ప్రా గేవ ప్రథమాసక్తతకశిఖాలీలాయితం సుస్థితమ్,
శాస్త్రం కుణ్డలతాన్డవం, కవలయద్వంద్వం తిరో మీలితం,
వీతం విద్రుమనీత్కృతం, న హి తతో జానే కి మాసీ దితి॥”

రాజా కాళిదాసం ప్రాహ “నుకవే, భవభూతినా సహ సామ్యం
తవ న వక్తవ్యమ్.” భవభూతి రాహ “దేవ, కి మితి వారయసి?”

రాజా.—“సర్వప్రకారేణ కవి రసి.” తతో బాణః ప్రాహ “రాజన్,
భవభూతిః కవి శ్చేత్, కాళిదాసో వక్తవ్యో వా?” రాజా.—“బాణ
కవే, కాళిదాసః కవి ర్న, కిం తు భారత్యాః కశ్చి దవనో పురుషావతా
ర ఏవ.” తతో భవభూతి రాహ “దేవ, కి మత్ర ప్రాశస్త్యం భా
తి?” రాజా ప్రాహ “భవభూతే, కి ము వక్తవ్యం ప్రాశస్త్యమ్? కా
ళిదాసస్థానే యతః కైతకశిఖాలీలాయితం సుస్థిత మితి పఠితమ్.”

తతో భవభూతి రాహ “దేవ, పక్షపాతేన వదసి”తి. తతః కాళి
దాసః ప్రాహ “దేవ, అపఖ్యాతి మా భూత్. భువనేశ్వరీదేవతాల
యం గత్వా తత్సన్నిధౌ తాం పురస్కృత్య ధటాయాం శోధనీయం ,

త్వయా.” తతో భోజః సర్వకవిబుద్ధసన్నితః సత్ భవవేత్సరీచేవాలయం ప్రాప్య, తత్ర తత్సన్నిధౌ భవభూతిహస్తే ధటాం దత్త్వా, క్షోకద్వయం చ తుల్యపత్రిద్వయే లిఖిత్వా, తులాయాం ముమూచ. తతో భవభూతిభాగే లఘుత్వోద్భూతా మిషదున్నతిం జ్ఞాత్వా, దేవీ భక్తపరాధీన్యా సదనీ తత్పరిభవో మా భూ దితి, స్వావతంసకల్తూరమకరస్థం వామకరసఖాగ్రేణ గృహీత్వా, భవభూతిపత్త్రే చిక్షేపః తతః కాళిదాసః ప్రాహః—

“అహూ! మే సాభాగ్యమ్! మమ చ భవభూతే శ్చ ఫణితిం

ధటాయా మారోప్య, ప్రతిఫలతి తస్యాం లఘిమనిః।

గిరాం దేవీ సద్యః శ్రుతికలితకల్తూరకలికా

మధూలీమధుర్యం క్షిపతి పక్షపాతైర్లక భగవతీ॥”

తతః కాళిదాసపాదయోః పతతి భవభూతిః. రాజానం చ విశేషజ్ఞం మనుతే స్త. రాజా భవభూతికవయే శతం మత్తగజాన్ దదా.

అన్యదా రాజా ధారాసగరే రాత్రా వేకాకీ విచరన్, కాఞ్చనస్వైర్విరిణీం సంకేతం గచ్ఛంతీం దృష్ట్వా పప్రచ్ఛ “దేవి, కా త్వ మే కాకి న్యర్థరాత్రే క్వ గచ్ఛ సీ”తి. తత శ్చతురా న్వైరిణీ సా తం రాత్రా విచరన్తం శ్రీభోజం నిశ్చిత్వ ప్రాహః

“త్వత్తోఽపి విషమో రాజన్ విషమేషుః క్షమాపతే।

కాశనం యస్య రుద్రాద్యాః దాసవ మ్నాద్ధిక్ కుర్వతే॥”

తత స్తుష్టే రాజా దోదక్షణ్ణా దాదాయ అద్ధదం వలయం చ తస్యై దత్తవాన్. సా చ యథాస్థానం ప్రాప.

తతో వత్సాని గచ్ఛన్ క్వచి ద్దృపే ఏకాకినీం భదతీం నారీం దృష్ట్వా “కిమథన్ మథన్ రాత్రే రోదితి? కిం దుఃఖ మేతస్యా?” ఇతి విచారయితు మేక మద్గరక్షకం ప్రాహిణోత్. తతోఽద్గరక్షకః పున రాగత్య ప్రాహ “దేవ,

“పుష్కో మత్పతి రేష మచ్చకగతః, స్థూణావశేషం గృహం,
కాలోఽయం జలదాగమః, కుశలినీ పత్నస్య వా రూపి నో,
యత్నాత్ సంచితైలబిష్టఘటికా భ గ్నో, తి పర్యాకులా
దృష్ట్యా గర్భభరాలసాం నిజవధూం శ్వశ్రూ శ్చిగం రోదితి.”
తతః కృపావారిధిః షోణీపాలః తస్యై లక్షం దదౌ.

అస్యదా కోఙ్కుణవాసీ విప్రుః రాజ్ఞే స్వ స్తీ త్యుక్త్వా ప్రాహః

“శుక్తిద్యయపుటీ భోజ యశోభౌ తవ రోదనీ;

మన్యే తదుద్భవం ముక్తాఫలం శీతాంశుమణ్డలమ్.”

.రాజా లక్షం దదౌ.

అస్యదా కాశ్చీరదేశాత్ కోఽపి కాపీనావశేషః కవి రాగత్య రా
జనికటకపీఠ కనకమాణిక్యపట్టదుమాలాలంకృతా నాలా క్యాహః

“నో పాణీ వరకఙ్కుణకవ్యణయుతౌ, నో కణాయోః కుండలే,

కుంభ్యస్తీ రధిదుగ్ధముగ్ధమహసీ సూ వాసనీ, భూషణమ్,

దస్తస్తమ్భవికాసికా న శిచికా, నాశ్వోఽపి విశ్వోన్నతో;

రాజక, రాజసభాసుభాషితకలాకాశల్య మే వాస్తి నః.”

తతో రాజా లక్షం దదౌ.

అస్యదా రాజా రాత్రౌ చంద్రమణ్డలం దృష్ట్వా తదస్తస్థనం కశ
ఙ్కుం పర్యాయతి స్తు:

“అఙ్కుం కేఽపి శశఙ్క్రే, జలనిధేః పఙ్కుం పరే మేనిరే,

సారఙ్గం కతిచి చ్చ సుంజగరిరే, భూచ్ఛాయ మైచ్ఛకో పరే,”

ఇతి రాజా పూర్వాధాం లిఖిత్వా కాళిదాసవిస్తే దదౌ. తతః స త
స్తి స్నేవ క్షణే ఉత్తరాధాం లిఖతి స్తు:

“ఇన్ద్రో య ద్దలితేష్ట్రీనీలశకలశ్యామం దరీదృశ్యతే,

త త్నాద్రం నిశి పీత మన్దతమసం కుక్షిస్థ మాచక్షుషే.”

రాజా ప్రత్యక్షరలక్ష ముత్తరాధాన్య దత్తవాక్. తతో రాజా కా
ళిదాసకవితాపద్ధతిం వీక్ష్య చమత్కృతః పున రాహ “సఖే, అకశ

జ్ఞం చంద్రమసం వ్యావణా యే”తి. తతః కవీః పఠతి:

“లక్ష్మీక్రీడాతటాకో, ధవళరుచిగృహం, దపణాం దిగ్విభూనాం,
పుష్పం శ్యామాలతాయా, స్త్రిభువనజయినో మన్తధ స్యాతపత్రమ్,
పిఙ్గీభూతం హరస్య స్త్రిత, మమరధునీపుష్కరికం,—మృగాజ్యోగ్
జ్యోతస్సోపీయూషవాపీం జనయతి, నికర స్తారకాగోళకస్య.”

రాజా పునః స్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

ఏకదా కశ్చిద్దూరదేశా దాగతో వీణాకవి రాహుః

“తర్కవ్యాకరణాధ్వనీనధిషణో నాహం, స సాహిత్యవి,
నో జానామి విచిత్రకావ్యరచనాచాతుర్య మత్యద్భుతమ్.
దేవీ కాపి విరిశ్చివల్లభసుతా పాణిస్థవీణాకల
క్వాణాభిన్నరవం త థాపి కి మపి బూతే ముఖస్థా మమ.”

రాజా తస్మై లక్షం దదౌ.

బాణ స్తస్య సులలితం ప్రబంధం శ్రుత్వా ప్రాహ “దేవ,
మాతజ్ఞీ మివ మాధురీం భవనివిదో నైవ స్పృశ స్త్యుత్తమాం
వ్యుత్పత్తిం కులకన్యకా మివ రసోన్మత్తా స పశ్యి చ్యమి!
కస్తూరీఘనసారశారభసుహృ ద్యుత్పత్తిమాధుర్యయో
ర్వోగః కణకరసాయనం సుకృతినః క స్యాపి సంపద్యతే”

అన్యదా రాజా సీతాం ప్రాతః ప్రాహ “దేవి, ప్రభాతం వ్యావర్ణ
యే”తి. సీతా ప్రాహ:

“విరళవిరళాః స్థూలా స్తారాః కలా వివ సజ్జనా
మన ఇవ మునేః సర్వ త్రైవి ప్రసన్న మభూ న్నభః!
అపసరతి చ ధ్వాంతం చిత్తే సతా మివ దూరతః
వ్రజతి చ నికా క్షీప్రం లక్ష్మీ నిరుద్యమినా మివ”

రాజా లక్షం దత్త్వా కాలిదాసం ప్రాహ “సఖే, సుకవే, త్వ మపి
ప్రభాతం వ్యావర్ణ యే”తి. కాలిదాసః—

“అభూత్ పిక్తో ప్రాచీ రసపతి రివ ప్రాశ్య కనకం
గతచ్ఛాయ శ్చన్దో బుధజన ఇవ గ్రామ్యసదసి।
క్షణాత్ క్షీణా స్తారా నృపతయ ఇ వాసుద్యమపరా
న దీపా రాజస్తే వినయరహితానా మివ గుణాః॥”

రాజా తస్యై ప్రత్యక్షరలక్షం దదౌ.

అన్యదా ద్వారపాల ఆగత్య ప్రామా “దేవ, కాపి మాలాకారప
త్నీ ద్వారి తిష్ఠ తీ”తి. రాజా ప్రవేశ యేతి. తతః ప్రవేశితా సా చ
సమస్కృత్య పతతి:

“సనున్నతఘనస్తనస్తబకచుమ్మితుమ్బిఫల
క్వణన్మధురవీణయా విబుధలోకలోలభు”చా।
త్వదీయ ముపగీయతే హరకిరీటకోటిన్మర
త్తుమారకరకన్దశీకిరణపూరగౌరం యశః॥”

రాజా, అహో మహతీ పదపద్ధతి రితి ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

అన్యదా రాత్రౌ రాజా ధారానగరే విచరణ, కన్యచి ద్భ్రమే
కా మపి కామినీ ములూఖలచరాయణాం దదశణ. రాజా తాం త.
రుణీం పూణణచంద్రాననాం సుకుమారాక్షీం విలోక్య తత్కరస్థం మన
లం ప్రామా “హే ముసల, ఏతస్యాః కరపల్లవస్పృశేణ న్నాపి త్వ
యి. కిసలయం నాసీత్. తహిణ సర్వథా కాష్ఠ మేవ త్వ మి”తే. త
తో రాజా ఏకం చరణం పతతి స్త:

“ముసల కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్మజాతమ్”

తతో రాజా ప్రాతః సభాయాం సమాగతం కాళిదాస్యం వీక్ష్య “ము
సల కిసలయం తే తత్క్షణా ద్యన్మజాతమ్” ఇతి పఠిత్వా “సుక
వేత్స్వం చరణత్రయం ప శే” త్యువాచ. తతః కాళిదాసః ప్రామా:

“జగతి విదిత మేతత్, కాష్ఠ మే వాసి నూనం;
త దపి చ కిల సత్యం, కానశే వధితోఽసి;

సవతువలయనేత్రాపాణిసన్తోత్సవేఽన్తేకా

ముసల, కిసలయం లే తష్టేణాద్యన్నజాతమ్.॥”

రాజా చరణత్రయస్య ప్రత్యక్షరం లక్షం దదౌ.

అన్యదా రాజా ద్విష్టికాయాం జలకేళీం విధాయ పరిక్రాంతస్తీ
రథపటవిటపిచ్చాయాయాం నివణ్ణః. తత్ర కశ్చిత్ కవి రాగ త్యాహః

“చన్నం నైన్యరజోభరేణ భవతః శ్రీభోజదేవ క్షమా

రక్షదక్షిణ దక్షిణక్షీతిపతిః ప్రేక్ష్యంతరిక్షం క్షణాత్,

నిశ్చబ్ధో నిరపత్రపో నిరసుగో నిబాన్ధవో నిస్సువృ

న్నిస్త్రీకో నిరపత్యకో నిరసుజో నిహాటకో నిగతః॥

అకాణ్డధృతమానసవ్యవసితోత్సవైః సారసై

రకాణ్డపటుతాణ్డవై రపి శిఖిణ్డినాం మణ్డలైః

దిశః సమవలోకితాః సరసనిభకరప్రోల్లస

ద్భవత్పృథువహుధినీజనితభూరజశ్చాన్యమలాః॥”

తతో రాజా లక్షద్వయం దదౌ. తదానీ మేవ తస్య కాఖాయా మే
కం కాకం రటస్తం ప్రేక్ష్య, కోకిలం చాన్యకాఖాయాం కూజస్తం వీ
క్ష్య, జయదేవనామా కవి రాహః

“నూ చారూ చరణౌ, న చాపి చతురా చఖ్ఖార్నవాచ్యం వచో,

సో లీతాచతురా గతి, ర్న చ శుచిః పక్షగ్రహూఽయం తవ;

క్రూరక్రేంకృతివిచ్ఛరాం గిర మి హాస్థానే వృధై వోద్గిరః,

మూర్ఖధావ్విక్షి, న లజ్జసేఽప్యసదృశం పాణ్డిత్య మున్నాటయన్.॥”

తత ఏనాం జయదేవకలినా కాకమిషేణవిరచితాం స్వగహాణాం
మన్యమానః స్వధూళు హారిశ్చమా నామ కవిః కోపే నాహః

“తుల్యవణాచ్చుడైః కృన్తః కోకిలైః సహ సంగతః।

కేన వ్యాఖ్యాయతే కాకః స్వయం యది స భాషతే॥”

రాజా తయోః హరిశ్చమజయదేవయోః అన్యోన్యవైరం జ్ఞాత్వా,
మిథ ఆలిజ్ఞనాదిసా వస్త్రిలంకారాదిదానేన చ మైత్రీం వ్యధాత్.

అన్యదా రాజా యాన మారుహ్య గచ్ఛన్ వత్సన్ కఞ్చిత్ త పోనిధిం దృష్ట్వా తం ప్రాచా “భవాదృశానాం దశానం భాగ్యా యత్రమ్. భవతాం క్వ స్థితిః ? భోజనాథకం కే వా ప్రాధ్యికస్త” ఇతి. తపోనిధి రాహుః.

“ఘటం స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివన మఖేదం క్షితిరుహం”

పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్।

మృదుస్పృశా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ

సహస్రే సంతాపం త దపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః॥”

రాజన్, వయం క మపి నాభ్యసంయామహే, న గృక్ష్ణీమ శ్చ.” రాజా తుష్టో నమతి.

తత ఉత్తరదేశా దాగత్య, కశ్చి ద్రాజానం స్వ స్తీ త్యాహ. తం చ రాజా పృచ్ఛతి “విద్యక్, కుత్ర తే స్థితిం”తి. విద్వా నాహ:

“య త్రామ్భ నిష్ఠ త్యమృత, మస్త్యజా శ్చ సురేశ్వరాక్,।

చిన్తామణిం చ పాషాణా, స్తత్ర నో వసతిః ప్రభో॥”

తదారాజాలక్షం దత్త్వా ప్రాచా “కాశిదేశే కా విశేషవా లే”తి. స ఆహ “దేవ, ఇదానీం కాచి దద్భుతా వాతా తత్ర లోకముభేన శ్రుతా. దేవా దుఃఖేన దీనా ఇతి.” రాజా.—దేవానాం కుతో దుః ఖం విద్యక్?” స ఆహ:

• “నివాసః క్వాద్య నో దత్తో భోజేన కనకాచలః।

ఇతి వ్యగ్రధియో దేవా భోజ వా లేతి నూతనా॥”

తతో రాజా కుక్కుహలోక్త్యా తుష్ట స్తస్మై పున లక్షం దదౌ.

తతో ద్వారపాలః ప్రాచా “దేవ, క్షితైలా ద్దాగతః కశ్చి ద్వి ద్వాక్ బ్రహ్మచర్యనిష్ఠో ద్వారి వతేత్” ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యా హ. తత ఆగత్య బ్రహ్మచారి “చిరం జీవేతి వదతి. రాజా తం పృచ్ఛ తి “బ్రహ్మక్, బాల్య ఏవ కలికాలాననురూపం కిం నామ ద్రుత తేభి అన్యదా ముపవాసేన కృతోఽసి. కస్యచిత్. బ్రాహ్మణస్య కన్యాం తు

భగ్గం దాపయిష్కామి. త్వం చే ద్దృహస్థనియమ మక్షీకరిష్య సీ”తి.

బ్రహ్మచారి ప్రాహ “దేవ, త్వ మీశ్వర స్త్వయా కి మసాధ్యమ్?

సారక్ష్మాః సుహృదో, గృహం గిరిగుహః, శాస్త్రీః ప్రియా గౌహినీ,

వృత్తి వాన్యలతాఫలై, నివాసనం శ్రేష్ఠం తయాజాం త్వచః, |

సద్వాక్యమృతపూరమగ్నమనసాం యేషా మియం నిర్వృత్తి,

స్తేషా మిద్దుకళావతంసయమినాం మోక్షేఽపి నో న స్పృహః॥”

రాజా ఉత్థాయ పాదయోః పతతి. ఆహ చ “బ్రహ్మణ, మయా కిం

కర్తవ్య మి”తి. స ఆహ “దేవ, వయం కాశీం జగమిషమః. తత ఏ

కం విధేహి. యే త్వత్పదనే పణ్డితవరాః, తాన్ సర్వా నపి నపత్న్వి

కాన్ కాశీం ప్రతి ప్రేరయ. తతోఽహం గోష్ఠీత్పక్షః కాశీం గ

మిష్కామి.” రాజా తథా చకార. తతః సర్వే పణ్డితవరా స్తదాజ్ఞ

యా ప్రస్థితాః. కాళిదాస ఏకో న గచ్ఛతి స్త్వ. తదా రాజా కాళి

దాసు ప్రాహ “సుకవే, త్వం తతో న గతోఽసీ”తి. కాళిదాసః

ప్రాహ “దేవ, సర్వత్తోఽసి:

తే యన్తి తీర్థేషు బుధా యే శమ్భూ దూరవతికానః |

• యస్య గౌరీశ్వర శ్చిత్రే తీర్థం భోజ పరం హి సః॥”

తతో విద్వత్సు కాశీం గతేషు రాజా కదాచిత్ సభాయాం కాళిదా

సం పృచ్ఛతి “కాళిదాస, అద్య కి మపి శ్రుతం త్వయా?” స ఆహ:

“మేరా మద్దరకన్దరాసు హిమవత్సనా మహేష్టాచరే

కైలాసస్య శిలాతలేషు మలయప్రాగ్భారభాగే ష్టపి |

సహ్యాద్రా వపి తేషు తేషు బహుశో భోజ శ్రుతం తే మయా

లోకాలోకవిచారిచారగణై రుద్ధియమానం యశః॥”

తత శ్చమత్క్రతో రాజా ప్రత్యక్షురిలక్షం దదౌ.

తతః కదాచి ద్రాహ విద్వద్బుద్ధం నిర్గతం, కాళిదాసం చ అనవర

తం వేశ్యాలమ్నటం, జ్ఞాత్వా వ్యచిన్తయత్: “అపాహ బాణమయూర

ప్రభృతయో మదీయా మాజ్ఞాం వ్యధుః. అయం చ వేశ్యారసలమ్న

టతయా మ మాజ్ఞాం నాద్రియతే. కిం కుమఃభి? ఇతి. తతో రాజా సావజ్ఞం కాలిదాస మపశ్యత్. తత ఆత్మని రాజావజ్ఞాం జ్ఞాత్వా, కాలిదాసః అట్లాశదేశం గత్వా, తద్దేశాధినాథం ప్రాప్య ప్రామా “దేవ, మాశపేద్ద్రస్య భోజ స్యావజ్ఞయా త్వద్దేశం ప్రాప్తోఽహం కాలిదాసనామా కవి రి”తి. స రాజా త మాసనే ఉపవేశ్య ప్రామా “సుకవే, భోజసభాయా ఇ మాగతైః పట్టితైః సముదితః శతశ స్తే మహిమా. సుకవే, త్వాం సరస్వతీం వదంతి; తతః కి మపి పఠ.” తతః కాలిదాస ఆహా:

“అట్లాశక్షోణిపాల త్వదహితసగరే సంచరన్తి కిరాతీ

కీణాన్ న్యాదాయ రిత్నాన్ స్యురుతరఖదిరాక్టారశజ్జామలాశ్లే!

క్షీప్త్వా శ్రీఖడ్గఖడ్గం తదుపరి ముకుళీభూతనేత్రా ధమన్తి

శ్వాసామోదానుయాలై మధురనికరై ర్ధూమశజ్జాం బిభర్తి॥”

రాజా ప్రత్యక్షరలతుం దదౌ. తతః కదాచి దట్లాశరాజః కాలిదాసం పప్రచ్ఛ “సుకవే, ఏకశిలాసగరీం వ్యావణీయ.” తతః కవి రాహా:

“అపాక్లపాలై రపదేశపూర్వై రేణీదృశా మేకశిలాసగర్యాం

వీధీషు వీధీషు వి నాపరాధం పదే పదే శృణ్వతి తా యువానః॥”

పున శ్చ ప్రత్యక్షరలతుం దదౌ. పున శ్చ పఠతి కవి:

“అమౌఘజపత్రాయతలోచనానా

మమౌఘధీధూన్ స్విహ దీఘకాసు॥

సమాగతానాం కుటిలై రప్నక్తే

రసజ్జబాణైః ప్రహతా యువానః॥”

పున శ్చాట్లాశశృఙ్గః ప్రత్యక్షరలతుం దదౌ. ఏవం త త్రైవ స్థితః కాలిదాసః.

అ త్రావరే, కదాచి ధూరాసగర్యాం భోజం ప్రాప్య ద్వాదశపాలాః ప్రామా “దేవ, ఘోరదేశాత్ మానునామా పట్టితవర ఆగత్య సగ

రా దృహి రాస్తే. తేన చ స్వపత్నీ రాజద్వారం ప్రవేశితా.” రాజా
“తాం ప్రవేశయే” త్యాహ. తతో మాఘపత్నీ ప్రవేశితా సా రాజ
హస్తే పత్నీం ప్రాయచ్చత్. రాజా త దాదాయ వాచయతి:

“కుముదవన మపశ్రీ, శ్రీమ దహ్మజషణ్డం,
త్యైజతి ముద ములూకః, ప్రీతిమాం శ్చక్రవాకః,
ఉదయ మహిమరశ్చి ర్యాతి, శీతాంశు రస్తమః;
హతవిధిలితానాం హా విచిత్రో విపాకః॥”

రాజా త దద్భుతం ప్రభాతవర్ణన మాకణ్యో లక్షత్రయం దత్త్వా మాఘ
పత్నీ మాహ “మాత రివం భోజనాయ దీయతే. ప్రాత రహం మాఘ
పత్నిత మాగత్య నమస్కృత్య పూణ్యమసౌరభం కరిష్యామి”తి. త
తః సా త దాదాయ గచ్చస్త్రి, యాచకానాం ముఖాత్ స్వభర్తుః శార
దచంద్రః కిరణగౌరాక్ష గుణాక్ష శ్రుత్వా, తేభ్య ఏవ ధన మఖిలం భో
జదత్తం దత్తవతీ, మాఘపత్నితం స్వభర్తార మాసాద్య, ప్రాహ “నా
థ, రాజ్ఞా భోజే నాహం బహుమానితా. ధనం సర్వం యాచకేభ్య
స్త్యద్ధుణా నాకణ్యో దత్తవతీ.” మాఘః ప్రాహ “దేవి, సాధు కృ
తమ్. పర మేతే యాచకాః సమాయాన్తి కిల, తేభ్యః కిం దేయమి”
తి. తతో మాఘపత్నితం వస్త్రావశేషం జ్ఞాత్వా కోఽప్యభీక్ష ప్రాహ:

“ఆశ్వాస్య పర్వతకులం తపనోష్ణతప్త
ముద్దామదావవిధురాణి చ కాననాని,
నానీనదీనదశతాని చ పూరయిత్వా
రిక్తోఽసి యజ్జలద సైవ త వోత్తమత్రీః॥”

ఇ త్యేత దాకర్ణ్య మాఘః స్వపత్నీ మాహ “దేవి,

అథా న సన్తి, న చ ముఖ్యై మాం దురాశా,

త్యాగో రతిం పహతి చుర్లలితం మనో మే,

యాచ్ఛా చ లాఘవకరీ, తేన తు విశ్వవిద్యాలయ

ప్రాణాః, స్వయం వ్రజత. కిం సగ్రహణీయం

దారిద్యాన్తలసంతాపః శాస్త్రః సంతోషవారిణాః।

యాచకాశావిఘాతాస్తదాకాహః కే సౌపకామ్యత్రిభిః॥”

తతః పుత్రా మాఘపట్టితస్య తా మవస్థాం విలోక్య సర్వే యాచకాః
యథాస్థానం జగ్ముః. ఏవం తేషు యాచకేషు యథాయథం గచ్ఛ
త్సు, మాఘః ప్రాహః

“ప్రజత ప్రజత ప్రాణా అధిభి వ్యకర్థతాం గతాః।

పశ్యా దపి చ గస్తవ్యమ్. క్వ సార్థః పున రీద్యతః॥”

ఇతి విలపక్త మాఘపట్టితః పరలోక మ గాత్. తతో మాఘపత్ని స్వా
మిని పరలోకం గతే సతి, ప్రాహః

“నేవస్తే స్త గృహం యస్య దాసవ ద్భూషుజః సదా।

స స్వభార్యాసహాయోఽయం మ్రియతే మాఘపట్టితః॥”

తతో రాజా మాఘం విపన్నం జ్ఞాత్వా నిజనగరా ద్విప్రశతావృతో
మానీ రాత్రా వేవ త త్రాగాత్. తతో మాఘపత్ని రాజానం వీక్ష్య
ప్రాహ “రాజక, యతః పట్టితవర స్వదేశం ప్రాప్తః పరలోక మ
గాత్, తతోఽస్య కృత్యకేవం సమ్య గారాధనీయం భవ తే”తి. త
తో రాజా మాఘం విపన్నం నర్తదాతీరం నీత్వా యథోక్తేన విధిసా
సంస్కార మకరోత్. తత్ర చ మాఘపత్ని వహ్నిం ప్రవిష్టా. తయో
శ్చ పుత్రీవత్ సర్వం చక్రే భోజమహారాజః.

తతో మాఘే దివం గతే, రాజా శోకాకులః విశేషేణ కాళిదాస
వియోగేన చ పట్టితానాం ప్రవాసేన చ కృతోఽభూ ద్దీనే దినే బహుళ
పక్షశ కీవ. తతోఽమాత్యై ర్విభిత్వా చిన్త్రితమ్ “అల్లారదేశే కాళి
దాసో వసతి, తస్మి న్నాగతే రాజా సుఖీ భవిష్య తీ”తి. ఏవం విచా
ర్యామాత్యైః పత్రే కి మపి లిఖిత్వా తత్పత్రం చైక స్యామాత్యస్య
హస్తే దత్త్వా ప్రేషితమ్. స కాలక్రమేణ కాళిదాస మాసాద్య “రా
జ్ఞోఽమాత్యైః ప్రేషితోఽస్మి”తి నత్వా తత్పత్రం దత్తవాక్. తత
స్తతో కాళిదాసోఽవాచయత్ః—

“న భవతి, స భవతి న చిరం భవతి, చిరం చేత్ ఫలే విసంవాదీ,!

కోపః సత్పుయషాణాం తుల్యః స్నేహేన నీచానామ్॥

సహకారే చిరం స్థిత్వా సలీలం బాలకోకిల!

త్వం హి త్వా ద్యాన్యసృజేషు విచరన్ న విలజ్జనే॥

కలకణ్ఠ యథా శోభా సహకారే భవద్గిరః!

ఖదిరే వా పలాశే వా కిం తథా స్యా ద్విచారయ॥”

తతః కాళిదాసః ప్రభాతే తం భూపాల మాపుచ్ఛస్య మాశవదేశ
మాగత్య రాజ్యః క్షిదోద్యానే తస్థా. తతో రాజా చ త త్రాగతం జ్ఞా
త్వా, స్వయం గత్యా మహతా పరివారేణ, త మానీయ సమ్మనితవాన్.
తతః క్రమేణ విద్వన్పణ్డలే చ సమాయాతే సా భోజపరిపత్ ప్రా గి
వ రేజే.

తతః శింహాసన మలంకుర్వాణం భోజం ద్వారపాల ఆగత్య ప్రణ
మ్యాహ “దేవ, కోఽపి విద్వాన్ జాలస్థరదేశా నాగత్య వ్యా ర్యా
స్త” ఇతి. రాజా ప్రవేశ యే త్యాహ. స చ విద్వా నాగత్య సభా
యాం తథావిధం రాజాసం, జగన్మాన్యాన్ కాళిదాసాదీన్ కవిపు
ష్టాం శ్చ, వీక్ష్య బద్ధజీవ్యా ఇ వాజాయత. సభాయాం కి మపి తస్య
ముఖాన్ న నిస్సరతి. తదా రా జ్ఞో క్తమ్ “విద్వాన్, కి మపి ప రే”తి.
స ఆహః •

“ఆరనాశగళదాహశక్కుయా మస్తుఖా దపగతా సరస్వతీ; । •

తేన వైరికమలాకనగ్రహవ్యగ్రహస్త, న కవిత్వ మస్తి మే॥”
రాజా తస్మై మహిషీ శతదదా.

అన్యదా రాజా కాతుకాకులః నీతాం ప్రాహ “దేవి, సురతం ప
రే”తి. నీతా ప్రాహః

“సురతాయ నమ స్తుతే జగదానందహేతవే!

అనుషక్తి ఫలం యస్య భోజరాజ భవాదృశామ్॥”

తత స్తుష్టో రాజా తస్మై హరం దదా.

తతో రాజా చామరగ్రాహిణీం వేశ్యా మవలోక్య, కాళిదాసం ప్రాహ “సుకవే, వేశ్యా మేనాం వణాయే”తి. తా మవలోక్య కాళిదాసః ప్రాహ:

“కచభారాత్ కుచభారః కుచభారా ద్భీతి మేతి కచభారః।

కచకుచభారా జ్ఞానం కోఽయం చంద్రాననే చమత్కారః॥”
భోజ స్తుప్తః సత్ స్వయ మపి పతతి:

“వదనాత్ పదయుగ శీయం

వచనా దధర శ్చ దస్తపక్షి శ్చ।

కచతః కుచయుగ శీయం

లోచనయుగళం చ మధ్యత స్త్రిసతి॥”

అన్యదా భోజో ధారానగర ఏకాకీ విచరన్, కస్యచి ద్విప్ర పరస్య గృహే కాన్యన పతివ్రతాం స్వాక్షే శయానేం భర్తా ర ముద్వహన్తీ మపశ్యత్. తదా తస్యాః శిశుః సుప్తాస్థితః జ్వాలా యాః సమీప మగచ్ఛత్. ఇయం చ పతిధర్తృపరాయణా స్వపతిం మోఢౌపయామాస; శిశుం చ వహన్ పతన్తం నాగృహ్లాత్. రాజా చాశ్చర్య మవలో క్యాతిష్ఠత్. తతః సా పతిధర్తృపరాయణా నై శ్వానరం ప్రాప్నోయత్ “యజ్ఞేశ్వర, త్వం సర్వకర్మసాక్షీ, సర్వధ ర్తాన్ జానాసి. మాం పతిధర్తృపరాధీనాం శిశు మగృహ్లాత్నిచ జా నాసి. తతో మదీయశిశు మనుగ్రహీతుం దక్షః. తం మా ద హే” తి. తతః శిశు యజ్ఞేశ్వరం ప్రవిశ్య తం చ హస్తేన గ్రీహీ త్వాధిక ఘటికాపర్యన్తం త త్రై వాతిష్ఠత్; సారోదీత్; ప్రసన్నముఖ శ్చాహసత్. సా చ ధ్యానారూ ఢాతిష్ఠత్. తతో యదృచ్ఛయా సముత్థితే భరణి సా ఝడితి శిశుం జగ్రాహ. తం చ పరమధర్త మా లోక్య విప్రయావిష్టో నృపతి రాహ “అహో! మమ భాగ్యం క స్యాన్తి! య దీదృశ్యః పుణ్యస్త్రియోఽపి మన్నగర మధివసన్తీ”తి. తతః ప్రాతః సభాయా మాగత్య నింహాసన ఉపవిష్టో రాజా కాళిదా

సం “సుకవే, మహా దాశ్చర్యం మయా పూర్వేద్యూ రాత్రౌ దృష్ట మ
స్తీ” త్యుక్త్వా పఠతి “మూతాశన శ్చందనపద్మశీతలః” ఇతి. కాళిదా
స స్తత శ్చరణత్రయం ఝడితి పఠతి:

“నుతం చ తన్తం ప్రసమీశ్య పావశే
న బోధయామాస పతిం పతివ్రతా
త దాభవత్ తత్పతిభక్తిగౌరవా.
ద్ధుతాశన శ్చందనపద్మశీతలః॥”

రాజా చ స్వాభిప్రాయ మాలోక్య విస్మిత స్తమాలిక్య పాదయోః
పఠతి స్త.

ఏకదా గ్రీష్మకారే రా జాచ్యుతై విశచరన్, ఘర్మతాపతప్తః, ఆ
లిక్ష్నాదిక మమర్శన్, తాభిః సహ సరససల్లాపాద్యుపచార మమ
భూయ త త్రైవ సుప్తః. తతః ప్రాత రుత్థాయ రాజా సభాం ప్ర
విష్టః మతూహలాత్ పఠతి:

“మరుదాగమవార్త యాపి శూన్యే
సమయే, జాగ్రతి సంప్రవృద్ధతాపే,”

భీవభూతి రాహః:

“ఉరగీ శిశవే బుభుక్షువే స్వా
మదిశత్ పూతక్రూతి మాననానిరేన॥”

రాజా ప్రాహ “భవభూతే, లోకోక్తిః సమ్య గు క్తే”తి. తతోఽపా
క్షేన రాజా కాళిదాసం పశ్యతి. తతః స ఆహః:

“అబలాను విలాసినుః స్యభూవన్
సంధునై రేవ నవోపగూహనాని॥”

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తుప్తః కాళిదాసం విశేషేణ
సమ్మనితవాన్.

అన్యదా మృగయాపరవశో రా జాత్యస్త మాతః కస్యచిత్ సరో
వరస్య తీరే నిబిడచ్ఛాయస్య జమ్బూవృక్షస్య మూల ఉపావిశత్.

తత్ర శయానే రాజ్ఞి జమ్బూ ఉపరి బహుభిః కపిభి జఞ్ఞమ్భూఫలా
ని సర్వాణ్యపి కమ్పితాని. తాని సశబ్దం పఠితాని పశ్యన్ ఘటికా
మాత్రం స్థిత్యా శ్రమం పరిహృత్యోత్థాయ తురజ్జమవర మాచమ్య
గతః. తతః సభాయాం రాజా పూర్వానుభూతకపికమ్పితఫలపతనర
ప మనుకుర్వన్ సమస్యా మాహ: “గుళు గుగ్గుళు గుగ్గుళు”

తత ఆహ కాళిదాసః:

“జమ్బూఫలాని పక్వాని పతన్తి విమలే జరే!

కపికమ్పితకాఖాభ్యో గుళు గుగ్గుళు గుగ్గుళు॥”

రాజా “నుకవే, అదృష్ట మపి పరహృదయం కథం జానాసి? సాక్షా
చ్ఛార దా సీ”త్యుక్త్వా ముహు ముహుః పాదయోః పతతి స్త.

ఏకదా ధారాసగరే ప్రచ్ఛన్నవేషో విచరన్, కస్యచి ద్వృఢబ్రా
హ్మణస్య గృహం రాజా మధ్యాహ్నసమయే గత్వా తత్ర తిష్ఠతి
స్త. తదా వృద్ధవిప్రో వైశ్వదేవం కృత్వా కాకబలిం గృహ్లాన్ గృహ
న్నిర్గత్య భూమా జలశుద్ధాయాం నిక్షిప్య కాక మాహ్వయతి స్త. త
త్ర హస్తవిస్ఫలనేన హా హేతి శబ్దేన చ కాకాః సమాయతాః.
తత్ర కశ్చిత్ కాక స్తారం రారటితి స్త. త చ్ఛ్రిత్యా తత్పత్నీ త
దచీ భీ తేవ హస్తం నిఖోరసి నిధాయ “అయే మాతః!” ఇతి చక్ర
స్త. తతో బ్రాహ్మణః ప్రాహ “ప్రియే, సాధుశీలే, కిమధం బిభేషీ”
తి. సా ప్రాహ “నాథ, మద్యశీనాం పతివ్రతానాం హారధ్వనిశ్ర
వణం సహ్యం వా?” “సాధుశీలే, తథా భవే దే వే”తి విప్ర ఆహ.
తరో రాజా తచ్ఛరితం సర్వం దృష్ట్వా వ్యచింతయ దేవమ్: “అహో!
ఇయం తరుణీ దుశ్శీలా నూనమ్. యతో నివ్యాజం విభేతి. స్వపా
తివ్రత్యం స్వయ మేవ కీతకయతి చ. నూన మియం నిర్భయా సతి
అత్యుత్తం దారుణం కర్మ రాత్రా కరో త్యేవ.” ఏవం నిశ్చిత్త్య రాజా
త త్రైవ రాత్రా వస్తహిత ఏ వాత్సిత్. అథ నిశీధే భతం ను
స్తే, సా మాంసపేటికాం వేశ్యాకరణ వాహయిత్వా, నర్తదాతీర మ

గచ్చుతో. రా జా ప్యాత్తానం గోపాయ త్వానుగచ్ఛతి స్క. తతః సా
నర్తదాం ప్రాప్య తత్ర సమాగతానాం గ్రాహణాం మాంసు దత్తాన్
నదీం తీర్త్వా అపరతీరస్థేన శూలాగ్రాఠీపితేన స్వమనోరమేణ స
హ రమతే స్త. తచ్ఛరిత్రం దృష్ట్వా రాజా గృహం సమాగత్య ప్రాతః
సభాయాం కాళిదాస మాలోక్య ప్రాహ “దివా కాకదుతా ద్భితా,”
తతః కాళిదాస ఆహ “రాతౌ తరతి నమదామ్.” తత స్తుష్ట
రాజా పునః ప్రాహ “తత్ర సన్తి జలే గ్రాహణః,” తతః కవి రాహ
“మమజ్ఞా నైవ సువర్తీ.” రాజా కాళిదాసస్య పాదయోః పఠతి.

ఏకదా ధారానగరే విచరన్ వేక్యావీధ్యాం రాజా కన్దుకలీలాతత్ప
రాం తద్భ్రమణవేగేన పాదపతితావతంసాం కాఞ్చన సువర్తరీం దృ
ష్ట్వా సభాయా మాగత్య “కన్దుకం వణాయన్తు కవయ” ఇ త్యాహ.
తదా భవభూతి రాహ:

“విదితం నను కన్దుక తే హృదయం ప్రమదాధరసంగమలుబ్ధ ఇవ!

వనితాకరతామరసాభిహతః పతితః పతితః పున రుత్పతసి॥”

తతో వరరుచిః ప్రాహ:

“ఏకోఽపి త్రయ ఇవ భాతి కన్దుకోఽయం

కాంతాయాః కరతలరాగరక్తరక్తః।

భూమా తచ్ఛరణనఖాంశుగౌరగౌరః

ఖిప్తః సన్ నయనమరీచినీలనీలః॥”

తతః కాళిదాస ఆహ:

“పయోధరీకారధరో హి కన్దుకః

కరేణ రోషా దభిహస్యతే ముహుః।

ఇ తీవ నేత్రాకృతిభీత ముత్పలం

(స్త్రీయః ప్రసాదాయ పపాత పాదయోః॥”

తదా రాజా తుష్టః శ్రయాణా మక్షరలతం దదౌ. విశేషేణ చ కా
ళిదాస మదృష్టావతంసకుసుమపతనబోధ్ధారం సమ్మనితవాన్.

తతః కదాచి చ్చిత్రకర్మావలోకనతత్పరో రాజా చిత్రలిఖితం
మహాశేషం సృష్ట్వా సమ్యగ్లిఖిత మి త్యవవత్. తదా కశ్చి చ్చివశ
మా నామ కవిః శేషమిషేణ రాజానం స్తోతి:

“అనేకే ఫణిసః సన్తి భేకభక్షణతత్పరాః।

ఏక ఏవ హి శేషోఽయం ధరణీధరణక్షుః॥”

తదానీం రాజా తపభిప్రాయం జ్ఞాత్వా తస్మై లక్షం దదౌ.

కదాచి ధ్యేమస్తకాలే సమాగతే జ్వలన్తిం హసన్తిం సేవమాసౌ
రాజా కాళిదాసం ప్రాపా “సుకవే, హసన్తిం వణాయే”తి. తతః
కాళిదాస ఆహ:

“శవిమతి రివ బహులోహః సుఘటితచక్రా ప్రభాతవే శేవ।

హరమూర్తిః రివ హసన్తి భాతి విహూమానలోపేతా॥”

రాజా అక్షరలక్షం దదౌ.

ఏకదా భోజరాజోఽస్తగృహే భోగాహార స్తుల్యగుణా శ్చత
సో నిజాన్లనా అపశ్యత్. తాను కుస్తలేశ్వరపుత్ర్యైం పద్మావత్యా
మృతున్నానమ్, అర్జరాజపుత్ర్యైం చస్త్రీముఖ్యైం క్రమప్రాప్తిః,
కమలనామ్నైం చ ద్యుతపణజయలబ్ధప్రాప్తిమ్, అగ్రమహిష్యైం
చ లీలాదేవ్యైం దూతీముఖే నాహ్వానం చ. ఏవం చతుర్లోగుణాన్
దృష్ట్వా తేషు గుణేషు న్యూనాధికభావం రాజా వ్యచిన్తయత్. తత్ర
సర్వత్ర దాక్షిణ్యనిధి రాజరాజః శ్రీభోజ స్తుల్యభావేశ్చ ద్విత్రఘటికా
పర్యవ్రజం విచిన్త్య విశేషానవధారణేన నిత్రాం గతః. ప్రాత శోష
థాయ కృతాహ్నికః సభా మగాత్. తత్ర చ సింహాసన మలంసర్వా
ణః శ్రీభోజః సకలవిద్వత్కవిమండలమండనం కాళిదాస మాలోక్య “ను
కవే, ఇమాం త్ర్యక్షరోనతురీయచరణయాపాం సమస్యైం శృణ్వీ”
త్యుక్త్వా “అప్రతిపత్తిమూఢునసా ద్విత్రాః స్థితా నాడికాః” ఇతి
పతి త్యాహ “సుకవే, ఏతత్సమస్యాపూరణం న ద్వి”తి. తతః కాళి

సర్వదాయాం లభ్యః శిలాఖండః.

దాసస్తస్య హృదయం కరతలామలకపత్ పశ్యత్ప్రత్యక్షరాధిక
త్రయవిశిష్టం తాం సమస్యాం పఠతి:

“న్నాతా తిష్ఠతి కుస్తలేశ్వరశ్చుతా, వారోఽన్యరాజస్వసు,
దూత్యాతే రాత్రి రియం జితా కమలయా, దేవీ ప్రసాద్యానునా
ఇ త్యస్తైపురశ్చుద్దరీజనగుణే న్యూనాధికం ధ్యామతా
దేవే నాప్రతిపత్తిమూఢమనసా ద్వితాః స్థితా నాడికాః॥”

తదారాజా స్వహృదయ మేవ జ్ఞాతవతః కాళిదాసస్య పాదయోః ప
ఠతి స్త. కవిమణ్డలం చ చమత్కృత మజాయత.

ఏకదా రాజా ధారానగరే విచరత్ క్వచిత్ పూణాకమృం ధృ
త్వా సమాయాప్తీం పూణాచంద్రాననాం కాశ్చి ద్దృష్టా, తత్కుమ్భ
జలే శబ్దం చ కశ్చిన్ శ్రుత్వా, “నూన మేతస్యాః కణ్ఠగ్రహేఽ
యం ఘటో రతికూజిత మివ కూజతీ”తి మన్యమానః, సభాయాం కా
ళిదాసం ప్రాపా: “కూజితం రతికూజిత మి”తి. కవి రాహ:

విదగ్ధే సుముఖే రక్తే నితమ్బాపరి సంస్థితే।

కామిన్యాశ్చిప్తసుగళే కూజితం రతికూజితమ్॥”

తదా తుష్టో రాజా ప్రత్యక్షరలతుం దదా, సనామ చ.

ఏకదా సర్వదాసద్యాం కుత్రచి న్నవప్రాదే జాలకైః శిలాఖండైః
ఈషద్భ్రష్టాతురః కశ్చి ద్దృష్టః. తై శ్చ “ఇద మత్ర లిఖిత మివ కి
శ్చి ద్భృతి, నూన మిదం రాజనికటం నేయమ్.” ఇతి నిశ్చిత్య
భోజనదసి సమానీతమ్. త దాకణ్ఠ్యా భోజః ప్రాపా “పూర్వం భగ
వతా మానుమతా శ్రీమద్రామాయణం కృతమ్. త దత్ర ప్రాదే ప్రతే
పిత మితి శ్రుత మస్తి. తతః కి మిదం లిఖిత మి త్యవశ్యం విచార్య
మి”తి లిపిజ్ఞా నాకార్య జతుపరీక్ష యాక్షరాణి పరిజ్ఞాయ పఠతి.
తత్ర చరణద్వయ మానుపూర్వ్యా ల్లభమ్:

“అయి ఖలు విషమః పురాకృతానాం

భవతి హి జన్తుషు కర్తృణాం విపాకః॥”

తతో భోజః ప్రాహ “ఏతస్య పూర్వార్థం కథ్యతా మి”తి. త
దా భవభూతి రాహః.

“క్వ సు కుల మకళజ్కు మాయతాఞ్ఞ్యః

క్వ సు రజనీచరసంగమాపవాదః!”

తతో భోజ స్తత్ర ధ్వనిదోషం మన్వాన స్త దేవ పూర్వోధా మస్య
థా పతతి స్తః.

“క్వ జనకతయా క్వ రామజాయా క్వ చ దశకన్ధరమన్దిరే నివాసః”

తతో భోజః కాళిదాసం ప్రాహ “సుకవే, త్వ మపి కవిహృదయం
ప కే”తి. స ఆహః.

“శివశిరసి శిరాంసి యాని రేజుః

శివ శివ తాని లుతన్తి గృధ్రపాదైః!

అయి ఖలు విషమః పురాకృతానాం

భవతి హి జస్తుషు కర్తృణాం విపాకః॥”

తత స్తస్య శిలాఖడ్జస్య పూర్వపుటే జతుశోధనేన కాళిదాసపతిత
మేవ దృష్ట్వా రాజా భృశం తుతోష.

కదాచి దోభిజేన విలాసాధానం సూతనగృహస్తరం నిమిత్తమ్. త
త్ర గృహస్తరే గృహప్రవేశాత్ పూర్వ మేవ కచ్చిద్భ్రష్టరాక్షసః
ప్రవిష్టః. స చ రాత్రౌ తత్ర యే వసన్తి తాన్ భక్షయతి. తతో మా
న్త్రికాన్ సమాహూయ తదుచ్ఛటనాయ రాజా యతతే స్త. స
చ ఆగచ్ఛ స్నేహ మాన్త్రికా నేవ భక్షయతి. కిం చ ఆస్వయం కవి
త్వాదికం పూర్వాభ్యస్త మేవ పతన్ తిష్ఠతి. ఏవం స్థితే త త్రైవ
రక్షసి, రాజా కథ మస్య నివృత్తి రితి వ్యచిన్తయత్. తదా కాళిదా
సః ప్రాహ “దేవ, నూన మయం రాక్షసః సకలశాస్త్రప్రవీణః సు
కవి శ్చ భాతి. అత స్త మేవ తోవయిత్యా కార్యం సాధయామి.
మాన్త్రికా స్తిష్ఠన్తు. మమ మన్త్రిం ప శ్యే త్యుక్త్వా స్వయం తత్ర రా
త్రౌ గత్వా శేతే స్త. తతః ప్రథమయామే బ్రహ్మరాక్షసః సమాగతః

స చాపూర్వం పురుషం దృష్ట్వా ప్రతియామ మేక్షకాం సమస్యాం
పాణినిసూత్ర మేవ పఠతి. యే నోత్తరం తద్ధృదయుగతం నోక్తం త
'మయం న బ్రాహ్మణోఽతో హస్తవ్య' ఇతి నిష్పిత్య హన్తి. తదానీ
మపి పూర్వష, దయ మపూర్వః పురుషః, అతో మయా సమస్యా పఠ
నీయా, న చే ద్వక్తి సదృశ ముత్తరం తస్యాః, తదా హస్తవ్య' ఇతి
బుద్ధ్యా పఠతి "సర్వస్య ద్వే" ఇతి. తదా కాళిదాసః ప్రాహ "నుమ
తికుమతీ సంపదాపత్తిహేతూ" ఇతి. తతః స గతః పున రపి ద్వితీ
యయామే సమాగత్య పఠతి "వృద్ధో యూనా" ఇతి. తదా కవి రా
హ "సహ పరిచయాత్ త్యజ్యతే కామినీభిః" ఇతి. తృతీయే యామే
స రాక్షసః పునః సమాగత్య పఠతి "ఏకో గోత్రే" ఇతి. తతః కవి
రాహ "ప్రభవతి పుమాన్ యః కటుమ్బం బిభత్తి" ఇతి. తత శ్చ
తుథాయామే ఆగత్య స రాక్షసః పఠతి "(స్త్రీ) పుంవ చ్య" ఇతి. త
తః కవి రాహ "ప్రభవతీ యదా త ద్ధి గేహం వినష్టమ్" ఇతి. తతః
స రాక్షసో యామచతుష్టయే స్వాభిప్రాయ మేవ జ్ఞాత్వా తుష్టః ప్ర
భాతసమయే సమాగత్య త మాశ్లిష్య ప్రాహ "సుమతే, తుష్టోఽస్మి,
కిం త వాభీష్ట మి"తి. కాళిదాసః ప్రాహ "భగవ న్నేతగ్గృహం
విహి గూన్యత్ర గస్తవ్య మి"తి. సోఽపి త ణేతి గతః. అనంతరం
తుష్టో భోజః కవం బహుమానితవాన్.

ఏకదా సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే సకలభూపాలశిరోమ
ణౌ, ద్వారపాల ఆగత్య ప్రాహ "దేవ, దక్షిణదేశాత్ శోఽపి మ
ల్లినాథనామా కవిః కాపీనావశేహ ద్వారి వత్తతే. రాజా ప్రవేశ యే
త్యాహ. కవి రాగీత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వా రాజాజ్ఞ యోపవిశ్యాహః

"నాగో భాతి మదేన, ఖం జలధరైః, పూర్ణేన్ద్రునా శర్వరీ,
శీలేన ప్రమదా, జవేన తురగో, నిర్వౌత్యైర్మూన్దరమ్,
వాణీ వ్యాకరణేన, మాంసమిథునై ర్నద్యః, సభా పణ్డితైః,
సత్పుత్రైః కులం, త్వయా వనుమతీ, లోకత్రయం ధానునా."||

తతో రాజా ప్రాహ “విద్యక్, త వోద్దేశ్యం కిమ్?” కవి రాహ:

“అమ్మ కుశ్యతి న మయా

న తయా; సా చాపి నామ్మయా న మయా;!

అహ మపి న తయా న తయా;

పద, రాజక్, కశ్య దోషోఽయమ్||”

రాజా చ దారిద్ర్యోపశాంత్యా కవిం పూర్ణమనోరథం చకార.

ఏకదా ద్వారపాల ఆగత్య రాజానం ప్రాహ “దేవ, కవిశేఖరో నామ మహాకవి ద్వారం వర్తతే.” రాజా, ప్రవేశ యే త్యాహ. తతః కవి రాగత్య స్వ స్తీ త్యుక్త్వా పఠతి:

“రాజక్ దౌవారికా దేవ ప్రాప్తవా నస్మి వారణమ్.

మదవారణ మిచ్ఛామి త్వత్తోఽహం జగతిపతే||”

తదా ప్రాజ్ఞుఖి స్థితౌ రా జాతిసంతుష్ట స్తం ప్రాద్దేశం సర్వం కవ యే దత్తం సత్త్వా దక్షిణాభిముఖోఽభూత్. తతః కవి శ్చింతయతి “కి మిదం రాజా ముఖం పరావృత్య మాం న పశ్య తీ”తి. తతో దక్షిణదేశం సమాగ త్యాభిముఖః కవిః పఠతి:

“అహా ర్షేయం శనుర్విద్యా భవతా శిక్షితా కథమ్!!

మాగణౌఘః సమయాతి, గుణో యాతి దిగ న్తరమ్.||”

తతో రాజా దక్షిణదేశ మపి మనసా కవయే దత్త్వా స్వయం ప్రత్య జ్ఞుభోఽభూత్. కవి స్త త్రాగత్య ప్రాహ:

“సర్వజ్ఞ ఇతి లోకోఽయం భవంతరి భాషతే మృషా!

పద మేకం న జానీమే వత్తుం నాస్తీతి యాచకే||”

తతో రాజా త మపి దేశం కవే దత్తం మ త్వోదజ్ఞుభోఽభూత్ కవి స్త త్రా ప్యాగత్య ప్రాహ:

“సర్వదా సర్వణోఽస్తీతి మిథ్యా త్వం కథ్యసే బుధైః!!

నారయో లేభిరే పృథ్విం, న వక్షః పరయోషితః||”

తతో రాజా సర్వాం భూమిం కవే దక్షతాం మత్వా ఉత్తిష్ఠతి స్తః.
కవి శ్చ తదభిప్రాయ మజ్ఞాత్వా పున రాహః:

“రాజన్, కనక ధారాభి స్త్వయి సస్వత్ర వహతి, |

అభాగ్యచ్ఛత్రసంఛన్నే మయి నాయాన్తి బిందవః॥”

తదా రాజో చైవ పురం గత్వా లీలాదేవీం ప్రాహ “దేవి, సర్వం రాజ్యం కవయే దత్తమ్. తతః స్తపోవనం మయా సహగచ్ఛే”తి. అస్మిన్నవసరే విద్వాన్ ద్వారి నిగచ్ఛన్ బుద్ధిసాగరేణ ముఖ్యామార్యేన పృష్టః “విద్వాన్, రాజ్ఞా కిం దత్త మి”తి. స ఆహ “న కి మ పీ”తి. త దామాత్యః ప్రాహ “త త్రోక్తం శ్లోకం పఠ.” తతః కవిః శ్లోక చతుష్టయం పఠతి. అమాత్య స్తతః ప్రాహ “నుకవే, తవ కోటిద్రవ్యం దీయతే. పరం రాజ్ఞా య త్తవ దత్తం భవతి, తత్ పున విశ్రీయతామి”తి. కవి స్తథా కరోతి. తతః కోటిద్రవ్యం దత్త్వా కవిం ప్రేష్య, అమాత్యో రాజనికట మాగత్య తిష్ఠతి స్తః. తదా రాజా చ త మాహ “బుద్ధిసాగర, రాజ్య మిదం సర్వం దత్తం కవయే. పత్నీభిః సహ తపోవనం గచ్ఛామి. తత్ర తపోవనే త వాపేక్షా యది, మయా సహగచ్ఛే”తి. తతోఽమాత్యః ప్రాహ “దేవ, తేన కవినా కోటిద్రవ్యమూర్యేన రాజ్య మిదం విక్రీతమ్. కోటిద్రవ్యం చ వినుషే దత్తమ్. తతో రాజ్యం భవదీయ మేవ భుజ్జ్యే”తి. తదా రాజా చ బుద్ధిసాగరం విశేషేణ సమ్మనితవాన్.

అన్యదా రాజా మృగయారసే నాటపీఠం లలాటస్తపే తపసే దూతదేవః పిపాసాహర్యాకుల స్తురగ మారుహ్య ఉదకాక్షిణి కటతటభువ మటక్ త దలభ్యా పరిత్రాస్తః కస్యచి న్నహతరో రగస్తాదుపవిష్టః. తత్ర కాచి శ్లోపకన్యా మమమరమసౌజ్ఞ సర్వాజ్ఞీ య దృచ్ఛయా ధారానగరం ప్రతి తక్రం విక్రేతు కామా తక్రభాణ్ణ ముద్వహన్తి సమాగచ్ఛత్. తా మాగచ్ఛన్తీం దృష్ట్వా రాజా పిపాసావశా దే తదభిజ్ఞానం కేయం చేత్ పిబా మితి బుద్ధ్యాపృచ్ఛత్ “తరుణి, కిం

వహాసీ”తి. సాచ తం ముఖశ్రియా భోజం మత్వా తత్పిపాసాం చ జ్ఞాత్వా తన్మఖావలోకనవశా చ్ఛన్దోరూపేణాహా:

“హిమకున్దశశిద్యుతి శక్తినిభం పరిపక్వకపిత్థసుగంధిరసమ్।

యవతీకరనిర్మళితం మథితం పిబహే నృప సర్వరుజాపహరమ్॥”

రాజా త చ్చ తక్రం పీత్వా తుష్ట స్తాం ప్రాహ “సుభు”, కిం త వా భీష్ట మి”తి. సా చ కిశ్చిదావిష్కృతయావనా మదనపరవశా మో హోకులనయనా ప్రాహ “దేవ, మాం కన్యా మే వావేహి.

ఇన్ద్రం కైరవి ణీవ కోకపట లీ వామ్యాజినీవల్లభం

మేఘం చాతకమణ్డ లీవ మధుఃశ్రే ణీవ పుష్పవ్రజమ్।

మాకన్దం పికసున్ద రీవ రయ ణీ వాత్తేశ్వరం ప్రోషితం

చేతోవృత్తి రియం సదా నృపవర త్వాం ద్రష్టు ముత్కృణ్తతే॥”

రాజా చమత్కృతః ప్రాహ “సుకుమారి, త్వాం లీలాదేవ్యా ఆను మత్యా స్వీకుర్త” ఇతి. ధారానగరం నీత్వా తాం త ధైవ స్వీకృత హం శ్చ.

కదాచిత్ రాజాభిషేకే మదనశరపీడితాయా మదిరాక్ష్యాః క రతలగళితో హేమకలశః సోపానపత్త్రిమ రట న్నేవ పపాతా తతో రాజా సభాయా మాగత్య కాళిదాసం ప్రాహ “నుకవే, ఏ తాం సమస్యాం పూరయః—

టంటంట టంటంట టంటంట టంటమ్”

తదా కాళిదాసః ప్రాహ:

“రాజాభిషేకే మదవిహ్వాలాయా

హస్తా చ్ఛుర్యితో హేమఘటో యవత్యాః।

సోపానమార్గేషు కరోతి శబ్దం

టంటంట టంటంట టంటంట టంటమ్॥”

తదా రాజా స్వాభిప్రాయం జ్ఞా త్వాక్షరలక్షం దదా. ఆన్యదా సిం హాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే కశ్చన చోర ఆక్షరకై రాజనికటం

నీతః. రాజా తం దృష్ట్వా కోఽయ మి త్యపృచ్ఛత్. తదా ఆరక్ష
కాః ప్రాహుః “దేవ, అనేన కుమ్భిలకేన కన్తిం శ్చి ద్వేకాగృహే
ఖాతపాతమాగేణ ద్రవ్యా బ్యుపహృతా నీ”తి.

తదా రాజా ప్రాహ “అయం దష్టనీయ” ఇతి. తతో భుక్కుణ్డో
నామ స చోరః ప్రాహ:

“భట్టి ర్నష్టో భారవీయోఽపి నష్టో
భిక్షు ర్నష్టో భీమనే నోఽపి నష్టః।
భుక్కుణ్డోఽహం భూపతి స్త్వాం హి రాజన్
భబ్భావశ్యా మన్తకః సన్నివిష్టః॥”

తదా రాజా ప్రాహ “భీ, భుక్కుణ్డ, గచ్ఛ, యథేచ్ఛం విహర.

కదాచి దోష్ఠో మృగయాపర్యాకులో వనే విచరన్ విశ్రమావిష్ట
హృదయః కఞ్చి త్తటాక మాసాద్య స్థితవాన్, శ్రమాత్ ప్రసుప్తః.
తతోఽపరపయోనిధికుమారం గతే భాస్కరే,

“త త్రై వారోఽత నిశా తస్య రాజ్ఞః సుఖప్రదా।

చచ్ఛచ్చష్టకరానన్దస్థనోహపరిశ్చళా॥”

తతః ప్రత్యూషసమయే సగరం ప్రతి ప్రస్థితో రాజా చరమగిరినిత
మ్బులమ్బమానశశాంజ్జుబిమ్బ మవలోక్య సకుతూహలః సభా మా
సాద్య భూమిపస్థాన్ కపిన్ద్రాన్ నిరీక్ష్య సమస్యా మేతా మవదత్:

“చరమగిరినితమ్బే చన్ద్రబిమ్బం లలమ్బే”

తతో దష్టీ ప్రాహ:

“చలతి శిశిరవాతే మన్దమన్దం ప్రభాతే”

తతః కాళిదాస్యః ప్రాహ:

“యువతిజనకదమ్బే నాథముక్తోష్ఠబిమ్బే

చరమగిరినితమ్బే చన్ద్రబిమ్బం లలమ్బే”

తతో రాజా సర్వా సపి సమ్మనితవాన్. తత్ర కాళిదాసం విశేషతః
పూజితవాన్.

అథ కదాచి ద్భోజో సగరా ద్భూమి నిర్గతౌ సూతనేన తటాకా
 మ్భూసా బాల్యసాధితకపాలశోధనాది చకార. తస్మిన్నేన కశ్చన శఫ
 రకాబః కపాలం ప్రవిష్టో వికటకరోటికానికటఘటితో న నిర్గతః. త
 తో రాజా స్వపురీ మవాప. త దారభ్య రాజ్యః కపాలవేదనా జాతా.
 తత స్తత్రత్యై భిషగ్వరైః సమ్యక్ప్రీతి తాపిన శాంతా. ఏవ మహర్షి
 శం నితరా మస్వస్థే రాజ్ఞి, అమానుషవిదితేన మహారోగేణ,

తామతామ మభూ ద్యపు గతసుఖం హేమస్తకాలేఽబ్జవ|

ద్వక్త్రిం నిగతకాన్తి రాహువదనాక్రాంతాబ్జబిమ్బాపమం|

చేతః కార్యవదేమ తస్య విముఖం క్షీబస్య నారీ ప్లివ|

వ్యాధిః పూణితరో బభూవ విపినే శుష్కే శిఖావా నివ||

ఏవ మతీతే సంవత్సరేఽపి కాలే, న కే నాపి నివారితస్తద్దయః. త
 తః శ్రీభోజో నానావిధసమయావధగ్రసవపరో దుఃఖితమనాః స
 మీపథం శోకసాగరనిమగ్నం బుద్ధిసాగరం కథ మపి సంయతాత్
 రా మువాచ వాచమ్: “బుద్ధిసాగర, ఇతః పర మస్తద్విషయే న కోఽ
 పి భిషగ్వరో వసతి మాతసూతు. బాహుటాదిభేషకోశాన్ నిఖి
 లాన్ సోతసి నిర స్యాగచ్ఛ. మమ దేవసమాగమసమయః సమాగతః”
 ఇతి. త చ్చుత్వా సర్వేఽపి పౌరజనాః కవయ శ్చ ఆరోధసమా
 జా శ్చ విగళదప్రాసారనయనా బభూవుః. తతః కదాచి ద్దేవసభా
 యాం పురన్దరః సకలమునిబృహద్రథస్థం వీణామని. మాహ “మునే,
 ఇదాసిం భూలోకే కా నామ వా తే”తి. తతో నారదః ప్రాహ
 “సురనాథ, న కి మ ప్యాశ్చర్యమ్. కిం తు ధారానగరవాసీ శ్రీభోజ
 భూపాలా రోగపీడితో నితరా మస్వస్థా వత్తతే. స తస్య రోగః
 కే నాపి న నివారితః. త దనేన భోజనపాలన భిషగ్వరా అపి స్వ
 దేశా స్మిక్రామితాః. వైద్యశాస్త్ర మపి అనృత మితి నిరస్తమి”
 తి. ఏత దాకణ్యం పురుషూతః సమీపస్థా నాసత్యా విద మాహ
 “భోః స్వర్వైద్యో, కథ మనృతం ధన్వంతరీయం శాస్త్రమ్?” తదా

తా వాహతు రమరేశమ్ “దేవ, న వ్యభీక మిదం కాశ్రమమ్. కిం త్వ
 మరవిదితేన రోగేణ బాధ్యతేఽసౌ భోజ” ఇతి. ఇద్వ్యైః—“తోఽసౌ
 వవార్యో రోగః కిం భవతో ద్విదితః?” తత స్తా వ్రాచతుః “దేవ,
 కపాలశోధనే కృతే భోజేన, తదా ప్రవిష్టః పాతీనః. తన్నులఽఽ
 యం రోగ” ఇతి. తదా ఇద్వ్యైః స్వయమానముఖః ప్రాహ “త దిదా
 నీ మేవ యువాభ్యాం గచ్ఛవ్యమ్. న చే దితః పరం భూలోకే భిష
 కాశ్రమై స్యాసిద్ధి భవేత్. స ఖిలు సరస్వతీవిలాసస్య నికేతనమ్.
 కాస్త్రాణా ముద్ధతాఽచే”తి. తతః సురేంద్రాదేవేన తా వృభా వపి
 దృతద్విజన్త వేషా ధారానగరం ప్రాప్య ద్వారస్థం ప్రాహతుః “ద్వా
 రస్థ, శ్రీభోజాయ విజ్ఞాపయ, ఆవాం భిషజా, కాశీదేశా దాగతౌ,
 తే నానృత మి త్యగ్జీకృతం వైద్యకాశ్రమితి శ్రుత్వా తత్ప్రతిష్ఠాప
 నాయ తద్రోగనివారణాయ చే”తి. తతో ద్వారస్థః ప్రాహ “భో
 విప్రా, న కోఽపి భిషక్ప్రవరః ప్రవేశితవ్య ఇతి రాజ్ఞోక్తమ్. రాజా
 తు కేవల మస్వస్థః. నాయ మవసరో విజ్ఞాపన స్యే”తి. తస్మిన్ తు
 జే కార్యవశా ద్బహిర్భుగతో బుద్ధిసాగర స్తా దృష్ట్వా, కా భవ
 త్తా వి త్యృపుచ్చత్. తత స్తా యథాగత మూచతుః. తతో బుద్ధి
 సాగరేణ తౌ రాజ్ఞః సమీపం నీతౌ. తతో రాజా తా వవలోక్య,
 ముఖశ్చిహ్నా అమానుషా వితి బుద్ధ్యా, ఆభ్యాం శక్యతేఽయం రోగో
 నివారయతు మితి నిశ్చిత్వ, తౌ బహుమానితవాన్. తత స్తా వ్రాచ
 చతుః “రాజీ, న భేతవ్యమ్. రోగో నిగతః. కిం తు కుత్రచి చే
 తాస్తే త్వయా భవితవ్యో మి”తి. తతో రాజ్ఞాపి తథాకృతమ్. తత స్తా
 వపి రాజానం మోహమాణేన మోహయిత్వా శిరకపాల ముద్ఘా
 త్య తత్కరోటికాపుచే స్థితం శఫరమలం గృహీత్వా, కస్తింశ్చి ద్భా
 జనే నిక్షిప్య, సంధానకరణ్యా కపాలం యథావ దారచయ్య, సంజీ
 విన్యాచ తం జీవయిత్వా తస్మై త దదర్శయతామ్. తదా త ద్దృష్టవ
 రాజా విస్మితః కి మేత దితి తౌ పృష్టవాన్. తదా తా వ్రాచత్ “రా

జక్ష త్వయా బాల్యా దారభ్య పరిచితకపాలశోధనతః సంప్రాప్త మిద” మితి. తతో రాజా తా వశ్వినౌ మత్వా తచ్ఛోధనాథా మ పృచ్ఛత్ “కి మున్నాకం పథ్య మి”తి. తత స్తా వూచతుః:

“అశీతే నామృసా స్నానం పయఃపానం వయస్త్రిన్యయః।

ఏత ద్యో మానుషాః పథ్యమ్—”ఇతి.

త త్రాత్తరే రాజా మధ్యే మానుషా ఇతి సంబోధనం శ్రుత్వా “వయం చే స్నానుషాః, కా యువా మి”తి తయో మాన్తా యుజితి స్వహస్తాభ్యా మగ్రహీత్. తత స్తత్క్షణ ఏవ తా వస్తరగతామ్, బ్రువంతా. దేవ “కాళిదాసేన పూరణీయం తురీయచరణ మి”తి. తతో రాజా విస్మితః సర్వా నామాయ తద్వృత్త మబ్రవీత్. త చ్చుత్వా సర్వేఽపి చ మక్కుతాః విస్మితా శ్చ బభూవుః. త త్కాళిదాసేన తురీయచరణం పూరితమ్—

“స్నిగ్ధ ముష్ణం చ భోజనమ్” ఇతి.

తతో భోజోఽపి కాళిదాసం లీలామానుషం మత్వా పరం సమ్మనిత వాక్. అథ ప్రతిదినం సంజాతకర్ణతక్రాన్తి వాపుధే ధారాధీశః కృష్ణేతరపక్షచంద్ర ఇవ.

తతః కదాచి త్సింహాసన మలంకుర్వాణే శ్రీభోజే, కాళిదాసభవ భూతిదణ్డిబాణమయూరవరరుచిప్రభృతికవికులతిలకాలంకృతాయాం సభాయాం, ద్వారపాల ఏ త్యాహ “దేవ, కశ్చిత్ కవి ద్వాన్తిష్ఠతి. తే నేయం ప్రేషితా గాథాసనాథా చీటికా దేవసభాయాం నిశ్శిష్య తామి”తి. రాజా తాం గృహీత్వా వాచయతి:

“కాచి ద్బాలా రమణవసతిం ప్రేషయన్తి కరణ్ణం।

దాసీహస్తాత్ సభయ మలిఖ ద్ద్వ్యళ మ సోమ్యపరిష్టాత్।

గౌరీకాన్తం పవనతనయం చమ్పకం చాత్రభావం।

పృచ్ఛ త్యోక్యో నిపుణతిలకౌ మల్లినాథః కవీంద్రః॥”

త చ్చుత్వా సర్వాపి విద్యత్పరిష చ్చమత్కృతా. తతః కాళిదాసః ప్రాజ్ఞ రాజా మల్లినాథః శీఘ్ర మాకారయితవ్య”ఇతి. తతో

రాజాదేశా ద్వారపాలన ప్రవేశితః స కపి రాజానం స్వక్ష్మీ త్యుక్త్వా
తదాజ్ఞ యోపవిష్టః, తతో రాజా ప్రాహ తం కపిన్ద్రమ్ “విద్వక్, మల్లినాథకవే, సాధు రచితా గాథా.” తదా కాలిదాసః ప్రాహ
“కే ముచ్యతే సా ధ్వితీ. దేశాన్తరగతకాన్తాయా శ్చారిత్రవణానేన
జ్ఞాఘనీ యాస్తి, విశేషత స్తత్తదభావప్రతిభటవణానేన.” తదా భవ
భూతిః ప్రాహ “విశేష్యతే ఇయం గాథా పక్షిక్ష్ణోద్యోద్యోగవైరి
ణో వాతాత్మజస్య వణానా ది”తి. తతః ప్రీతేన రాజ్ఞా తస్యై సువ
ణానాం లక్షం పఞ్చ గజా శ్చ దశ తురగా శ్చ దత్తాః. తతః ప్రీ
తో విద్వాక్ స్తాతి రాజానమ్.

“దేవ భోజ తవ దానజలామైః సోఽయ మద్ధి రజ నీతి విశజ్ఞే.

అన్యథా తదుదితేషు శిలాగోభూరుహేషు కథ మిదృశదానమ్?”
తతో లాకోత్తరం శ్లోకం శ్రుత్వా రాజా పున రపి తస్యై లక్షత్రయం
దదౌ. తతో లిఖతి స్వ భాష్టాఃకో ధమఃపత్త్రే:

“ప్రీతః శ్రీభోజభూషః సదసి విరహిణీ

గూఢనమోక్తిపద్యం!

శ్రుత్వా హేమ్నాం చ లక్షం దశ చ శుతురగాన్

పఞ్చ నాగా నయచ్ఛత్.

పశ్చాత్ త త్రైవ సోఽయం వితరణగుణతో

వృణానాత్ ప్రీతచేతా!

లక్షం లక్షం ఛ లక్షం పున రపి చ దదౌ

మల్లి నాథాయ తస్యై॥”

తతః కదాచి దోభీజరాజః కాలిదాసం ప్రాహ “నుకవే, త్వమ
స్తాకం చరమగ్రన్థం పశ.” తతః క్రుద్ధో రాజానల వినిష్క్రమ్య కాలిదాసః
క్షణేన తం దేశం త్యక్త్వా విలాసవత్యా సహ ఏక శిలానగరం ప్రా
ప. తతః కాలిదాసవియోగేన శోకకుల స్తం కాలిదాసం మృగయి

తుం రాజా కాపాలికవేషం కృత్వా క్రమేణ ఏకశిలాసగరం ప్రాప.
తతః కాళిదాసో యోగిసం దృష్ట్వా తం సామపూర్వం పప్రచ్ఛ
“యోగిన్ కుత్ర తే స్థితి రి”తి. యోగీ వదతి “నుకవే, అస్తాకం
ధారాసగరే వసతి రి”తి. తతః కవి రాహ “తత్ర భోజః కుశలీ కిమ్?”
తతో యోగీ ప్రాహ “కిం మయా చ వక్తవ్య మి”తి. తతః కవి
రాహ “తత్ర వార్తాతిశయోఽస్తి చేత్ సత్యం కథయే”తి. తదా యో
గీ ప్రాహ “భోజో దివం గత” ఇతి. తతః కవి భూమా నిపత్య ప్ర
లపతి “దేవ, త్వం వి నాస్తాకం క్షణ మపి భూమా న స్థితిః, అత
స్త్యత్సమీప మహ మాగచ్ఛమి.” ఇతి కాళిదాసో బహుశో విలప్య
చరమశ్లోకం కృతవాన్:

“అద్య ధారా నిరాధారా నిరాలమ్బా సరస్వతీ!

పడ్జితాః ఖడ్జితాః సర్వే భోజరాజే దివం గతే॥”

ఏవం యదా కవినా చరమశ్లోక ఉక్త స్త దైవ స యోగీ భూతతే
విసంజ్ఞః పపాత. తతః కాళిదాస స్తథావిధం త మవలోక్య, ఆయం
భోజ ఏ వేతి నిశ్చిత్య “మహారాజ, తత్రభవతా వశ్చితోఽస్తి”
త్యభిధాయ ఝడితి తం శ్లోకం ప్రకారాంతరేణ పపాత:

“అద్య ధారా సదాధారా సదాలమ్బా సరస్వతీ!

పడ్జితా మడ్జితాః సర్వే భోజరాజే భువం గతే॥”

తతో భోజ స్త మాలిన్య ప్రణనామ. తత ఉభౌ ధారాపురం యయతుః.

శ్రీ భోజమహారాజ చరిత్రమ్

సంపూర్ణమ్.

టీప్పణము.

ప్రబంధః=కథ. ధారా=ధారాపట్టణముయొక్క. సింధులసంజ్ఞః=సింధులుండను పేరుగల. సమజని=పుట్టెను. పశ్చివర్షః=అయిదేండ్లవాడు. జరామ్=ముసలితనమును. అమాత్యాక్=మంత్రులను. అసజమ్=తమ్ముని. ముష్ణమ్=ముంజుని, (పేరు). ఆల్యాక్=వీక్ష్య=చూచి. అపహాయ=పదలిపెట్టి. మారయివ్యతి=చంపక గలఁడు. వంశోచ్చేదః=వంశనాశము.

లోభః=ఆశ. ప్రతిష్ఠా=ఉనికిపట్టు. ప్రసూతిః=తల్లి. జనకః=పుట్టించునది. ప్రవర్తతే=కలుగును. విచక్షణః=పండితుఁడు. సుహృత్తమమ్=ఉత్తమన్నేహితుని.

ఉత్సక్తే=తోడయందు. ఆత్మజమ్=కుమారుని. మమోచ=వదలెను.

౨. పు.—దివం గతే=స్వర్గమునకు పోగా. సంపత్తిః=సంపద. వ్యాపారముద్రాయాః=ఉద్యోగపు మొహరునుండి. పదే=అధికారమందు. పారగః=అవతలిగట్టును పొందినవాడు అనగా సంపూర్ణపండితుఁడు. వక్తి=చెప్పుచున్నది. శృచ్చ=అడుగుము.

ప్రకాశ్యా=ప్రకటింపఁదగినది. ప్రతార్యతే=వంచించఁబడును.

అహమ్భాషముద్రయా=అహంకారముచేత. అభిజ్ఞానాని=చిహ్నములను. తుతోష=సంతోషించెను. ఖచిత=చెక్కిన. ఉపవేశ్య=కూర్చుండఁబెట్టి.

మాతే వేతి=(దం.) తల్లివలె కాపాడును, తండ్రి వలె హితమందు నియోగించును, ప్రియురాలి వలె క్రేడింపఁజేయును పోగొట్టి దుఃఖమును, కీర్తిని నిదిక్కులయందు చేయును, చేయును ఐశ్వర్యమును, ఏమి ఏమి సాధింపదు కల్పవృక్షపు తీరగవలె విద్యు?

అజానేయాః = ఉత్తమజాతి గుఱ్ఱములను. అసీసః = కూర్చున్న. జన్తపత్రికామ్ = జాతకమును. విధేహి = చేయుము (చెప్పము.) అధ్యయనం = పాఠ. అనేతవ్యః = లేబడవలసినవాఁడు. కాతుకాత్ = ఈ తూహలము చేత.

3. పు. — ఆనాయయామాసం = తెప్పించెను. ఆసమ్యం = సమస్కరించి. లావణ్యం = శోభచేత. మణ్డలే = సమూహము (నందు). మహీమణ్డలమ్ = భూలోకమునకు. నిరూప్యం = చూచి. విరిఙ్ఘి = బ్రహ్మదేవుఁడు. స అలమ్ = సమర్థుఁడు గాఁడు. ఉదరమృరిః = పొట్టపోసి కొనువాడనైన. ప్రేషయం = పంపుము.

పశ్చాత్ పశ్చా = ఏబది యైదు. వర్షాణి = సంవత్సరములు. స గౌడః = గౌడదేశముతో అనఁగా బంగాళముతో కూడిన. దక్షిణాపథః = దక్షిణదేశము అనఁగా దక్కనుదేశము.

విచ్చాయ వచనః = కళాహీనమయిన ముఖముగలవాఁడు. అనఁగా వెలవెలబోయిన ముఖము గలవాఁడు. ప్రేష్యం = పంపి. నిశీథం = అర్ధరాత్రములో. ప్రాసాదమ్ = మేడను. అసాద్యం = పొంది.

తా నీతి = (దం.) అజేయింద్రియములు దృఢమయినవి, అదే పేరు, అదే బుద్ధి మందముగానిది, మాట అదే, ధనముయొక్క నేడి మ్మిచేత శూన్యఁడైన పురుషుఁడు త్వణములో అతఁడే అన్యుఁడు గా నే అగును అనుట ఆశ్చర్యము ఇది.

శరీ రేతి = (దం.) దేహముపై అపేక్షలేనివాఁడును నేర్పరియు ప్రయత్నపరుఁడును బుద్ధిచేత ఆరంభింపబడిన కార్యముగలవాఁడును అగువానికి లేదు ఏదియు అసాధ్యము.

అసూయ యేతి = (దం.) అసూయచేతను బలాత్కారముచేతనే సకలమయిన యుపాయప్రయత్నములచేతను ప్రభువులయొక్క హరింపఁబడుచున్నది విశ్వర్యము మిశ్రులచేతను మంత్రులచేతను అట్లే.

౪. పు.—ఆ తీతి=(దం.) మిక్కిలి దాక్షిణ్యముతో కూడుకొన్నట్టి భయముగలిగినట్టి మాటిమాటికి ఇతరుల నిందకు భయపడునట్టి (వారికి) దూరమునకు పోవును సంపదలు.

ఆదాన స్వేతి=(తా.) పుచ్చుకొనుటయొక్కయు, ఇచ్చుటయొక్కయు, చేయవలసిన పనియొక్కయు శీఘ్రముగా చేయబడని దానియొక్క సంపదలను కాలము త్రాగి వేయును.

పురస్కృత్య=మందు ఉంచుకొని. భృంశః=నాశము. స్వల్పస్య కృతే=స్వల్పము కొఱకు. భూరి=విస్తారమును. ప్రశమమ్=నాశమును. ననయేత్=పొందింపఁడో. అజ్ఞ=మంత్ర మిత్రుఁడు ధనము మొదలయిన రాజ్యాగములతో. గుప్త=రక్షింపఁబడిన. సహతా ఆరయః=ఒకటిగా కూడిన శత్రువులు. హస్త న్యస్త ఆతపత్రస్య=చేత ఉంచుకొనఁబడిన గొడుగుకలవానికి. దురంతాని=కీడుగలిగియు నవి. సమ వ్యయ ఫలాని=సమమయిన ఖర్చును రాబడియు గలవి.

అభుక్త ఏవ=భుజింపక యే. మన్త్రయిత్వా=అలోచించి. ఆకారణాయ=మించుటకొఱకు. ప్రాహిణోత్=పంపెను. అవతీర్య=దిగి. భవనమ్=ఇంటిని. అవలోక్య=చూచి. ప్రణిపత్య=సమస్కరించి. మానమాత్రమ్=సమూహమునుమాత్రమే. విపినే=అడవిలో.

౫. పు.—దేవాదేశాః ప్రమాణమ్=ఏలినవారి అజ్ఞయే నియామకము. లాలనాత్=చనువుచేత.

పరమ్=మఱియు. పోతః=శిశువు. స్వప పుజ్యవ=రాజ శ్రేష్ఠుఁడా. ప్రవృత్తమ్=జరిగిన. వృత్తమ్=వృత్తాంతమును.

అవసీం వినా=భూమి లేకుండ, అనఁగా భూమిని పొంగొట్టుకొని. వైరిభి=వసిష్ఠునియొక్క. ఉక్త్యా=మాటచేత.

ఉచితమ్=తగినది. బాతమ్=సమూహమును. పరిణతిః=పర్యవసానము, ఫలము. అవధార్యా=నిశ్చయింపవలసినది. రథస=సాహసము

చేత. ఆ విపత్తేః=చావు దాక. హృదయ దాహీ=మనస్సును కాల్చినదైన. విపాకః=ఫలము.

ఆనితమ్=కూర్చుండుట. అశితమ్=భోజనముచేయుట. విస్రంభమ్=నమ్మకముగా.

ఉల్లూలకల్లూలవస్త్రః=పెద్దకరటములుగల. పయోధయః ఇవ=సముద్రముల వలె. స్థావయిష్యన్తి=ముంచివేయుదురు.

౬. పు. — సుకృత=చక్కగాఁజేయఁబడిన. వాత అళిః=గాలి యొక్క పంక్తి.

స యతతతే=యత్నింపఁడో. భృత్యపాశకః=సేవకాధముఁడు. అజా గళ కుచా=మేక మెడ చన్నులు.

దినాకరే లవ్వుమానే=సూర్యుఁడువ్రేలాడుచుండఁగా అనఁగా సాయంకాలమందు, ఉత్తుల్ల...కృతా వ్రమ్=ఉన్నతమయిన మేడయొక్క వైభాగమునుండి దిగుచున్న కోపగించిన వలె యమగర్జరాజును. సభాసదః=సభికులు. స్వాగారపరిత్రాణార్థమ్=తనయింటికాపలాకొఱకు. వజ్ర ఆహత=పిడుగుచేత కొట్టఁబడినవాఁడు. అవిష్టః=అవేగింపఁబడినవాఁడు. గ్రస్తః=పట్టఁబడినవాఁడు. అధీతిమ్=చదివినదానిని. అనైషీత్=కొనిపోయెను. శోణి లేక్షణః=రక్తమువంటి కన్నులుగలవాఁడై. వామ చరణ పాదుకామ్=ఎడమ కాలి పైజాటును. తాలు దేశే=దవడ మీఁద. అపకోశమ్=ఒరసుండి తీసినదానినిగా. మహామాయా=భువనేశ్వరియొక్క.

౭. పు. — విక్రోశ వస్త్రః=ఘోషించుచున్నవస్త్ర. మాస్తి=వీనుగలయొక్క. ఉష్ణి=లాప్తపిష్టిలయొక్క. వాజి=గుఱ్ఱములయొక్క. ప్రతోళిమ=వీధులలో. శేదికాసు=అరంగులయందు. విటక్మేమ=పంచలలో. భేరి...ఆధూత్=భేరి, డప్పు, మద్దళ, తుడుము, రాయడిగిడిగిడి, వీని ధ్వనియొక్క అర్పణచేత ఆకాశము తిరస్కరింపఁబడి

నదాయెను. అసి భల్ల తోమర ప్రాస పరశు=కత్తి బల్లెము చిల్ల కోల ఈలె గండ్రగొడ్డలి. కున్న=ప్రాసవిశేషము.

సావిత్రిసంజ్ఞా=సావిత్రియనుపేరుగలది. జననీ=తల్లి. పిఠాయ=మూసికొని. పితృవ్యేస=సివతండ్రితేత. మృప్తాః=తుడువఁగఁడినవి.

స్తోమేన=సమూహముచేత. మలీమనే నభని=మలినమయియుండఁగా ఆకాశము. మార్తణ్డ=సూర్యు. దైవత=దేవ. ఉదీరితాయామి=చెప్పఁబడఁగా. వ్యాకప్తాః=ఆజ్ఞాపింపఁబడినది.

ప్రప్రజనమ్=దేశాంతరిముపోవుట. నియమనమ్=బంధనము. పృష్ఠీనామ్=యాదవులయొక్క. నిధనమ్=చావు.

౮. పు.—కారా అగార=చెర సాలయొక్క. కోవా పరిత్రాయతే=ఎవఁడు రక్షించును?

లక్ష్మీ రితి = (దం.) లక్ష్మీదేవి కాస్తుభమణి పారిజాతవృక్షము వీనియొక్కసహృదరుఁడు, కుమారుఁడు పాలసముద్రముయొక్క, దేవునిచేత అనురాగ ప్రసన్నతల నిధియైనవానిచేత తలయందు ధరింపఁబడినాఁడు శివునిచేత, ఇప్పటికిని విడువఁడు విధిచేతజేయఁబడినట్టి క్షీణత్వమును చంద్రుఁడు, ఏయితిరునిచేత దాఁటఁబడును దైవగతి రాతిలోని వ్రాతయొక్క చెలికత్తె?

వికమేతి = (దం.) ఎగుడుదిగుడు భూమియందుఁగూడ తిరుగుట, కొండయొక్కట, సముద్రమును దాఁటుట, సంకిలి, గుహలో దూరుట, దైవ పరిశోకిము ఎట్లు గాఁ దాఁటఁదగినది.

అమృధి రితి = (దం.) సముద్రము స్థలత్వమును, స్థలము సముద్రత్వమును, ధూళియొక్క లేశము పర్వతత్వమును, మేరువు మట్టియొక్క లేశత్వమును, గడ్డి వజ్రాయుధత్వమును, వజ్రాయుధము గడ్డియొక్కసామ్యమును, అగ్ని చలువను, మంచు అగ్నిత్వమును, పొందునో ఎవని ఇచ్చుచేత, విలాసముయొక్క దుష్ప్రకీడయొక్క యద్భుతములయందు ఆసక్తిగల దేవునికి ఆతనికి నమస్కారము.

పుటికృత్య=దొన్నె చేసి. జఙ్ఘాం ఛురికయా=పిక్కను సురకడ్డి చేత. సకదణమ్=జాలితో. అగ్రజమ్=అన్నను. అనుయాతి=వెంబడించును. సమమ్=కూడ. శ్రుతవాక్=వేదముకలవాడైనను.

౯. పు.—జరా=ముసలితనము. చికిత్సామ్=వైద్యమును. శ్రాశః=భయము. ఘనే=దట్టమయిన. స్ఫురత్ వక్త్రమ్=ప్రకాశించుచున్న ముఖముగలదానిని. శ్రీమతా=ఏలిసవారిచేత. ఆనాయ్య=తెప్పించి.

మాధా తేతి=(దం.) మాంధాత యు రాజ కృతయుగమునకు అలంకారమయినవాఁడు పోయినాఁడు. నేతువు ఎవనిచేత మహాసముద్రమందు కట్టబడినదో ఎక్కడ అతఁడు దశకంఠుని చంపినవాఁడుని ఇతఁడు కూడ ధర్మరాజు మొదలయినవారు పోయినారు స్వర్గమునకు. ఓరాజా, కాదు ఒకనితో నైనను కూడ పోయినది భూమి; నిశ్చయముగా నీతో వచ్చును.

కర...అనిలేస=కమలము వంటి చేతిచేత పీవబడిన చీరయొక్క అంచుయొక్క గాలిచేత. ససంజ్ఞః=తెలివిగలవాఁడు.

౧౦. పు.—కురరః=గొరవంక. విలపక్=వీడ్చుచు.

కతివయ దివస స్థాయిని=కొద్ది రోజులు ఉండునది. ఉత్సారణమ్=తీసివేయుట. ఉత్తమాక్షాత్=శిరస్సునుండి. ఆమసన్రి=తలంకురు. విస్తృతిం ప్రజతి=పరాకును పొందునూ. అభిధా ముద్రా=మాట వ్యర్థము. హిరణ్య=బంగారము. మహీభృతామ్=రాజులకు. శనై=మెల్లగా.

౧౧. పు.—తాత=బాబూ. నిమ్క్ర)న్తః=పోయెను. ముఖార్తేన=గంటనేపటికి.

కరకలిత...సమాగతః=(దం.) చేత ధరింపబడిన ఉత్తమమయిన నయ్యెరుగుయొక్క దంతము కఱ్ఱగాఁగలవాఁడు, చేయబడిన క్రొత్త జడల సమూహము కలవాఁడు, కర్పూరముతో మిశ్రితమయిన విభూతిచేత పూయబడిన సకల దేహము కలవాఁడు, రూపముగల మన

ఘని వంటివాఁడు, స్ఫటిక కుండలములచేత అలంకరింపఁబడిన చెవుల యొక్క జంటగలవాఁడు పొత్తిగుడ్డ గోచిగాఁగలవాఁడు సాక్షాత్తు చంద్రశేఖరుని వలె (అనఁగా శివుని వలె) సభకు కాపాలికుఁడు (పు నుకను పాత్రముగా చేత నుంచుకొని భిక్షాటనము చేసెడు యోగి) పచ్చినాఁడు.

శివ తత్త్వ అర్థ వేదినామ్=శివునియొక్క వాస్తవమయిన స్వరూ పమును ఎఱిగిన. కుటీ=గుడిసె. నిర్ఘరే=ఏటిలో. కరతల అమలక వత్=అరచేతిలోని ఉసిరికకాయవలె. సంచయ=సమూహ. కుడ్య ఆస్త్య్రితః=గోడచాటుననున్నవాడై.

౧౨. పు.—పులినే=ఇసుకతెన్నెయందు. ప్రథా=ప్రకటన. ప రలోక పరిత్రాణ పరః=పరలోకమును కాపాడుకొనుటయందు ఆ సక్తిగలవాఁడు. ప్రబద్ధః=కథ. లక్ష్మితః=చూడఁబడెను. కృపణ=లో భియొక్క.

౧౩. పు.—ప్రసాదః=దయ. వణ్డమ్=నపుంసకుని. అప్రగల్భ స్య=తెలివలేనివానియొక్క. భీరోః=భయశీలునియొక్క. అభ్యధా యి=చెప్పఁబడెను. కృచ్ఛే=కష్టమందు. పిద్ధ=విటులచేత. వక్రిత గ్రీవః=వంకరచేయఁబడిన మెడకలవాఁడు, అనఁగా (మంత్రులమాట ను) పెడచెవిని పెట్టినవాఁడు, ఆశ్రయః=చోటు. ప్రముఖాః=మొ దలయినవారు. అపాతవత్=పాతముగలదికాని, కాయ=దేహ. మ కృతిభిః=ధన్యులచేత.

౧౪. పు.—పీయూష పూర=అమృత ప్రవాహములో. వక్తా= చెప్పఁవాఁడు. శ్రోతా=వినువాఁడు. మనీషిణః=విద్వాంసులు. హిత ఏషిణః=మేలు కోరినవారు. విత్త=ధన. దిదృక్షువః=చూడఁగోరిన వారై. కోశ బలాః=ధనమే బలముగాఁగలవారు. జయి=జయం చువాఁడు. పరమాతక్యాః=ఉత్తమమయిన యేనుఁగులు. మేదిని= భూమి. దుర్ధర్షః=ఎదుర్కొనరానివాఁడు. దుర్గమ్=కోట. దుర్జయః

=జయింపరానివాఁడు. కోటి ద్వయ ఆసక్తన్ =రెండు అగ్రముల
యందు కూడుకొన్నదైనను, రెండుకోట్ల ధనము కలదైనను అని క్లేష.
లక్షాయ =గుటికి, లక్ష ధనమునకు. ప్రహమ్ =ఆసక్త మైయున్నది.

౧౫. పు.—సమాహితా =చక్కగా స్థాపింపబడిన. విబుధ
స్య =పండితునికి. వితరణ =దాన. అశ్వాతి =అనుభవించును. దా
రై =భార్యతో. ప్రవిణ =ధన. వారిచః =మేఘుండు. వారినిః =సము
ద్రుండు. సంగ్రహ =సంపాదించుట. రసాతలే =పాతాళ లోకములో.
జలదమ్ =మేఘుని. పాథేయమ్ =బలైము. మృగాయా =వేట. గళ
న్తి =జాతిపోవుచున్నది. మృగీదృశామ్ నీవీబధః - లేడి కన్నులవంటి క
న్నులుగల (స్త్రీ)లయొక్క పోకముడి. పులిన్ద =బోయ. కిరాత పో
తమ్ =బోయ పిల్లవానిని.

౧౬. పు.—లక్ష్మీ... కోశః =లక్ష్మీ దేవికి ఇల్లవయిన నీయొక్క మొ
గ్గ తుమ్మెదలచేత అనుభవింపబడుచున్నది (విశ్వర్యమునకు చోట
యిన నీబొక్కసము త్రాగుబోతులచేత అనుభవింపబడుచున్నది, ఆ
నిక్లేష). కళావాక్ =కళలుకలవాఁడు, చంగ్రుండు. పశ్చాహః =అ
యిదాఱుగురు. విలక్షః =అశ్చర్యపడినవాఁడు. సౌరభ =పరిమళ. మ
ధునే =తేనెకొఱకు. శతపత్ర =నూలురేపలుగలయోకమలమా. మృ
గ్యతే =వెనుకబడుచున్నది. భీమరై =తుమ్మెదలచేత.

ఆగతానా మితి = (తా.) వచ్చి నిండనివియు, నిండియును పోని
వియు నైన కుండలకు దేని దారిలో ఒరపిడి లేదో అది సరోవరము.

౧౭. పు.—క స్త్యేతి = (తా.) మంచి దారిగల ఓసరోవరమా
మొనలి (నీ) లోపల నింపింపని యెడల, ఎవని దప్పికను తీర్చవు ?
(నీ) లోపల ప్రవేశించి ఎవఁడు నీ నీటిని త్రాగఁడు ?

కే నాపి =ఎవనితోను. పురాత్ =పట్టణమునండి. కుమ్మకార్యః =
కుమ్మరి. వ్యజ్ఞపత్ =విన్నపించెను. విరాజమాన్యః =ప్రకాశించును.

రాజు న్నితి = (దం.) ఓరాజా (నీకు) మేలు కలుగునుగాక. శంకరకవీ ఏమిటి ఆకులో? ఇది పద్యము. ఎవరికి? నీ కే భోజరాజా. మిక్కిలి చదువబడునుగాక. (ఇదిగో) చదువబడుచున్నది. ఈ కమలములవలె చక్కని కన్నులుగల స్త్రీలయొక్క త్వరగా చామరములను వీచుటచేత వైకి చలించుచున్న భుజలతలయొక్క కంకణములయొక్క ఝణత్కారము ఊణమునేపు ఆపబడునుగాక.

౧౮. పు. — యశః = కీర్తి. సితామ్ = తెల్లనిదానినిగా. ఉద్యతమ్ = యత్నించినది. విదూయతే = వీడింపబడుచున్నది. ప్రియా... కయా = ప్రియురాలియొక్క తలవెండ్రుకలయొక్క ధావళ్యభయముచేత అసంగప్రియురాలితలవెండ్రుకలు తెల్లనయి పోవుననుభయముచేత.

విభూషాలామ్ = రాజులేనిదైన. విబుధగణః = పండితసమూహము. వితుష్టేన = తృప్తిపొందనివానిచేత. ప్రాగల్భ్యమ్ = తెలివి. రవే = శబ్దము. అభ్యగ్రాత్ = వచ్చెను. దివ్య అంశుక ప్రావరణః = ఉత్తమమయిన వస్త్రములను ధరించినవాడు. మృగమద... విలోభయత్ = కస్తూరియొక్క ద్రవముచేత చిప్పితమయిన దేహముకలవాడు క్రొత్తపువ్వులచేత పూజింపబడిన (అలంకరింపబడిన) శిరస్సుకలవాడు గంధపు మైపూతచేత ఆకర్షించుచు. స్వప్తః = ఓడిక. మృగేష్టః = సింహము. శ్రమస్తవ్యమ్ = తలంపఁగూడదు. శబ్దరపూజనే = శివపూజ. ప్రోత్తుర్గ గవాక్షే = మిక్కిలి ఎత్తయిన కిక్కిరింపు.

౧౯. పు. — వ్యసనిన ఇతి = (తా.) సురాపానాది వ్యసనములగులవాని విద్య వలెకమలముల సీరి యుంచుచున్నది. గుణవంతులు పరదేశమందు ఎత్తు మైదలు దీనత్వమును పొందుచున్నవి. దుష్టుడైన రాజు వలె అంధకారము లోకమును వీడించుచున్నది. లాభియొక్క ధనము వలె కన్ను వ్యర్థతను పొందుచున్నది.

అనుత్పన్న సౌహృదాః = పుట్టిన స్నేహముకలవారు కానివారు, అసంగ స్నేహము కలగనివారు. కైతవమ్ = కపటము.

వన్ధ్య = గొడ్డాలు. పరామ్ = ఉత్కృష్టమయిన. దౌహృద సంపదమ్ = గర్భముధరించుటయొక్క సౌభాగ్యమును.

౨౦. పు. — లవ్వుటమ్ = ఆసక్తుని. స్వర పీడా ప్రమాదః = మత్తధబాధవలని పారంబాటు.

చేతోభువః ఇతి = (దం.) మత్తభునియొక్క తీగవంటివింటియొక్క ప్రసక్తియందు ఏమి కథ మనుష్య లోకమున నుండువారియొక్క ఏలయనగా కాల్పుట స్వభావముగాఁగలవాడైన త్రిపురములను జయించినవానియొక్క (శివునియొక్క). ఆ ప్రకారముగలదైన (మిక్కిలి గొప్పదైన) పౌరుషము (పరాక్రమము, పురుషత్వము) సగమయినది. (శివుని దేహములో సగము పార్వతి గనుక అట్లు చమత్కారముగా చెప్పినాడు).

మహారాజేతి = (దం.) ఓమహారాజా, సిరిగలవాడా, ప్రపంచము నీ కీర్తిచేత తెలుపు చేయబడఁగా:—పాలసముద్రమును విష్ణుమూర్తి ఇతఁడు వెదకుచున్నాఁడు, శివుఁడు కైలాసమును, ఉత్తమజుయిన యేనుఁగును భూమిసంబంధికానిదానిని (ఐరావతమును) పక్షాద్రాయుధమును ధరించువాఁడు (ఇంద్రుఁడు), కళలదొరను (చంద్రుని) రాహువు, కమలము ఇల్లుగాఁగలవాఁడు (బ్రహ్మ) హంసను ఇప్పడు.

నీరక్షీరే ఇతి = (దం.) నీళ్లను పాలను (చేత) బట్టుకొని సకలమయిన పక్షి సమూహములకును పోవుచున్నాఁడు సకలమయినవానిని పుట్టువులవాఁడు (బ్రహ్మ), పెరుగు పట్టుకొని సకలమయినవానిని తిరుగుచున్నాఁడు సముద్రములను చక్రాద్రాయుధము చేతఁగలవాఁడు విష్ణుమూర్తి, సకలమయిన యంశముల పర్యవేక్షణము కాల్పుచున్నాఁడు శివుఁడు లలాట నేత్రముచేత చూచుచు; వ్యాపించినది నీ కీర్తియను (స్త్రీ) మూఁడులోకములందు ఓ మనుష్యుని పొల్లిచువాడా, భోజరాజా, భూమియందు ఇంద్రుఁడూ.

విద్వద్రాజేతి = (దం.) విద్వాంసులలో శ్రేష్ఠులయొక్క ఓరో మణి, తూచుటకు బ్రహ్మదేవుఁడు నీ కీర్తిని కైలాసమును, చూచి దానియందు తేలికను, పెట్టినాఁడు పూర్తికై ఎద్దును దానిపైన పార్వతియొక్కవల్లభుని (శివుని) ఆయన తలపైన గంగాజలమును దానిపైన నాగేంద్రుని అతనిపైన ప్రకాశించుచున్న చంద్రుని.

స్వర్గాదితి = (దం.) స్వర్గమునుండి ఓగోపాలుఁడా ఎక్కడికి పోవుచున్నావు? ఓదేవర్షి (నారదుఁడా), భూతలమునకు కామధేనువుయొక్క దూడకు తేఁగోరినవాఁడనై పచ్చగడ్డి మోపును ఇప్పుడు. ఓరి మూఢా పాలు లేదా దానికి? విని శ్రీభోజరాజుయొక్క విస్తారమయిన దానమును సిగ్గుచేత ఎండిన చన్నులు గలది అది. వ్యర్థము నిశ్చయముగా అగును (నీ) శ్రమ, అదియును (పచ్చగడ్డియు) అతని శత్రువులచేత తినఁబడినది సమస్తమును భూమియందు.

౨౦. పు. — పట్టితమ్మన్యేన = తాను పండితుఁడని తలచుకొన్నవానిచేత ఘృత సూప సమన్వితమ్ = నేతితోను ప్రవృత్తోను కూడుకొన్నదానిని. న స్ఫురతి = తోచినదిగాదు. ప్రణామార్థమ్ = (దేవతకు) నమస్కారము (చేయుట) కొఱకు. విధాన ధియా = చేయవలయునను బుద్ధి (కోరిక) చేత. మాహిషమ్ ఇతి = శరత్కాలపు చంద్రుని వెన్నెలవలే తెల్లనైన గేదె (బట్టె) పెరుగును కూడ. దౌవారికాక్షాద్వారపాలకులను. రాజమాషనిభైః = అలచందలవంటి. కటివిన్యస్తహణయః = రొండియందు ఉంపఁబడినచేతులుగలవారు. అప్రదృష్ట = చూడఁబడని. సంసక్ = సభ.

౨౧. పు. — స్వాదువితే = రుచియెఱుఁగువాఁడు.

ఇతో రితి = చెఱుకుయొక్క పరిణామములు (పంచదాళ మొదలయినవి) కవులయొక్క యభిప్రాయములు సుందరశ్రీలయొక్క కథగంటిచూపుల చలనములు.

అకా రేతి=స్వరూపమునుమాత్రము తెలిసికొనుటచేత నెఱవేర్చు
బడిన కోరికగలవారు, అనగా ఒకరిని చూచినమాత్రముననే వారి కో
రికను తెలిసికొనిదానిని నెఱవేర్చువారు. దీనాః గిరః=దీనములయిన
మాటలను.

భోజప్రతాప మితి=(దం.) భోజనియొక్క ప్రతాపమును చేసి
బ్రహ్మదేవునిచేత మిగిలిన పాతవేయబడిన పరమాణువులచేతనా యే
మి ఇంద్రునిచేతిలో ఆయెను వజ్రాయుధము, అకాశములోను సూ
ర్యుడు, సముద్రము కడుపులో బడబాసలము?

౨౩. పు.—క్షమి=కాంతికలవాడు. చక్షుః=సమర్థుడు.

కువ్విస్య=సాలవనియొక్క. నిస్సర=లేచిపో. నిస్సారయతి=
వెడలఁగొట్టుచున్నాడు.

చారు తరమ్=మిక్కిలిసుందరమయినదానిని. మౌళి=తలవెండ్రు
కలు. సాహసాబ్జు=సాహసమే భూషణముగా లేక విరుదుగాఁగల
వాఁడా. కవ...యామి=కవనముచేయుదును నేయుదును సోయెదను.

త్యజ్కారవాదేన నీవునీవు అని ఏకవచనప్రయోగముచేత. అస్త
రమ్=భేదము. కాలిదాసాత్ ఋతే=కాలిదాసు తప్ప.

యత్ సారస్వ తేతి=(దం.) ఏది విద్యాసంబంధమయిన భాగ్య
మో గురువులయొక్క కరుణయనెడు అమృతముయొక్క పరిఘాకమున
పుట్టునదో అది పొందఁదగినది కవిచేతనే, కానే కాదు బలాత్కారము
చేత చదువుయొక్క విద్యను అవలంబించినవానిచేత. సరస్సులో దిన
మంతయు వసించియు నీటియొక్క సమృద్ధినిమిక్కిలి బురదనుగా చే
యనట్టిది సరస్సుయొక్క పాండునా ఏమి పరిమళమును దున్నపోతు?

౨౪. పు.—ఆయ మితి=(దం.) ఇది నావాక్కుయొక్క కూర్పు
స్పష్టమయిన మాటల నేర్పుచేత తియ్యఁది, ప్రకాశించుచున్న బంధ
ముకలది, వ్యర్థమయినది ఇతరుని హృదయమందు, సఫలము కవిహృ
దయమందు; కడగంటిమాపు సుందరములయిన కన్నులుగలదానియొ

క్క ఈచుత్తు వికసించిన కన్నయొక్క కొననుండి జాతినది బాలుని
యందు నిష్ఫలము, అది ఏమో యావనవంతుల నో నుఖపెట్టుచున్నది.
వస్తితా=కొనియాడబడినది.

విపు లేతి=(దం.) గొప్ప బుద్ధి (కుచములు) గలవారికి తగినదాని
యందు ఖేదపడును కావ్యమందు మూర్ఖుడు, కాదు మూఢతకు తన
దానికి; దూషించును అవికనే తలుచుగా ఎంచుచున్నలుగల (స్త్రీ).

మరలే=సంగమమందు. సమరే=యుద్ధమందు.

సాధు=భలి. ప్రాక్తన=పూర్వపు. ప్రచ్ఛన్న వేషః=మాటువేష
మువేసికొన్నవాడు. కియద్వారమ్=ఎన్ని పర్యాయములు. జడీభవ
తి=మొద్దుపాటును. మానేన=నిశ్చబ్దముగా.

పురహర=త్రిపురములను హరించినవాడా. హాలాహల=కాలకూ
టవిషముయొక్కయు. ఘ్న=అసారమయిన. రస శ్లేఠి=(దం.)
నాలుక ఆకాలకూటయాచనావచనములయొక్క రుచులయొక్క భే
దమును ఎఱిగినది. (శివుడు కాలకూటమును మ్రింగినవాడును భి
క్షుటనము చేయువాడును గదా).

౨౫. పు.—పరా మూర్తిః=ఉత్కృష్ట స్వరూపము. ద్రవిణ ప్లు
తిః=ధన నాశము. మూల అవఘాతః కుతారః=వేరులు తెగగొట్టున
ట్టి గొడ్డలి. జలదః=నీళ్లను ఇచ్చువాడు (మేఘుడు) వల్లభతా మే
తి=ప్రియత్వమును పొందును (ప్రియుడగును). నిత్య ప్రసారిత
కరః=సదా చావలబడిన చేతులు (కిరణములు) గలవాడు. సంతాప
మ్=దుఃఖమును (వేడిమిని). వైశ్వదేవ అవసరే=వైశ్వదేవమును క
ర్తయొక్క సమయమిందు. తుధా+త్రాః=ఆకలిచేత పీడింపబడినవా
రు. దుసౌతి=బాధించుచున్నది. వాగ్ధీ=మాటనేర్పరి. వ్యవనీతః=
తొలగింపబడినాడు. పరః=శత్రువు. వత్సాని=దారిలా. స్ఫూర ఆ
స్థకార వితలే=విశాలమయిన చీకటిచే వ్యాప్తమయిన. అజ్ఞానవశా

తో = కాటుకమూలముగా. వసు = ధనమును. జాతమ్ = సమూహము. జాగరివ్యతి = మేలుకొనును. అహృతమ్ = దొంగిలించబడినదానిని.

౨౧. పు. — ద్విజన్తనే = బ్రాహ్మణునికి. చారు = బాగు.

దదత ఇతి = (దం.) ఇచ్చువానికిని యుద్ధము చేయువానికిని రక్షించువానికిని, గగుర్పాటు కలుగు నేని, తనకు ఇతరులకు కూడ, అదానము (అయివి ఆఖండనము ఆపరిపాలనము) పురుషునిదని (శ్రేష్ఠుని) తలపఁబడినది.

మూర్ఖ ఇతి = (తా.) మూర్ఖుడయిన పురుషుడు ధనమును ఇయ్యఁడు (ఇచ్చినయెడల తనకు) పేదటికము కలుగునను భయముచేత, పండితుడయిన నరుడు ధనమును ఇచ్చును (ఇయ్యనియెడల జన్మాంతరమందు తనకు) దారిద్ర్యము కలుగునను భయముచేతను.

విప్ర వటుకి = బాలుండైన బ్రాహ్మణబ్రహ్మచారి.

వారాణ నీటి = (దం.) కాశీ పట్టణ నివాసముయొక్క వాసనచేత వాసనగల ఆత్మగలదానితో ఏమి కుక్కతో సామ్యమును పొందునా దీనుడైన ఇంద్రుడు? కర్త సస్యానాం = కర్తలనెడు పైరులకు. ఊషరం తేత్రమ్ = చవుటి పొలము. కేన మీయతే = చేనితో పోషించుదును?

౨౨. పు. — వినివృత్త్య = అవతలికిపోయి.

అర్థిని ఇతి = (దం.) యాచకుడు కవనము చేయునప్పుడు (రాజా తాను) కవనము చేయును, చదువునప్పుడు చదవును, పొగడుటకు మొగమెత్తఁగానే పొగడును, తర్వాత పోయెద నని చెప్పఁగా మానముగలవాడై కన్ను మూయును.

కవినా మితి = (దం.) కవులయొక్క మనస్సును పొగడుచున్నాను దాఁటుచున్నదో ప్రతిభయొక్కబలముచేత.

యా దితి = (దం.) ఏది ఓడచేత నీళ్లను వలె లోకములను పడునలుగింటిని.

భూధరాణామ్ శేఖరో మేరుః=పర్వతములయొక్క తలలోనినూ
దండయయిన(పర్వతశ్రేష్ఠమైన)మేరువు. భూరి భూత ఉద్భవ ధర
ణ=గొప్ప పంచభూతములయొక్క పుట్టువునకు వహించుటకు.

స్తనస్థయా=చన్నత్రాగడు. గమ్భీరమ్ పచః=లోతయిన (అ
ర్థపుష్టిగల) మాటను. న హి గాహలే=ప్రవేశింపదు. తోయనిధ్విః
తలమ్=సముద్రముయొక్క అడుగును. వైణవీ యష్టిః=వెదురు గడ.

౨౮. పు.—చ్యుతా మితి=(దం.)జాతినదానిని చంద్రునియొక్క
శేఖను శురతకలహముచేత పగిలిన కంకణమును కూడ చక్రముచేసి, న
గుమొగముగలదై పార్వతి అనెనో ఎవనిని చూడు మని, రక్షించును
గాక శివుఁడును ఆ పార్వతియు ఆ క్రీడాచంద్రుఁడును దంతకాంతుల
చేత నిండిపంబడిన దేహము గలవాఁడు.

మద్దలే=దేశమందు. మహాదరిద్రాణాం ధురి=మహాదరిద్రులమంద
దఱ, అనఁగా మహాదరిద్రులలోమొదటివారుగా. పిపాసామ్=దప్పి
కను. మరుః=ఎడారి. కాతరాణామ్=భయపడువారియొక్క. సద
నే=ఇంటియందు. పరస్య అర్థే=ఇతరుని కొఱకు.

• నువ ధైతి=తక్కినరాజులు బంగారముయొక్కయు రత్నముల
యొక్కయు బాహువురులయొక్క ఆడంబరములచేత (రాజులై యు
న్నారు.) సారమెఱిగినవాఁడైన భోజుఁడు విద్యచేతనే వారియొ
క్కపేరును (అనఁగా రాజు అను పేరును) పొందుచున్నాఁడు.

సుధాం గళిన్తి=అమృతమును స్రవించునవి. విదగ్ధ సంయోజనమ్
అస్తరేణ=పండితుల వ్యాఖ్యానము లేకయే, నేర్పరుల (యిన తార్కు
గాండ్రులయొక్క). తార్కుట లేకయే. వారాజ్ఞనానామ్=బోగమువాం
డ్రు. జాతు=ఎప్పటికిని. తత్ వ్యతిరేకేణ=రాజాశ్రయము లేక.

పదవ్య క్షీతి=(దం.) మాటలయొక్క వ్యంజనచేత తెలుపఁ బ
డిన మంచిమనస్సుగలది కూర్చుచేత మధురమయినదానియందు కవుల
వూర్ణమందు దీనియందు స్ఫురించును విద్వన్తాత్రునియొక్క ప్రజ్ఞ; కా

దు సుమా కేళీ లేశమందలి యాసక్తిని తెలుపునట్టి కులస్త్రీయొక్క కడగంటిచూపుల రీతి కానిది నిజముగా వేశ్యలకు అగోచరము.

తా. — లజ్జామానవిభూషణ కులస్త్రీ తన కటాక్షమాత్రముచేతనే క్రీడాసక్తిని రవంతసూచించి తనయభిప్రాయమును స్పష్టపఱచును; అట్లే మహాకవి వ్యంగ్యార్థప్రధానములయిన మాటలచేతనే పదాలిత్యమును కొఱవడనీయకయే తన మంచియభిప్రాయములను స్పష్టపఱచును. లజ్జామానవిహీన వేశ్య తనకోరికను బట్టబయలుగా చెప్పును; అట్లే సామాన్యకవి బట్టబయలుగా యావదభిప్రాయమును వాచ్యార్థప్రధానమయిన మాటలచేతనే చెప్పును. క్రీడాచంద్రుడు మహాకవి, తనపేరును చెప్పియుఁ జెప్పనట్లుగానే స్పష్టపఱచినాఁడు.

౨౯. పు. — కబ్కరామ్ = మురుగు, జల (బావ్వు) బిందువు. తిలకమ్ = బొట్టు, తిలదకము. కర పల్లవే = చిగురువంటి చేతిలా. ప్రత్యర్థి యోషితామ్ = శత్రు స్త్రీలయొక్క. జరా... సన్ని = ముసలితనముచే కిధిలమయిన సకలావయవములయొక్క కీళ్లుకలవాఁడు. సుకవేః పఞ్చనసస్య = సుకవియను సింహమునకు. పారణా = భోజనము.

వాహనా మితి = (తా.) ఇతరవాహనములను, ఇతరపండితులగు ఇతర మనుష్యుండు (గ్రహించును). కపింద్రులను ఉత్తమమయిన యేనుంగులను ఇతరుండైన రాజు గ్రహించును.

పట్ట చేలైః = పట్టు బట్టలచేత. రాజ నష్టనాః = రాజ కుమారులు. బుధాగ్రే = పండితునియెదుట. సాధు = చక్కఁగా. జేత్తి = తెలిసికొనుచున్నాఁడు. ప్రోక్తా = చెప్పబడినవానిని (గుఱములను).

ఖ్యాతి మితి = సత్పురుషుండు కీర్తిని పొందించును, సుకవి మాత్రమే కావ్యమును చేయును (సత్పురుషమాత్రుండు చేయలేఁడు); కమలమును నీరు పోషించును, లక్ష్మి నూ సూర్యుండు గదా ఉంచును.

౩౦. పు. — పురన్ స్థిత మృగే దృశా = ఎదుట. సున్న లేడికన్నులవంటికన్నులుగలస్త్రీతో. మర్దారేష్ఠ గృహం విహా = రాజయొక్క.

బం దప్ప. దై వేన హతాః=విధిచేత కొట్టబడినారు. గిరః=వాక్కులు. తరుణీ కృతాః=యావనపంతురాలిచేత చేయబడిన.

గుణ రాగిణీ స భిద్యస్తే=గుణమందు ఆసక్తిగలవారు భేదపడరు అసంగ ద్వేషింపరు. శశిని=చంద్రునియందు. తులా=త్రాసు.

ప్రా ప్యేతి=(దం.) పొంది తూనిక యధికారమును, ఏమి ఇనీ కలదు ఓత్రాసా గర్వము నీకు! నడుపుచున్నావు మిక్కిలిబరువైనదానిని క్రిందికి, మిక్కిలి తేలికయినదానిని మిక్కిలియెత్తున పెట్టుచున్నావు.

కూపః=నూయి, బావి. బ్రువాణాః=చెప్పవచ్చువారయి. ఊరమ్=ఉప్పు. నిజ వేశ్మ=తన యింటికి. యయా=పోయెను.

౩౦. పు.—అవ జ్ఞేతి=(దం.) అవమానముచేత పరిని ఆనురాగమును కూర్చుటకు ఏవడు సమర్థుడు? అదుకును పొందదు పరినిది లక్క పూతచేత ముత్త్యము. వల్లభ=ప్రియ.

విషాద=దుఃఖ. అఘటితో వరమ్=కలుగకయేయుండిన మేలు. వృత=వారింపబడిన. విషాదీ=దుఃఖితుడు. జాత్యన్ధః=పుట్టుగ్రుడ్డి.

దోషాకర ఇతి=(దం.) దోషములకు గని (రాత్రిని చేయువాడు) అయినను, కుత్సితుడు(వంకర)అయినను, అపవాదగలవాడు (మచ్చగలవాడు) అయినను, స్నేహితుని (నూర్చునీ) అపసాసకాలమందు తాల్పబడిన విశ్వర్యము(ఉదయము)కలవాడు అయినను, ఇత్యాది. ఉపైతి=పొందుచున్నాడు.

శ్వః=రేపు. అన్యేత్యః=మఱునాడు. గతే అహ్ని=గడచిన దినమందు, అసంగ నిన్నను. అన్వహమ్=ప్రతిదినమును.

౩౧. పు.—మాయావిసః=మాయగాండ్రు. సభాసదః=సభికులు.

భోజ ఇతి=(దం.) భోజుడు కాస్తజ్ఞుడు (చంద్రకళను పొంది న్నవాడు) శివుడే, కాలిదాసును గౌరవించినందున; పండితులలో (దేవతలలో) చేయబడినాడో రాజుగా (రాజు అని చంద్రునికే కూ

డ పేరు) ఏభోజునిచేత దోషములగని (రాత్రిని చేయువాడు) అయినను ఇతడు (ఈకాళిదాసు).

తామ్బూల వాహినీ=తామ్బూలమును అందియిచ్చునది. సుభగే=చక్కనిదానా. గళయతి=జాటిపోవునట్లు చేయుచున్నాడు.

33. పు.—చరణ సంవాచన సేవామ్=పాదములు ఒత్తుటయను సేవను. జాగరూకమ్=మేలుకొన్న వానినిగా. కిం జాగషిః? =మేలుకొనియున్నావా? అపశ్యసిమ్=నిశ్చబ్దతను. పరే ద్యుః=మఱు వాడు. శయానః=పరున్నవాడై. రజత=వెండి. మద్గ దాళీమ్ పర్యవేషయత్=పెసర ప్రవృత్తు వడ్డించెను. జిజ్ఞాసమానః=తెలిసికొనఁగోరి. గదవ్యాళీ=రోగమునకు సర్పము, అనఁగా రోగమును పోఁగొట్టునది. వితుష=పొట్టులేనిది.

అన్ధ ఇతి=(దం.) అన్నమనెడు ప్రియునితోడి సంగమమందు అయినది పోయిన అవికగలది (అనఁగా అవికను విప్పివేసినది).

మనాక్ స్తేర ముఖీ=ఈషత్తు సగు మొగముగలది. ప్రతిభాతి=తోచుచున్నది. ప్లుతమ్=దుముకుటను. అవర్షణమ్=వానలేమిని.

34. పు.—బకహనా మితి=అనేకులైన యల్పబలులయొక్క సమాహమ దాటరానిది; గడ్డిపోచలతో చేయబడుచున్నది త్రాడు, కట్టబడుచున్నది దానితో ఏనుగులు.

సంక్రామతి=తగులునూ. దర్పణే ప్రతిచ్ఛాయా=అద్దములలో ప్రతిబింబము. దయితే కుయి విద్యమానాయామ్=ప్రియుఁడా నేను ఉండఁగా. మత్ గృహ అన్తః కుహరే=నా యింటి లోపలి గుహయందు. నితాన్తమ్ విబడతమా=మిక్కిలి దట్టమయినది.

ఇత్తో రితి=(దం.) చెఱుగుడయొక్క వివరమునది పర్యవేషకణుపు కణుపునందును ఏప్రకారము అధికరుని (కణుపుల) పర్యవేషకరము శుజ్ఞులం చెలిమి. విపరీతుల దైవతో (అనఁగా దుర్బలులదో) విప

రేతమయినది (అనఁగా చెఱకుయొక్క మొదటినుండి వరుసగా కణు పుకణుపునందును రుచి తగ్గినట్టే తగ్గిపోవుచుండును.).

౩౫. పు.—శో కేతి=శోకమయ శత్రువునుండి రక్షించునది, అ నురాగమునకు నస్తుకమునకు చోటు. సృష్టమ్=సృజింపబడ్డది.

హాసపరా=నవ్వుచు. కామినీభిః=కాముకురాండ్రచేత. సతీ మస లీం వా=పతివ్రతనుగాని అంకుటాలినిగాని. మరిష్యామి=చచ్చెదను. లోహగోళకమ్=ఇనుపగుండును. సజ్యమ్=అల్లెత్రాటితో కూడుకొ న్నదానినిగా. జగుచ్చక్షుః=ఓసూర్యుడా. జాగ్రతి=మెలఁకువయిం దు. సుషుప్తా=గాఢనిద్రయందు. భావితః=తలంచఁబడినవాఁడు.

దివ్యత్రయమ్=కాల్పినగుండును చేత నెత్తుట, ధనుస్సునుండి బా ణమును ఒకఁడు ప్రయోగించి పలుగెత్తుకొనిపోయి ఆబాణమును తె చ్చువఱకు నీళ్లలో మునిగియే యుండుట, కుండలో పెట్టియున్ననా గుఁబామును చేత నెత్తుట, ఇవి మూఁడు దివ్యప్రమాణములు.

౩౬. పు.—వియోగినీ=పతి నెడఁబాసినట్టి. శక్ర రహి తేవ సుధ ర్తా=ఇంద్రుఁడు లేని దేవసభ వలె. అవధిమ్ అభిధేహి=గడవును చె త్వు. సందేశమ్=వార్తను. తారుణ్య మదేన=యావన గర్వముచే.

౩౭. పు.—ఉమా రూపస్య=పార్వతీ స్వరూపునితో. సంగ్రా మేషు=యుద్ధములో. భలేంద్రామ్=ఉత్తమభటులకును. దీప్తిః=ప్ర కాశము. యది రోచతే=రుచించు నెడల. ప్రముషిత చస్త్రిమసిః= దొంగిలించఁబడిన చంద్రుఁడుగల, అనఁగా చంద్రుఁడు లేని, అనఁగా చీఁకటిగల. బలీవర్ష పుష్కళేషు శకలేషు=పల్లచేత మోయఁబడిన బం డలలో. వేశ్యాః=చేటిమ్=బోగముదాని చేడియను. పరితః=చుట్టు.

౩౮. పు.—వాసాంసి=వస్త్రములను, హితానుబధ్ధా=హితము లోకూడినది. చారణః=నెఱవిద్యవాఁడు. జగమిషవః=పోఁగోరినవారు. విపశ్చిత్=పండితుఁడు. ఆషాఠి=చదువఁబడినది. పుం రూపేణ= పురుష రూపముచేత.

౩౯. పు.—ఉత్తర్య=దింపి. ఝషితి=శీఘ్రముగా. యోజయి
త్వా=ఆలోచించి. వేద=ఎఱుంగును. .

తులనా మితి=(దం.) సామ్యమును జేసు అనుసరించును చంద్రుఁ
డు ముఖచంద్రునియొక్క సుమా ఈబిడయొక్క; జెన్న అని వర్ణింపఁ
బడుచున్నది; ఎట్లు పోలిక అతనికి పాద్యమియందు చంద్రునికి!

వ్యవసిత=ఉద్దేశింపఁబడిన. రుక్తాణామ్=బంగారములయొక్క ఆ
సంగా వరహాలయొక్క. వ్యధాయి=చేయఁబడినది. మదీయ నగరమ్
ఆధ్యాస్తే=నా పట్టణములో నున్నాఁడు.

౪౦. పు.—తురక్తాః పల్యాజ్యాస్తామ్=గుఱ్ఱములకు జీనువేయవ
లసినది. వ్యగ్రః=ఆసక్తుఁడు. అశ్రౌష్ట=విన్నాము. సంభూయ=
గుంపుకూడి. యత్ర చారణ ప్రసజ్ఞః సమజని=ఎక్కడచారణునితోడి
కూడిక కలిగెనో. చరతాం చోరాణామ్=సంచరించుచున్న దొంగల
యొక్క. పదత్రాణం త్రుటితమ్=చినిగిన పాదరత్నను. చర్తకార=
మాదిగవాని.

ఉపస్థితే ఇతి=(తా.) ఆపద వచ్చినప్పుడే అందుమూలముగా
పురుషులయొక్క కూడిక (స్నేహము) కొలువఁబడును(పరీక్షింపఁబడు
ను). గాలి వీవనప్పుడు దూదిరాశికిని పర్వతమునకును ఏమియు భేద
ము అగపడదు గదా.

• ఆపత్ నికష పాపాజే=ఆపదయనెడు ఒర గల్లునందు.

౪౧. పు.—ఆత్ర=దుఃఖము వచ్చినప్పుడు. అతిరీచ్యతే=ఎక్కు
వైయున్నది.

కాళిదాస ఇతి=(దం.) కాళిదాసా, విద్యయొక్క యిల్లా, దా
గునివలె తఱుమఁబడితి వేని రాజమార్గమందు పోవుచు ఇందు, ఇతరు
లకు. అందు ఏమి అవమానము?

శకువ్రజ=పక్షి. మార్గయతి=తుడుచుచున్నాఁడు. ప్రసన్నః=తు
ష్టుఁడై.

పరిపత తీతి=(దం.) పడుచున్నాడు సముద్రములో సూర్యుడు, కమలములయొక్క కడుపులలో మత్తెక్కిన తుమ్మెద(పడుచున్నది), ఉద్యానవన వృక్ష రంధ్రమందు పక్షి (పడుచున్నది), యావన వంతురాండ్రయందు మెల్ల మెల్లగా మన్నుడు (పడుచున్నాడు).

౪౨. పు.—ఉక్త్యా=మాటచేత. వదాన్య=దాత. రామ్ర అభావ=రాగియొక్క లేమి. శృంగ్మలై=సంక్లృత చేత. కాసనపత్త్రై= (దాన) కాసనపురేకులచేత. పత్నీ=భార్య. సపాద శతమ్=పాతిక తోకూడిన నూలు, అనగా నూటయిరువదియైదు. భషకా=కుక్కలు. వధార=ధరించెను.

౪౩. పు.—రిక్తి కాభిసః కృపాణీ వాణీ=దారిద్ర్యమునెడు చెట్టునకు కత్తియయిన విద్య (ఎవ్వడును కాశీపట్టణము విద్యాస్థానము).

దేవేతి=(తా.) ఓరాజు నీ ఈవియను సముద్రములో మునుగుచున్న దారిద్ర్యమునకు మడపుటేనుగులదొర (౧ ఏనుగులుకలవాడు, ౨. ఏనుగు) ఎవఁడును (ఏదియు) చేపట్టును(తోండముయొక్క పట్టును) ఇయ్యఁడు (ఇయ్యదు).

• త్రింశత్=ముప్పది. విలోచనః=గ్రుడ్డివాఁడు. దదానమ్=ఇచ్చుచున్నవానిని. వదన=ముఖము.

ఘట ఇతి=(దం.) కుండ పుట్టు చోటు, లేళ్లు పరివారము, ఘజ పత్రి వస్త్రము, అడవిలో నివాసము, దుంపలుమొదలయినవి ఆహారము; ఇట్టి గోణముగలవాఁడు అగస్త్యుఁడు సముద్రమును ఎందుచేత చేసెనో (ధరించెనో) కమలమువంటి ఆరచేతియొక్క పల్లములో; (అందుచేత) శార్యసిద్ధి మహిమయం దున్నది మహాత్ములకు, లేదు సాధనములో. మూల్యమ్=ఖరీదు.

౪౪. పు.—రథ స్వేతి=(దం.) రథమునకు ఒకటే చక్రము, పాములతో కట్టబడినవి ఏడుగుట్టుములు, (కాలు ఊనుకు) పట్టులేనిది దారి, కాళ్లు లేనివాఁడు సారథి కూడ; సూర్యుఁడు పోనే పోవుచు

న్నాడు తుదకు ప్రతిదినము హద్దులేని ఆకాశముయొక్క; కార్య సిద్ధి.—

విజేత వ్యేతి=(దం.) జయింపవలసినది లంక, కాళ్లతో దాట వలసినది సముద్రము, శత్రువు పులస్త్యబ్రహ్మయొక్క మనుమడు, యుద్ధభూమిలో సహాయుల కోతులు, కాలుబంటు మనుష్యమాత్రుడు ఇతడు, సమస్తమును సంహరించెను రాక్షసకులమును; కార్య సిద్ధి.—

చమ్మకలతామ్=సంపంగిరీంగను. స్నుషామ్=కోడలిని.

ధను రితి=(దం.) ధనుస్సు పువ్వులది, నారి తుమ్మెదలముఠము, చంచలదృష్టులుగల స్త్రీల దృష్టులయొక్క అగ్రము బాణము, చెలికాడును మందమతియైన (జలస్వరూపుడైన) చంద్రుడు, తానును ఏకాకి దేహములేనివాడు (మత్తడు), సకలలోకమును కలత పెట్టుచు న్నాడు; కార్యసిద్ధి.—అనర్హాక్ష=వెలలేని.

రగ. పు.—పథా ఇతి=(దం.) ఓ దారి తగ్గింపుము దూరమును, వదలుము నీ కఠోరతేజమును ఓసూర్యుడా, ఓ శ్రీమంతుడా వింధ్యవర్వతమా కరుణింపు దయతో ఇప్పుడే దగ్గఱకు రమ్ము: ఈ ప్రకారము దూరము పరుగెత్తుటచేత ఆయాసముగలదైన చూచి తమప్రియురాలిని ఓశ్రీమంతుడా భోజరాజా నీ శత్రువులు ప్రతిదినమునను మొఱపెట్టుచున్నారు మూర్ఖపోవుచునున్నారు.

ప్రాస్తేష్ట=అంచులయందు. ముచాచ=పెట్టెను. మృగయా రసేన=వేట తమిచేత. వరాహామ్=పందిని. అమీర వాళీ షర్మిష్టాక్షమ్=దేవభాషా (సంస్కృతభాష) జ్ఞానము. కలమాక్ష=భుని.

కలమా ఇతి=(దం.) పరి పంటచేత వంగినదై క్రిందిప్రదేశమునుండి అసూచింపబడిన పరిమళముగల యొజ్జుంగలువలుగలదై, గాలిచేత కొంచెము కదపబడిన తలగలదై, మిక్కిలి చేయుచున్నది సరిమళముయొక్క తాగడుటను.

౪౬. పు.—న తే అభిధాన్యామి=నీకు చెప్పను. నిధానమ్=ని
క్షేపము. జ్ఞాపయితుమ్ అభ్యగామ్=తెలియజేయుటకు వచ్చినాను.
ఉద్ఘాట్య=తెలుచి.

రాజక్ ఇతి=(తా.) ఓరాజా నిన్ను భూలోకమునకు వచ్చినచం
ద్రునిగా చూచి, రత్నరాశియను మిషచేతను నక్షత్రములు (చంద్రుని
భార్యలు) వచ్చినవని తలచెదను.

లోకోత్తరమ్=లోకముకంటె పైదానిని (సర్వశ్రేష్ఠమును).

అబ క్లేతి=కట్టబడినమాయజూలుచేత దట్టమయిన గోడవంటి మె
డగలది ఎక్కింపబడెనేని అధికారమును (అధికారమంను) సింహము
యొక్క కుక్క, మదపు లేనుగుయొక్క గట్టవంటి కుంభస్థలములను
పగులఁగొట్టుటయందు ఆసక్తమయినదానియొక్క భర్తనిని చేయునా ఏ
మి సింహముయొక్క?

౪౭. పు.—ఆపన్నః=ఆపదలోనున్నవాడు. న వై దువ్యమ్=
పండితులకుఁదగినది గాదు. ఉపపన్నమ్=(చేతికి) దొరకినది. ప్రజాప
తే=బ్రహ్మయొక్క. అంశు=కిరణము. తపన కర క్లాంత=సూర్యుని
కిరణములచేత వాడిన. లుభక పథూః=బోయవాని భార్యను, లేక, బో
యదానను. పలమ్=మాంసము. త్నామమ్=కొంచెము.

౪౮. పు.—సహజ మితి=వాస్తవమును చెప్పెదను రాజా దయ
తో విసంబంధుడైనది, పాడుచున్నారు నీ శత్రువుల భార్యల కన్నీటి
యేళ్ల తీరములయింగు సిద్ధ (స్త్రీ)లు, పాటచేత గ్రుడ్డివై గడ్డిని మేయు
టలేదు లేళ్లు; అందుచేత మాంసము దొరకలేదు.

గవాక్షే=కెక్కిరింప.

ఇత ఇతి=ఇక్కడ ఇక్కడ నీళ్లచే పగులఁగొట్టబడిన దరిగలది
ఆసకట్టు సముద్రముయొక్క, ఇటువైపు దాటరాని స్వరూపముగలది
విస్తారమయిన మంచు బురదగల కొండ యిది, ఇప్పుడు జరుగఁగా ఏ
నుఁగులయొక్కయు గుట్టములయొక్కయు నీరాజనకృత్యము, ఎఱుఁ

గను పోవుయరో నీ శత్రువులు ఏమార్గము చేత. (ఎటుపోవుటకును మార్గములే దని తా. ఏనుగులకును గుట్టములకును ఆరతి యెత్తుటచేత జయము కలుగును.)

హయమ్=గుట్టమును. ప్రతస్థే=బయలు వెడలెను. ఆరోపితేష్ఠనమ్ =మోపబడినవంట చెఱుకుగలవానిని.

కియన్తానమ్ జలమ్ విప్ర=ఓబ్రాహ్మణుఁడా నీరు ఎంతకొలతగలది. ఎంతలోతు అనక ఎంతకొలత యని యడుగుట పారఁబాటు. జానుదఘ్నం సరాధిప=మోకాలులోతు రాజా. బ్రాహ్మణుఁడు లోతు ను స్పష్టముగా తెలియఁజేయు దఘ్నచ ప్రత్యయమును ప్రయోగించి మానశబ్దప్రయోగమందలి పారఁబాటును తెలిపినాఁడు.

దాపయతి=ఇప్పించుచున్నాఁడు అనఁగా ఇచ్చున్నాఁడు.

౪౯. పు.—రాజ స్థితి=(దం.) రాజా బంగారపు ధారలతో నీవు అంతట వర్షించుచుండఁగా, దౌర్భాగ్యమును గొడుగుచేత కప్పఁబడి యున్న నామీఁద పడవు బిందువులు.

త్య యాతి=(తా.) మేఘుండవయిన నీవు వర్షించుచుండఁగా (ఆ వర్షముచేత) అన్నిచెట్లును చిగిరినవి, జిల్లేడు చెట్లమయిన మాకు ముందున్న యాకులయందు సుదేహము. (ఇతరులకు నీవు విశేషము గా బహుమానము లిచ్చుచున్నావు. నాకు నీవలన సంభాషనలేదు సరియే గదా, నాకట్టలమోపు కూడ పోవు నని భయ మగుచున్న దని తా.)

ఏక మితి=ఇతని (భోజుని) యుద్దేశ్య మొకటి ప్రయత్నము మఱి యొకటి; ఇతరునికి (సరాబునకు) పనిలో భయము లేదు. సదా నూర్చి నిచేత (భోజునిచేత) తఱుమఁబడుచునేయున్నది(న్నాను), సదా చీకటి (నేను) పరునెత్తుచునేయున్నది(న్నాను).

జానుదఘ్నప్రభావణాత్ = (జానుమానమ్ అనక) జానుదఘ్నమ్ అన్వయనకు. దార్శిద్య విడమ్పితః=దార్శిద్యము చేత వంచుటఁడు.

౫౦. పు.—కా స భేతి = (తా.) శుకుడు దేనికి సంతోషింపఁ
డో ఆసభ యేమిసభ? ఇత్యాది. సూత్ర బద్ధాః = దారముతో కట్టి
వేయఁబడిన. మిత్ర = సూర్యుఁడు, చెలికాఁడు. ఔర్వః = బడబాసల
ము. బాడబ = బడబాసలము, బ్రాహ్మణుఁడు. తటిత్ = మెఱుపుతీగ.

౫౧. పు.—చిత్తామణిభిః జగత్ నో జీవతి = చింతామణులచేత
ప్రపంచము జీవింప లేదు. నిరస్తరం జల భరైః తామోర్యరాం సింహ
తా ధారయేణ అద్య ధరం పహతా అమ్భాదేన త్వయా జగత్ జీవ
తి మన్యే = సదా నీటి బరువులచేతను ఆ సర్వసస్యాధ్యయన భూ
మిని తడుపుచున్న భారమువహించునట్టి ఇప్పుడు భారమును వహించు
చున్న మేఘుండవయిన నీచేత లోకము జీవించుచున్నది (అని) తలఁ
చుచున్నాను. భిక్షా = గోడలో. వ్యక్తాని = స్పష్టమయిన. సంచిత =
కూడఁబెట్టిన. వ్యక్తాః = అంగహీనులు. కృష్టిసః = కృష్ణరోగులు. పక్ష
వః = కుంటివారు. అశ్మన్తి = అనుభవించుచున్నారు. దేహిసః = ప్రా
ణులు.

౫౨. పు.—ప్రమోదభరాత్ = సంతోషాతిశయముచేత. చేతో
హరాః = మనోహరమయినవారు. ప్రణయ గర్భ గిరః = అనురాగ యు
క్తమయిన వాక్కుకలవారు. వల్లన్తి = నడచుచున్నవి. దన్తి నివహః =
వీనుఁగుల సమూహములు. తరళాః = చంచలమయిన.

నయనయోః సంమీలనే = కన్నులయొక్క మూయుటయందు,
కన్నులు మూతినప్పుడు, చచ్చినప్పుడు. పణ్యవీధ్యామ్ = బజారులో.
పట్టదుకూలాని = పట్టుక (స్త్ర)ములు. రాజకీయాః = రాజసంబంధమయి
నవారు. నికలే = సమీపమునకు. పటః = వస్త్రము.

భేక్త రితి = (దం.) కప్పలు రంధ్రములలో శయనించునవి చ
చ్చినట్టే (పడియుండినవో), భూమిలోనికి చొచ్చినవో తాఁబేళ్లు,
కొట్టిచేపలు గొప్ప బురద బల్లలమీద దొర్లుటచేత ఎందులో మా
టిమాటికి మార్చుపోయినవో, ఆ యెండు సరస్సులో అకాలమేఘు

ము వచ్చి దానిని చేసినది, దేనిచేత కుంభస్థలమువఱకు మునిగిన య
డవి యేనుంగులయొక్క సమాహమలచేత నీరు త్రొగఁబడుచున్నదో.

విష్ణ్వఖ్యః=విష్ణువసు పేరుగలవాఁడు.

౫౩. పు.—ధారాధీ శేతి=ధారా (పట్టణపు) రాజా భూలోక
మందలి మహేంద్రులను లెక్కపెట్టుటయందు ఉత్సాహము గలవాఁ
డై దేనిని ఈ బ్రహ్మదేవుఁడు నీ లెక్కను చేసెనో బలపపు ముక్క
తో గీతను ఆకాశమందు, అది యే యీ దేవ నది (ఆకాశగంగ) ఆ
యెను; నీ సాటి రాజు లేనందున దానిని (ఆబలపపుముక్కను) పా
వేసినాఁడు; అదే యిది భూమి మీఁద మంచుకొండ.

జీర్ణ మపి=ప్రాంతదయినను.

. నిరవద్యాని=(దం.) నిర్దోషమయిన పద్యములు కలిగినయెడల ద
రిద్రునికి ఏమి లోపము? కక్ష నిక్షిప్తః=చంకలో పెట్టుకొనఁబడిన.

ఏతే ప్వితి=(దం.) వీనిమీద అయ్యో బలమయిన గాలిచే కేవల
బడిన దావాగ్నులచే కబలింపఁబడిన చెట్లమీఁద నీటిని ఓ మేఘమా
వదల వేసి వదలకుము, పిడుగును మఱి పడవేసెదవు నిర్దయుఁడా ఏ
హేతువుచేత?

౫౪. పు.—శోచ్యతే మే ఘయి=మిక్కిలికనికరింపఁదగిన నావిష
యమై. సోమనాథేన కల్పద్రుమాయితమ్=సోమనాథుఁడు శల్పవృ
క్షమువలె అచరించివాఁడు. వన వీరుధామ్=అడవి తీరగలకు. న తర
తి=ఇయ్యఁడు (ఇయ్యనియెడల). ఫణా ఫలక స్థితామో=ఫలకలవంటి
పడగలమీఁద నున్నట్టి. కమఠ=తాంబేలు. బియోనిధిః క్రోడాధీనమ్
కురుతే=సముద్రుఁడు రొమ్ములో పెట్టుకొనుచున్నాఁడు. చరిత్రవి
భూతయః=చరిత్రైశ్వర్యములు, ఉత్కృష్టచరిత్రములు. నిస్సీమానః=
హద్దులేనివి. నీడతా త్వద... తేన చాతకేన=పడియున్నట్టియు నీకె
దురుగా తొలవఁబడిన వెదకిలఁబడియున్న ముక్కగలిగినట్టియు నా
నశోయలచేత.

౫౫. పు.—ఆస్తామ్ తావత్=అటుండ నిన్ను. ధిక్ జీవితమ్=బ్రదుకు నింద్యము, చీ ఈబ్రదుకేల. భాష్టారిక=ఓ కోశాధికారి. జల ధా=సముద్రమందు. యావ వై ఆసక్త=ఎన్నియుండినవో. తావ న్నః=అన్ని. ఉదార=ఓదాతా. మా భూత్=కాకుండునుగాక. ఇయమ్=ఈసత్తత్ర రూపముననున్న. దుశ్శీలతా భాజనమ్=దురాచారమునకు పాత్రము.

౫౬. పు.—నిష్ఠాతమ్=చక్కగా తెలిసికొనబడినది. ప్రసాదే=దయయందు. తృణకణాయతే=గడ్డిలేశముగా ఆచరించుచున్నది (అగుచున్నది). క్షీరాబ్ధి తుల్యమ్=పాలసముద్రముతో సమానముగా. న త్తమతే=ఓర్వజాలదు. గ్రీష్మ ఊష్ణణా=వేసవియొక్క వేడిచేత. వర్ష తావత్ కియత్=వర్షింపుము అందాక కొంచెము. ఆస్తర ఆసన్నః=పడకకు సమీపస్థుడవు. ఉపవీత=జందెము.

౫౭. పు.—క్షుత్తామా ఇతి= (దం.) ఆకలిచేత త్తయించిన శిశువులు శవముల వలె, మిక్కిలి మందమయిన యభిప్రాయముగల వారయిన (ఆదరము మానిన) బంధువులు, అంటింపబడినది పగిలిపోయిన గరిగిపడత లక్క లేశములచేత, (ఇదంతయు) నన్ను అట్లు బాధింపదు; (నా) భార్యచేత చినిగిపోయిన బట్టను కుట్టుకొనుటకు చేసి స్వరవికారముతో కూడుకొన్న నవ్వును (నవ్వి) కోవగించుచున్నదైన ఎదుటియింటి వాని యిల్లాలు సూచిని ఎట్లు యాచింపబడినదో. (ఎదుటింటి యిల్లాలిని నూచి అడుగుట ఎట్లు బాధించెనో అట్లు అని పూర్వార్థముతో అన్వయము.)

అభ్యుధృతా ఇతి= (దం.) చక్కగా ఉద్ధరింపబడినది (పాలింపబడినది, ఎత్తబడినది) భూమి, ఖండింపబడినది శత్రుసమూహము, గ్రహింపబడినది బలవంతునిచేత బలవంతులయిన రాజులయొక్క సిరి (బలిచక్రవర్తియొక్క విశ్వరూపు), ఒకజన్మమందు చేయబడిన

దో ఏది యీయాపనవంతునిచేత, మూడు (వరాహ పరశురామ వా మన జన్మములలో) దానిని చేసెను పురాణపురుషుడు (విష్ణుమూర్తి).

హరిత్యాం బాణేన విధాయా మపి=లేడి బాణముచే కొట్టబడినను,

శ్రీభోజీ ఇతి= (దం.) శ్రీమంతుడైన భోజరాజు నేటకు పోయినను, త్వరగా విల్లు ఎక్కుపెట్టబడినను, చెవి చెంతకు వచ్చినను (అనగా నారిని చెవివఱకు ఆకర్షించినను), పిడికిటినుండి జాతి బాణము దేహములో గ్రుచ్చుకొన్నను, (ఉన్న) చోటినుండి పాటిపోలేదు, కదలలేదు, వణకలేదు, దుముకలేదు, లేడినాకు వశ్యునిగా చేయును (నా) ప్రియుని మన్నఁడు ఇతఁడు అనెడు ఆశచేత. (భోజరాజు మన్నఁగునివంటి సుందరుడని తా.)

జాహ్నుషీ=గంగానది. విదుషీ=విద్వాంసురాలు.

౫౮. పు.—భోజ ఇతి= (దం) భోజునియొక్క ప్రతాపమును నిప్పు త్రొత్తది ఇది ప్రకాశించుచున్నది రాజుల పట్టణ ప్రదేశములయందు; ఏభోజప్రతాపాన్ని ప్రవేశింపఁగానే శత్రురాజులయొక్క గడ్డి మొలచుచున్నది ఇంటి ముంగిళ్లయందు. (సామాన్యమయిన యిగ్గికి గడ్డికాలిపోవును, ఈయిగ్గికి మొలచును అని దీనియందు అపూర్వత్వము. ఈయనప్రతాపమునకు జడిసి శత్రురాజులు తమపట్టణములు వదిలి పాటిపోఁగా అవి పాడై అందు గడ్డి మొలచె నని భావము.)

శ్రీమన్నితి= (దం.) శోభాయుక్తమయిన ఓగంధపుచెట్టా కలవు అనేకములు ఆ చెట్లు అడవిలో వేనికి పరిమళముమాత్రము ఉండును బహుశః పువ్వుల శోభతో (పువ్వులున్నంతకాలమే). ప్రత్యవయవమందును చక్కఁగాచేయబడిన ఆ తెల్లని కొనియాడబడిన ప్రసిద్ధ స్వరూపుడవయిన ఏ యీ పరిమళ గుణము నీచేత ప్రకటింపబడినదో ఎక్కడ అది ఇక్కడ (కడమచెట్లలో) చూడబడును?

సూత్రధారి=నటి.

బలి రితి = (దం.) బలి (చక్రవర్తి) పాతాళము నివాసము గాఁగ
లవాఁడు క్రిందుచేయఁబడినాఁడు, ఆశ్చర్యము ఇందు ఏమి? క్రిందు
చేయఁబడినది స్వర్గముననున్న దైనను ఆశ్చర్యము కల్పవృక్షము నీచే
త! (బలికల్పవృక్షములకంటె భోజరాజు దాత యని తా.)

౫౯. పు. — సహకార తపోః = తీయమామిడి చెట్టుయొక్క. విత
తాః = వ్యాపించినవి.

పరిమ శీతి = సువాసనయొక్క అతిశయముచేత కూడుచున్న తు
మ్మెదల సమూహముచేత చీల్చఁబడిన చిగుళ్లుకల చెట్లు కొద్ది.

భాగ్యాధీనాః = అదృష్టాధీనములు. భూతి = విశ్వర్యముయొక్క. ధ
నసంచయకర్తృణాః = ధనముయొక్క కూర్చుటయొక్క కర్తలు, అనఁ
గా ధనమును కూర్చునవి. పృథగేవ హి = వేరే సుమా.

ఆత్మాయ త్త ఇతి = (దం.) స్వాధీనమైయుండఁగా గుణసమూహము,
గుణములేమి నిందింపఁదగినది. అదృష్టాధీనములయియుండఁగా ధనము
లు, పురుషులకు ఏమి దోషము? (గుణహీనత దోషముగాని ధనహీనత
గాదు అని తా.)

అఘ్నీత... ప్రసరః = తడఁబడని ... విజృంభణకలవాఁడు.

౬౦. పు. — వాఙ్మయ జాతమ్ = వాక్స్వరూపముయొక్క సమూహ
మును. హస్త అమలకపత్ = చేతిలోని ఉసిరికకాయవలె.

ధారాధరః ఇతి = (దం.) మేఘము (దారుగలది) నీకత్తి యిది, ఓరా
జా ఆశ్చర్యము వర్తించుచున్నవి శత్రు (స్త్రీ) జనములకన్నులు; (వారు
నీకత్తిచేత తమభర్తలు తొగఁగా ఏడ్చుచున్నారని భావము). ధనము
తో (ఓరతో) ఘర్షణ సాంగత్యములేమి యుద్ధములో దీనికి (కత్తికి),
పేదటికము కలుగుచున్నది (నీ) శత్రు రాజులకు. (యుద్ధములో నీక
త్తికి జడిసి శత్రువులు తమసిరి నంతయు నీకిచ్చి పేదలైరని భావము.)

౬౧. జాత ఇతి = ఏల పుట్టినావు (మొలచినావు) నాలుగుదారుల నూ
డికలో? మిక్కిలిదట్టమయిన నీడగలవాడవు అయినావు ఏల? నీడచే

కప్పబడినవాడ వయినను ఫలములుగలవాడవు అయినా వేల? ఫల భారములతో నిండినవాడ వయినను ఏల వంగినావు? ఓ మంచిచెట్టా సహింపుము ఇప్పుడు చాలసేపు తొమ్మలయొక్క అగ్రములయొక్క (అగ్రములను) లాగుట కదవుట త్రుంచుట విఱుచుట (వీనిని) జనుల వలననుండి నీవే అయిన (చతుష్పథములో మొలచుట మొదలయిన)దుష్టచేష్టలచేత. (దుష్టనియొద్దికి వత్తురా? నీవు సౌమ్యుడవును దాతవు ను గనుక నీయొద్దికి యాచకులు వచ్చుచున్నారు—అని భావము.)

హర్ష ఇతి=(దం.) తాచేలు పాతాళగంగయొక్క (భోగవతి యొక్క) నీటియందు విహరించునుగాక, ఆపాతాళగంగయొక్క గట్టు న మొలచిన తుంగమస్తైలను గ్రహించునుగాక ఆదివరాహము, సల్లిం చుకొనునుగాక పడగల సమాహమును నాగేంద్రుడు, దిగ్గజములు తా మరతూండయొక్క భక్షణ వ్యాపారమును చేసికొనునుగాక, పర్వత శ్రేష్ఠములు అన్నియు యథేచ్ఛముగా సంచరించునుగాక, నీవు మో యుచుండగా ఓప్రభూ భోజా దేవతను భూమిని (భూదేవిని). (కూ ర్మాదులు సదా భూమిని మోయునవి, భూభారమును భోజరాజు వ హింపఁగానే వానికి తమ నాకరీనుండి ఆటవిడుపు గలిగెనని భావము.)

౬౧. పు.—వదాన్యః=దాత. సుజల్పవత్=ముద్దుమాటలవలె. ఏ లా ఉశీర=ఏలకులు వట్టివేరు. లసత్=ఒప్పుచున్న. జాతీ...తామ్= సన్నజాజపువ్వులు పాదిరిపువ్వులు మొగలిపువ్వులు వీనిచేత పరిమళవం తముగా చేయబడిన మంచినిట్లు తేలబడును శాక. మాగధః=పంది.

వక్త్రాన్మౌఘ మితి=(దం.) ముఖ కమలములూ పరస్పరతీనది (వీ య్య)వసించియున్నది. శోణమనెడు ఏతే (ఎఱ్ఱని దే) అధరోఽఘము నీది. చేయి శ్రీరాములయొక్క పరాక్రమముయొక్క స్వరణను చేయుట యందు సమర్థమయినది వక్షిణదిక్కున నుండునది (కుడిది) నీది సము ద్రము. (ముద్దుటుంగరముగలది), నదులు (నేనలు) ప్రక్కను ఇవి

ఎట్లును నీయొక్క వదలనే వదలవు సదా, తేటమైయుండఁగా మనస్సు, ఏల కలిగెను చెప్పము రాజా నీకు నీళ్లుత్రాగుటకు కోరిక?

అష్టా వితి=(దం.) ఎనిమిది బంగారపు (వరహాల) కోట్లు, తొంబది మూడు ముల్తైముల తులలు (౧౦౦పలములు=౧తుల), ఏబది మదము యొక్క వాసనచేత మదించిన తుమ్మెదలుగలవి కోపముచేత గర్వింపి నయేనుఁగులు, గుట్టిములు పదివేలు, లోకములో (సంతయు) నేర్పగల వేశ్యలు సూర్యులు, ఈయఁబడినది పాండ్యరాజుచేత కప్పము మాగధునికి ఇయ్యఁబడునుగాక.

శీతాశుమ్=చలిచే బాధపడుచున్నవానిని.

శీతే నేతి=(దం.) చలిచేత అధిపనింపఁబడినవాడైన మాఘమాసపు నీళ్లవలె, చింతాసముద్రములో మునుఁగుచున్న, చల్లారిన వేడిగల, పగిలిన క్రిందిపెదవిగల, బుసకొట్టుచున్న, ఆకలిచేత త్తయించిన కడుపుగల—నాకు, నిద్ర ఎక్కడికో అవమానింపఁబడిన ప్రియురాలివలె వదలి దూరము పోయినది, మంచిపాత్రునికి దానముచేయఁబడిన సిరివలె త్తయింపుకున్నది రాత్రి.

౬౨. పు.—దివా=పగలు. జాను భాను కృశానుభిః=మోకాళ్లు సూర్యుడు నిప్పు వీసిచేత.

ధారయి త్వేతి=(దం.) ధరించి తమ స్వరూపమును అధికమయిన యీవియే ధనముగాఁగలవాఁడా, ఇప్పుడు విడిపింపఁబడినారు బలిచక్రవర్తి కర్ణుఁడు మొదలయినవారు తమ కీర్తియనెడు రహస్యపు ఇంటినుండి. (బలికర్ణుఁడుతోర్తి రహస్యమైయుండెనేగాని భోజునికీర్తివలె జగద్విదితము గాదనియు వారే భోజరూపమున అవతరించి ఇప్పుడు పూర్ణకీర్తిని పొందినారనియు వారికన్న వితఁడు అధికదాత యనియు భావము.)

కాస్త ఇతి=(దం.) ప్రియమైనదానపు (ప్రియమయినవాడవు), ఎల్లప్పుడును తియ్యనిదానపు (తియ్యిగా పలుకువాడవు), రసముచేత

నిండినదానవు (శృంగారాదిరసములయందు ఆసక్తుడవు), మఱియు ఆ గురువు అయిదు బాణములవాని (మన్తఘని) ధనుస్సువు ఈడులేని (మన్తధర్మాణమువలె స్త్రీ)లను మోహపెట్టువాడవు); ఓచెటకా నీకు ఉన్నది సమస్తము మంచిది, ఒకటి లోపము, ఏమనగా భక్షింపవడి (ఆశ్రయింపబడి) పొందుచున్నావు రసహీనతను క్రమముగా.

శకాబ్జమ్=చంద్రుని.

య దేత దితి=(దం.) ఏ యిది చంద్రునిలోపల మబ్బుయొక్క లే శముయొక్క విలాసమును చేయునొ (మబ్బుముక్కవలె అగపడుచున్నదో) దానిని చెప్పను మనుష్యుడు (దానిని లోకు లందురు) కుందే లని, కాదు నన్నుగూర్చి అట్లు (అది నా మతము గాదు).

సాధాస్తరమ్=మేడలోపల.

అహ మితి=(దం.) నే నొ చంద్రుని తలచెదను నీ శత్రువులయొక్క విరహముచేత ఆక్రమింపబడిన స్త్రీలయొక్క కడగంటిచూపుల నెడు కొఱకంచుల రాలుటచేతనైన గాయముల మచ్చల గుర్తులచేత చిహ్నితమయిన దేహముగలవానిగా.

మహాభాగ=మహానుభావుడా.

౬౩. పు.—ప్రతివిహిత మృత్యు ప్రతిభియే=పోగొట్టబడిన చావు యొక్క భయము కలవానికి (అభయ మిచ్చి). ఉపరితన=పై. కృతే=కొఱకు. దశన కొటి తుత గ రీక్ష=దంతముల కొనలతో పగుల్పబడిన పర్వతములు గలవైన. మద ముదిత కూజత్న్ మధులిహా=మదముచే సంతోషించిన యుంకరించుచున్న తుమ్మెదలు గలవానిని.

అహ దై రితి=(దం.) పరిమళములచేత వాయువులు, లేళ్లు చిగురు టాకుల ప్రసరములచేత, నారచేత తాపగులు, పువ్వులచేత తుమ్మెదలు, పండ్లచేత పళ్ళులు, ఎండచేత బాధింపబడినవారు నీడచేత, మ్రానిచేత మదపుటెరుగులు, నీచేతనే చేయబడినవి అన్నియు ధన్యము

లు; నీవు లోకోపకార సమర్థుడవయి యున్నావు. నీచేత పోగొట్టఁబడిన యాపదగలవి కడమ చెల్లు.

౬౪. పు.—ఫణితిః=ఫక్తి. వమతి=క్రక్కుచున్నది. అనధిగత=పొందఁబడని.

అర్థ మితి=(దం) సగము విష్ణుమూర్తిచేత (విష్ణుమూర్తి ఒకప్పుడు మోహినియై శివునికి భార్యయైనాడు. భార్య పురుషుని యర్థదేహమని శాస్త్రములు చెప్పుచున్నవి.) పార్వతిచేత కూడ సగము శివునిది హరింపఁబడినది, ఓరాజా ఈప్రకారము భూతలమందు త్రిపురహరుని (శివుని) యొక్క అభావము వెల్లడియైయుండఁగా (అనఁగా శివుఁడే లేకపోఁగా); గంగానది, సముద్రమును, అకాశమును చంద్రచేతి, నాగేంద్రుఁడు భూమియొక్క యడుగును, సర్వజ్ఞత్వము ఈశ్వరత్వము పొందెను నిన్నునన్నీ భిక్షులనము.

తా.—నేను మహాదరిద్రుడను నీవు మహావిద్వాంసుడవు మహైశ్వర్యవంతుడవు; నాదారిద్ర్యమును పోగొట్టవలయునని ఎఱిగినవాఁడవు, పోగొట్ట సమర్థుడవు.

అసురాగిణీ=అసురాగము (ప్రేమ) కలది. ఆశు=శీఘ్రముగా.

కేచి దితి=(దం.) కొందఱు వేరునందు వ్యాపించిన ఆశగలవారు (వాగ్విల్లియొక్క వేరునుమాత్రమే చూడఁగోరుదురు), మఱి కొందఱు అయిననో మొదటిపలవలతో సంబంధము పొందినవారు, నీడను కొందఱు పొందినారు, మూలాగ్రములను మఱికొందఱు, (మఱికొందఱు) చిగుళ్లను కోయువారు, ఇతరులు పువ్వులను చేత ధరింతురు, వారి కన్న నితరులు పరిమళమునకు మాత్రమే పాత్రము, వాక్కనెడు తీగయొక్క; మఱి యేమనిన మూఢులు పండును అహహా నిశ్చయముగా చూడ నైనఁ గోరరు.

పరిచ్ఛిన్న ఇతి=పరిమితమైన రుచి అమృతము బెల్లము మకరందము లేనె పాలు వీనిది; ఒకానొకప్పుడు పలుమాఱు అనుభవించుట

చేత పొందును కదా రుచిహీనతను అధికమయినదానిని; ప్రియురాలి దొండపండువంటి పెదవియందును రుచిగల కవివాక్యమునందును పొద్దులేనిది క్రొత్తయానందముగలది ఏదో (చెప్ప శక్యము గానిది) ప్రకాశించును సుమా రుచి ఇది సాటిలేనిది.

౬౫. పు.—నానీయస్తే ఇతి=(దం.) లేబడవు తేనెవిషయమై తుమ్మెదలు పారిజాతపుష్పములచేత (మాయొద్ద తేనె కలదు రండుత్రాగుండు అని తుమ్మెదలను పారిజాతపుష్పములు పేరంటము పిలువవు. పిలువబడకయే తుమ్మెదలు వచ్చి త్రాగును). ప్రార్థింపబడవు చంద్రునిచేత వెన్నెలవిషయమై చకోరములు. మా వాక్కుయొక్క మాధుర్యముయొక్క అతిశయమును పొంది (విని, ఎఱిగి) ముందుగా (మీద మీదబడి) వచ్చువారు (ఏ మయిన కవనము చెప్పఁడు చెప్పఁడు అని) బిగ్గఱయైనమాటలుగలవారు (బిగ్గఱగా ప్రార్థించువారు) అగుదురు తమంతట తామే పండితులు. ఏమి ఫలము (మాయొక్క) వ్యర్థ ప్రార్థనలచేత?

నాస్తాక మితి=(దం.) లేదు మాకు సవారి, లేదు ఏదియు కంకణములు మొదలయిన యలంకారములయొక్క సత్కారము, లేదు ఎత్తయిన గుఱ్ఱము, లేండు ఎవఁడును నేవకుఁడు, లేనే లేదు వస్త్రము సుందరమైనది; మఱియేమనిన భూతలయం దుండు సమస్త విధ్యాంసులకు సాహిత్య విద్యను పొందినవారికి మన స్సంతోషము చేయునది తలవంపుచేయునది విద్య దోషములేనిది కలదు మాకు.

ఆ=ఇది కోపపీడలను తెలియఁజేయు నవ్యయము. ఇక్కడ కోపమును తెలుపును, మా కృధాః=చేయకు.

నిశ్వాస ఇతి=(దం.) ఊపిరి కూడ బయటికి రాదు బాణకవి (బాణము) మనస్సున (రామ్ములా) సేండ్లగా. ఎట్లు (వచ్చును?) మఱి ప్రసిద్ధమయిన వేగముగల జ్ఞోకపాదముల (అడుగుల) కట్టుపాటుగల కవనము (సరస్వతి)?

హతా దితి=(దం.) బలాత్కారముచేత లాగబడిన కొన్ని పదములను రచించునట్టి మనుష్యుఁడు స్వర్థగలవాఁడు అగునేని అహహా కవితో వశ్యమయిన వాక్కుకలవానితో, కలుగును ఈదినమో చేపో, ఏల ఇక్కడ పెక్కుమాటలు? పాపియైన కలియుగములో, కుండలయొక్క(లను) చేయువానికిని(కుమ్మరికిని) మూఁడులోకములయొక్క(లను) చేయువానికిని (బ్రహ్మచేవునికిని) కలహము.

కలయతి=పొందును.

౬౬. పు.—శివ సన్నిభః=శివునితో సమానుడైన(సర్వజ్ఞుడైన).

ముక్తాభూషణ మితి= (దం.) ముత్తైములు ఆభరణములుగాఁగలదిగా చంద్ర బింబము ఆయెను. వెదచల్లఁబడిన నక్షత్రములుగలదిగా ఆకాశము (ఆయెను). మన్మథునిదైన విల్లు పోయిన చాంచల్యముగలదిగా (నిశ్చలము) ఆయెను. నల్లఁగలువలు(రెండు)ముద్రగలవి (ముకుళించినవి) (అయినవి). అడఁగిపోయినది కోకిలలయొక్క మెల్లనయిన కూత. మెల్లని వాయువులు మందమైపోయినవి. చలనములేని పూగుత్తులుగలదిగా సంపంగితీర ఆది ఆయెను. ఎఱుంగను పిచ్చట.

• (తా). (రతాంతమందు) ప్రియురాలిముఖమందు చెమటబిందువులు కలిగి ముఖమునకు ఒక క్రొత్తతోభను కలిగించినవి. మెడలోని ముత్యాలహారములు పెట్టిపోయి ముత్తైములు నడుముపై రాలినవి. (ముత్తైములు పెట్టి నడుముపై రాలట పూరుషాయితమును నూచించును.) బామముడిపాటుజంకెనలు పోయినవి. కన్నులు మూసికొనిపోయినవి. మణితధ్వనులు నిలిచిపోయినవి. నిశ్వాసము మందమయినది. కుచములయొట్టులాటము తీసినది. అటువైదశమనోగోచరము కాదు.

స్వన్న మితి= (దం.) చెమర్చినది బింబము చంద్రునిది. జాటిపోయినది పువ్వులసరముల మొత్తముచేత కట్టఁబడిన చీకటి. పూర్వమే ప్రకటమగుచున్న (ముదురుచున్న) మొగలిపువ్వుయొక్క అగ్రముయొక్క రూపముకలదియైనది చక్కని చిఱునవ్వు. శమించినది కమ్మ

లయొక్క (కుండలములయొక్క) ఆరభటివృత్తిప్రధానమయిన పురుషనాట్యము. కలువలజంట అడ్డముగా ముకుళించినది. పోయినది పగడముయొక్క సీతార్థము. వైన ఎఱుంగను నుమా ఏ మయినదో అని.

(తా.) (ప్రియురాలికి) ముఖము చెమర్చినది. పూలసరములతో కట్టబడినకొప్పు వీడిపోయినది. చిటునవ్వు ముదురుచున్న మొగలిరేకుకొనవలె అయినది. (మొగలిరేకు లేతలో మిక్కిలి తెల్లంగానుండును. ముదిరిన కొలదియు చుట్టును ఓరను మొదట కొంచెముగాను పిచ్చట మణికొంత తరువాత మఱియుం గొంతగా తెలుపెల్ల తగ్గిపోయి చిట్టచివరకు రవంతధావశ్యము లేకుండుకొలదుగాను మిగిలి పిచ్చట అదియునుం బోవును. ఆనకారమే చిటునవ్వుయొక్క ధవళకాంతి మొదట కొంతదూరము వ్యాపించి పిచ్చట అంతదూరము రాక అంతకన్న తగ్గి క్రమక్రమముగా మఱియు మఱియు సరికి చించి చివరకు ఆధరమందే నిలిచి పిచ్చట అందుఁగూడ అదృశ్యమయినది.) కుండలములయొక్క ఊఁగులాటలు శమించినవి. (కుండలములకు ఉద్ధతనాట్యమును చెప్పటచేత పూరుషాయితము సూచింపఁబడినది.) కన్నులు అడ్డముగా మూతపడినవి. ప్రియుఁడు మాటిమాటికి చురుక్కొన సధరమును కఱచుటచే నయిన నొప్పికి కలుగుచున్న సీతార్థము నిలిచిపోయినది. అటుపైదశ మనోగోచరము గాదు.

అవసా=భూమియందు. ధటాయామ్=త్రాసులో.

౬౭. పు.—సదసి=సభలో. తత్పరిభవః=అతని కవమానము.

స్వ ఆవతంస కల్పార మకరందమ్=త నకొనఁచెవియందలి ఎఱ్ఱఁగుల వృక్షుందలి లేనెను. వామ కర నఖ ఆగ్రేణ=ఎడమ చేతి గోటి కొనతో. చిక్షేప=చిమ్మెను.

అహూ ఇతి=(దం.) ఆహా! నా అదృష్టము! నాయొక్కయు భవభూతియొక్కయు వాక్కును తులయందు పెట్టి, అగవడఁగా ధానియందు (భవభూతివాక్కునందు) లేలిక, వాక్కులయొక్క దేవత వెం

టనే చెవియం దున్న ఎఱ్ఱంగలువ మొగ్గయొక్క తేనెయొక్క మో
ధుర్యమును చఱ్ఱుచున్నది పూర్తికై భగవతి!

మనుతే స్తు=తలఁచెను. స్వైరిణీమ్=జారిణిని. సంకేతమ్=జాతి
సంగమమునకు ఏర్పఱుచుకొన్నచోటికి. చతురా=నేర్పరియైన.

త్వత్తోఽపీతి=(దం.) నీకన్న ను క్రూరుఁడు ఓరాజా బేసి(క్రూర)
బాణములవాఁడు (మత్తఘుఁడు) ఓభూమియొక్క భర్తా (రాజదండ
న యైనను సహ్యము, మదనబాధ సహ్యముగాదని భావము.) ఆజ్ఞను
ఎవనియొక్క (ఏమత్తఘనియొక్క) రుద్రదారులు దాసులవలె శిరస్సు
న వహించుచున్నారో. (మదనబాధకు లోఁబడుట నాయందు తప్ప
గాగ్రహింపఁగూడదు, త్రిలోచనుఁడుకూడ దానిని జయింపలేక పో
యెనుగదా, నావలన నగునా ఆని భావము.)

దోర్దణ్డాత్=దండమువంటి బాహువునండి. అద్దద=బాహువురి.

౬౮. పు.—మఱ్ఱక=మంచము. స్థూణా=నిట్రాడు. జలద ఆగ
మః=మేఘముల రాక్ (తర్జాకాలము) పత్యస్య=కుమారునియొక్క.
ఘటికా=పిడత. పర్యాకులా=దుఃఖితురాలై. వధూమ్=కోడలిని.
శ్వస్థూః=ఆత్మగారు.

శుక్తిద్వయేతి=(దం.) ముత్తైపుచిప్పలజంటయొక్క సంపుటము
ఓ భోజరాజా కీర్తియను సముద్రములో నీయొక్క ఆకాశము. తలం
తును అందునుండి పుట్టువుగల ముత్తైమునుగా చంద్ర బింబమును.

క్వణ యంతో=ధ్వనితో కూడినవి. క్షుభ్యత్ క్షీరధి దుగ్ధ ముగ్ధ
మహానీ=కదలుచున్న పాలసముద్రముయొక్క పాలయొక్క నుండ
రమయిన కాంతికలవి. వాసనీ=రెండువస్త్రములు. వికాసికా=ప్ర
కాశించునది. ను భాషిత కలా కాశల్యమ్=మంచి పలుకులయొక్క
విద్యయందు నేర్పు.

అజ్కు మితి=(దం.) మచ్చనుగా కొందఱు తలంచినారు, సము
ద్రముయొక్క బురదనుగా ఇతరులు తలంచినారు, లేడినిగా కొందఱు

చెప్పినారు, భూమియొక్క ప్రతిబింబమునుగా ఇచ్చగించినారు ఇతరులు, చంద్రునియందు వీది పగులఁగొట్టఁబడిన యింద్రనీలముల ముక్కలవలె నల్లనిది మిక్కిలి అగపడుచున్నదో దానిని దట్టమయినదానిని రాత్రి త్రాగఁబడిన కటికిఁబీకటిని కడుపులో నున్నదానినిగా చెప్పచున్నాము.

౬౯. పు.—లక్ష్మీ రితి = (దం.) లక్ష్మియొక్క క్రీడాసరస్సు, తెల్లకాంతియొక్క యిల్లు, అద్దము దిక్కులనెడు (స్త్రీలయొక్క, పువ్వు రాత్రియను తీఁగయొక్క, మూఁడులోకములను జయించువాఁడయిన మత్తభునియొక్క గొడుగు, ముద్దయయిన శివుని నవ్వు, దేవనది (గంగ) యొక్క తెల్లఁదామర, (ఈ) చంద్రుఁడు వెన్నెలయను నమృత మయొక్క బావిని పుట్టించుచున్నాఁడు, సమూహము నక్షత్రముల నెడు గుండ్రయొక్క.

తర్క ఇతి = (దం.) తర్కవ్యాకరణ మార్గ హితమయిన బుద్ధిగల వాఁడను కాను, సాహిత్యమెఱిగినవాఁడను కాను, ఎఱుంగను విచిత్ర కావ్య నిర్మాణముయొక్క నేర్పును మిక్కిలి ఆశ్చర్యమగుదానిని; దేవత యొకానొకతె బ్రహ్మయను ప్రియునిచేత పొగడఁబడినది చేత నున్న వీణయొక్క మధుర ధ్వనితో వేఱుకాని ధ్వనిగలుగునట్లుగా అట్లయినను ఏ ఘోషెప్పచున్నది నోట నున్నదె నాయొక్క.

సులలితం ప్రబంధమ్ = మధురమయిన రచనను.

మాతెజ్జీ మితి = (దం.) మాలదానిని వల్లె మాధుర్యమును (మధురపదగుంభనను) వ్యక్త్యాభిశయముగల కావ్యముల నెఱిగినవారు స్పృశింపనే స్పృశింపరు ఉత్తమమయినదానిని. పుత్రత్వత్తిని కులకన్యకను వలె శృంగారాదిరసములచేత నున్నత్తులయినవారు చూడరు పీరు. కస్తూరీ కర్పూరముల పరిమళములకు చెలి పుత్రత్వత్తి మాధుర్యముల కూడిక చెవికి మధురౌషధము ధన్యునికి ఎవని కో కలుగును.

విర కేతి=(దం.) దూరదూరముగానున్నవి పెద్ద నక్షత్రములు వీరి యొగమందు వలె సత్పురుషులు (పెద్ద నక్షత్రములుమాత్రము కొన్ని అగపడుచున్నవి). మనస్సు వలె మునియొక్క అన్నిచోట్లను స్వచ్ఛ మాయెను ఆకాశము. తొలఁగిపోవుచున్నది చీకటి (అజ్ఞానము) మనస్సునుండి సత్పురుషులయొక్కయుం బోలె దూరమునకు. పోవుచున్నది రాత్రి త్వరగా నిరి ఉద్యోగహీనులయొక్క వలె.

౭౦. పు.—ఆయెను పచ్చనిదిగా తూర్పు పాదరసము వలె భక్షించి బంగారమును (బంగారమును గ్రసించిన పాదరసమువలె తూర్పు పచ్చబాతినది). పోయిన కాంతిగలవాఁడు చంద్రుఁడు పండితుఁడు వలె మూర్ఖుల సభలో (మూర్ఖులనడుమ తగులుకొని వారిని రంజింప లేక వారిచే పరిహసింపఁబడి వెలవెలబోవుచున్న పండితునివలె చంద్రుఁడు శోభాహీనుఁ డాయెను). క్షణములో క్షయించినవి నక్షత్రములు రాజులు వలె ప్రయత్నాసక్తులుకాని. దీపములు వెలఁగుట లేదు విషయ హీనులయొక్క వలె నుగుణములు.

మాలాకార పత్నీ=పువ్వులసరములుచేయు (గ్రుచ్చు)వానిభార్య.

సమున్న తేతి=(దం.) మిక్కిలియొన్నతమయిన దట్టమయిన చను గుత్తులను ముద్దగొనుచున్న అనపకాయ (బుట్టి) చేత ధ్వనించుచున్న మధురమయిన వీణగలదైన దేవ లోకముయొక్క చంచలమయిన కనుబొమలగుదానిచేత (సుందరిచేత) నీది పాడఁబడుచున్నది శివుని తీరీటపు కొనను ప్రకాశించు మంచు కిరణములవాని (చంద్రుని) మొలకయొక్క కిరణముల ప్రవాహమువలె తెల్లని కీర్తి. (నీకీర్తి స్ఫుర్తమున కూడ వ్యాపించినది అని తా.)

ఉల్కాఖల పరాయణామ్=టోటియందు ఆసక్తురాలిని (టోటిలో ఏమో దంపుచున్నదానిని). ముసలమ్=రోకలిని. కాష్ఠమ్=కొయ్య.

జగ తీతి=(దం.) లోకములో తెలిసినదే ఇది కొయ్య వే అగుదువు నిజముగా, అది యును కదా సత్యము అడవిలో పెంపఁబడి నా

వు; క్రొత్త కలువలవంటి కన్నులదానియొక్క చేతితోడి సంగపు పండువునందు దీనియందు, ఓరోకలీ చిగురు నీకు తత్క్షణమే ఏల పుట్టలేదో. (నీవు మహాజడపదార్థమవు, నీ కెట్లు తెలియును ఆసుందరిచేతి స్పర్శయొక్క స్వారస్యము? రసికునికే అపాటిసంగము కలిగినయెడల అతనిదేహము చిగిర్చియే యుండును అని ధ్వని.)

౭౧. పు.—ఛన్న మితి=(దం.) కప్పబడినదానిని నైనయ్యయొక్క ధూళియొక్క భారముచేత నీయొక్క శ్రీమంతుండయిన భోజరాజా భూమియొక్క పరిపాలనయందు నేర్పుగలవాఁడా దక్షిణదేశపు రాజు చూచి అంతరిక్షమును త్షణములో సందేహములేనివాఁడై అవమానములేనివాఁడై సేవకులులేనివాఁడై బంధువులులేనివాఁడై స్నేహితులులేనివాఁడై భార్యలులేనివాఁడై పిల్లలులేనివాఁడై తమ్ములులేనివాఁడై బంగారములేనివాఁడై వెడలిపోయెను. (భోజనిదాడికి ఆడలి దక్షిణదేశపురాజు శర్వమును వదలి పాటిపోయెను.)

అకా జ్ఞేతి= (దం.) అకాలమందు ధరింపబడిన మానససరస్సునకైన(ప్రయాణ) ప్రయత్నముయొక్క సంతోషముగలవైన హంసలచేతను, అకాలమందలి దృఢ తాండవముగల నెమళ్ల సమూహముచేతను, దిక్కులు చూడఁబడినవి వీరావేశముతో ధరింప శక్యము కాకుండ నడచుచున్నదైన నీ గొప్ప సేనచేత రేపఁబడిన భూమియొక్క ధూళిచేత నల్లనివి. (నీసేన నడవఁగా రేగినదుమారమును దిక్కుల సంతటను చూచి మేఘావరణ మని తలఁచి హంసలు మానససరస్సునకు ప్రయాణమైనవి, నెమళ్లు ఆడసాగిణివి. హంసలు వర్షాకాలములో మానససరస్సునకు పోవు ననియు మేఘములు చూచి నెమ్మల్లాడు ననియు కవిసంప్రదాయములు.)

రటస్తమ్=కటువుగా ఆఱుచుచున్న. కూజస్తమ్=కూయుచున్న.

నో చారూ ఇతి=(దం.) కావు అందమయినవి కాళ్లు, కాదు ఘటియు అందమయినది ముక్కు, కాదు చెప్పఁదగినది మాట, కాదు విలాస

ముచేత చతురమయినది నడక, కాదు తెల్లనిది తెక్కులస్వీకారము ఇది నీయొక్క; పరుషమయిన క్రేంకారధ్వనిచేత భరింపశక్యముగాని వాక్కును ఈవోట వృథాగా నే పలుకుచు మూర్ఖమవయిన ఓకాకీ సిగ్గయిన పడవు(నీకు) తగని పాండిత్యమును మిక్కిలి అభినయించుచు.

గర్హణమ్=నిందనుగా.

తు లేయితి=(దం.) సమానవర్ణపు రెక్కలుగలవైన నల్లనిది కోకిల లతో కూడ చేరినవైన ఎవనిచేత చెప్పబడును కాకి స్వయముగానే మాటలాడని యెడల? (కాకియు నలుపు కోకిలయు నలుపు. రెండును కూడియున్నప్పుడు కాకి క. ట్టని కూయనియెడల అది కాకి యని తెలియదు. మాసాంగత్యముచేత నిన్ను మహాకవి యని తలంతురు, నీమాటచేతనే నీవు కవిని కా పని తెలియఁబఱుచుకొంటివి, అని భావము.)

మిథః=పరస్పరము.

౩.౨. పు.—క్షీతిరుహమ్=చెట్లయొక్క. శిశిర=చల్లని, సరితామ్=నదులయొక్క.

య తేతి=(దం.) ఎక్కడ నీరు అమృతమును నిందించునో(అమృతముకన్న శ్రేష్ఠమో), చండాలురు ఇంద్రుని (నిందింతురో), చింతామణిని రాలు (నిందించునో), అక్కడ మా ఉనికి ఓరాజా.

నివాస ఇతి=(దం.) ఉనికిపట్టు ఎక్కడ ఇప్పుడు మాకు? దానము చేయఁబడినది భోజనిచేత బంగారపు పర్వతము (మేరువు); అని దేవతలు వ్యాకుల చిత్తము గలవారు (అని) భోజరాజా వార్త క్రొత్తది.

౩.౩. పు.—సాక్షా ఇతి=(దం.) శత్రు చెలికాండ్రు, ఇట్లు కొండ గుహ, శవమే ప్రియ భార్య, జీవనము అడవి తీగలయొక్క ఫలములచేత, వస్త్రము ఉత్తమమయినది చెట్లయొక్క పట్టలు, మంచిమాటలనెడు అమృత ప్రవాహమందు మునిగిన మనస్సుగలవారికి ఎవరికి ఈసౌఖ్యము (కలదో), వారికి సంద్రకళాశేఖరుని(శివుని) యొక్క యతులమయిన మోక్షమందు నూడ మాకు అశ లేదు.

తీర్థేషు=తీర్థములకు. తీర్థం భోజ పరం హి సః=భోజరాజా ఆతః
డే ఉత్తమతీర్థము గుమా.

మేరా వితి=(దం.) మేరువునందు, హందరపర్వత గుహలయందు,
హిమవంతముయొక్క చతీయయందు, మహేంద్రాపర్వతమందు కైలాస
ముయొక్క రాలకుండను, మలయపర్వతముయొక్క శిఖరములయం
దును, సహ్యాపర్వతమందును, ఆ యావోట్ల తఱచుచుగా ఓభోజరా
జా వినబడినది నీది నాచేత చక్రవాళమందు సంచరించెడు చారణ స
మూహములచేత బిగ్గరగా పాడబడుచున్న కీర్తి.

౭౪. పు.—నాద్రియతే=ఆదరింపడు.

సావజ్ఞమ్=తిరస్కారముతో. సముదితః=చక్కగా చెప్పబడినది.

ఆల్లాశ్తోఽనిపా శేతి=(దం.) ఆల్లాశరాజా, నీ శత్రువుయొ
క్క పట్టణములో తిరుగుచున్నదై బోయది చల్లబడి(=అక్కడక్కడ
పడి)యున్నవానిని గ్రహించి రత్నములను మిక్కిలిగొప్ప చంద్ర ని
ష్పకలనెడు భ్రమచే ఆకులమయిన యంతరంగము (మనస్సు) గలదై వే
సి చందనపు ముక్కను వానిపైన మూతపడిన కన్నులుగలదై ఊఁ
దుచున్నదై ఊర్బలయొక్క పరిమళమునకై వచ్చిన తుమ్మెదల గుంపు
లచేత పొగయను భ్రమను పహించుచున్నది.

(ఆల్లాశరాజయొక్క ప్రతాపమునకు భయపడి అతని శత్రురాజు
అడవిబట్టగా వానిరాజధాని పాడై అడవి కాఁగా, అందు కిరాతు
లు చేరి నివసించియుండగా, అందు కూలి పడిపోయిన రత్నఖచి
తములైన గోడలపెద్దపెద్దరత్నములు అక్కడక్కడ పడియుండఁ
గా, వంటకు నిప్పు సంపాదించుటకై ఎక్కడనయిన కార్చి చుండు
నాయని వెదకుచు వచ్చినయొకకిరాతి ముగ్ధ యగుటచేత ఈపడియు
న్న దేదీప్యమానమైన రత్నములను అడవులలో సహజముగానే యుం
డెడు కార్చిచుయొక్క పెద్దపెద్దచంద్రనిష్పకము లని తలఁచి వా
నిని పిడకమీఁద పెట్టి ఆపైన నలిగా పాడుపడిన యాపట్టణపు ఇం

ద్రవ్యములయొక్క చందనపుముక్కలు అక్కడక్కడ పడి యుండగా వానిని వేసి ఊడ సాగినది. అంతట తనశ్వాసపరిమళమునకు ముఖముమీఁద మూఁగింతు మైదలను నిప్పు రాజి బయలుదేరినపొగ యవతలంచి, ఆపొగ తనకన్నులలో చొరకుండు నట్లు కన్నులుమూసికొని మంటకొఱకు ఊడచున్నది అని అర్థము. అల్లాళరాజు మహాప్రతాపశాలి, ఎంతటి విశ్వర్యవంతులయిన శత్రురాజులును ఈయన ప్రతాపమునకు నిలువలేక తమరాజ్యములు పాడుపెట్టి నామరూపములు లేక పోయినారు అని తా.)

ఏణీ దృశామ్=ఆడులేడియొక్క కన్నులవంటికన్నులుగలవారయిన (స్త్రీ)లయొక్క. అపదేశ పూర్వైవ్యః=వ్యాజ పూర్వకములయిన. అపాజ్ఞపాతైః=కటాక్షములయొక్క ప్రసారములచేత. యువానః=యావనవతులు. శృఙ్ఖలితాః=సంకిళ్లువేయబడినారు. (మేడలనుండి (స్త్రీ)లు వీధిని పోవుచున్న పురుషులను క్రేగంట చూచినమాత్రముననే ఆ పురుషులు వారిని మోహించి నిలిచినచోటనే నిశ్చేష్టులై యుందురే గాని అవతలికి మఱి యడుగు పెట్టనేర రని యర్థము. అపట్టణపుస్త్రీ)లు మహానుందరాంగులును జాణలు నని తా.)

అహ్మజ్జేలి—ఇహ=ఈయేకకిలానగరమందు, అహ్మజ్జి దీర్ఘసు=సముద్రములవలె విశాలములైన, దీర్ఘికాసు=దిగుడుబావులయందు, సమాగతానాం=వచ్చినట్టి, అహ్మజ పత్త్ర ఆయత లోచనానామ్=కమల దళములవంటి విశాల నేత్రములుగలస్త్రీల, టటిలైః=వక్రములైన, అపాజ్ఞైః=క్రేగంటి చూపులనెను, అనన్త బాజైః=మన్తధబాణములచేత, యువానః=కోడెకాండ్రు, ప్రహతాః=కోట్టబడినారు.

౭౫. పు.—కుము దేతి= (దం.) తెల్లంగలువల సమూహము తొలగిన సిరి గలది (శోభాహీనము) (అయినది), క్రేగంటి (అయెను) క

మలముల సమూహము, వదలుచున్నది సంతోషమును గ్రుడ్లకూట, సంతోషముగలది (అగుచున్నది) చక్రవాకము; ఉదయమును (పొడుసుటను, అభ్యుదయమును) సూర్యుడు పొందుచున్నాడు, చంద్రుడు అస్తమును (క్రంకుటను, నాశమును) (పొందుచున్నాడు). పాడు విధియొక్క క్షీణలకు అయ్యో విచిత్రముగా మన్నది పరిణామము! (ఇది ప్రాతఃకాల వర్ణనము. ఎట్టివారికిని కలిమిలేములు ఆనియరము లనియు కనుకనే మహేశ్వర్యసంపన్నుడై యుండినతనకు ఇప్పుడు లేమి వచ్చినదనియు తా).

కారద చంద్ర కిరణ గౌరాక=శరత్కాలపు చంద్రుని కిరణములవలె తెల్లనయిన.

ఆశ్వా న్యేతి= (దం.) ఓదార్చి పర్వతముల సమూహమును సూర్యుని పేడిచేత కాల్యంబడినదానిని, ఉగ్రమయిన కార్చిచ్చుచేత పాడయిన యడవులను కూడ, అనేకములయిన నదుల(తూర్పునకు పాతెడు నేళ్ల) యొక్కయు నదముల (పడమటికి పాతెడు నేళ్ల) యొక్కయు సూర్యును కూడ నిండించి, రిక్తుడై వైనా వసుట యేదో ఓమేళుండా అదే నీకు ఉత్కృష్టమయిన సిరి. (ఎట్లవారికిని త్యాగము చేసి దరిగ్రుడ వయినావు, మాఘపండితా అదే నీగొప్ప అని తా.)

రతిమ్=కోరికను. దుర్లలితమ్=దుష్టమయిన. ప్రాణాః=ఓప్రాణములారా. ప్రజత=పొండి. పరిచేవనేన కిమ్=దుఃఖించి ఏమిఫలము.

౭౬. పు.—అనల=నివ్వయొక్క. విహుత అస్తర్ ధాహః=భంగపెట్టుటవలని లోపలి మంట. ఆర్థిభి ర్వ్రజత=యూచకులతో పొండి.

పశ్చా దితి=(దం.) పిమ్ముట నైన ను పోవలసినదే, ఎక్కడిని సోబత్తు మఱి యిట్టిది?

విలపక=ఏడ్చుచు. అగాత్=పోయెను. భూభుజః=రాజులు. స్వ భార్యా సహాయః=తన భార్యతోడుగా గలవాడై. మ్రియతే=చచ్చిపోవుచున్నాడు. విపన్నమ్=చచ్చినవానినిగా.

౭౭. పు. — ఘటే విస్మవాదీ = ఘటమందు విపరీతము (అగును.) హి
త్వా = వదిలి. భవ ద్ధిరః = నీ వాక్కునకు. పలాశే = మోదుగుచెట్టున.
తం భూపాలమ్ ఆపృచ్ఛ్య = ఆరాజనొద్ద సెలవుపుచ్చుకొని.

అరనాశ = (దం.) తరవాణియొక్క గొంతులో కాల్పుటయొక్క
భయముచే (నాకంతములో నున్నయెడల నేను త్రాగెడు తరవాణి త
న్నుకాల్పు నని భయపడినదై) నా నొడిచిండి లేచిపోయినది సరస్వ
తి. అందుచేత శత్రువుల లక్ష్మియొక్క కొప్పును పట్టుకొనుటయందు
ఆసక్తమయిన చేయిగలవాడూ లేదు కవనము నాకు.

తా. — నేను మిక్కిలిపేదవాడను మంచిభోజనము లేక తరవాణి
నీళ్లచేత కాలము గడపుచున్నాను. విశేషపండితుడనుకాను. నీవిద్వ
త్సభను చూడఁగా సభాకంపము గలిగి అదివఱకు ఊహించుకొనివ
చ్చిన కవనమును కూడ మఱచి పోయినాను. నీవు శత్రువులను జయిం
చి వారిసిరినెల్ల గ్రహించి మహైశ్వర్యవంతుడవయి యున్నావు, నా
కే మయిన దయచేసి నాదారిద్ర్యమును తీర్చవలయును.

మహిషీ శతమే = నూలు గేదెలను. (గేదెలను ఇచ్చుటయందు ఇంక
మీఁద తరవాణి త్రాగ నక్కఱలేదు, సమృద్ధిగా గేదెపెలుగు త్రాగు
చు గుఱుముగా జీవింపుము అని భోజని యభిప్రాయము).

అనుషక్తి = సంబంధించినది.

౭౮. పు. — కచభారా దితి = (దం.) కొప్పుబరువునకు స్తనభారము
(భయపడుచున్నది), స్తనభారమునకు భయపడుచున్నది కచభారము,
కచకుచములభారమునకట్టిపిఱుగులు భయపడుచున్నవి, ఏమిటి యిది
చంద్రముఖీ చక్రత్కారము? (ఒకదానికన్న నొకటి గొప్పదిగా నున్న
దని తా. మఱియు విషయనిగరణముచేత, రాత్రికి చక్రవాకములు, ఏ
నుంగుకుంభములకు నాచు, మేఘమును కొండలను చూచి వర్షము కు
రియును సెలయేళ్లు వెల్లువలు పాటును ఆవెల్లువలు తన్ను కొనివే
యును అని తలచి యినుకతిన్నెయు, భయపడె నని తా.)

వదనా దితి = (విషయనిగరణముచేత,) చంద్రునికి కమలములు, చిలుకలకు దొండపండును దాడిమగింజలపజ్జీయు, రాత్రికి చక్రవాకములును లేడి సింహమునకును భయపడుచున్నది—అని యర్థము.

స్వ ఆత్మే శయానమ్ = తన తొడమీఁద నిద్రించుచున్నది. వైశ్వానరమ్ = అగ్ని దేవుని. యదృచ్ఛయా = స్వేచ్ఛగా, తనంతట.

౭౯. పు. — హుతాశనః = అగ్ని. పావకే = నిష్పలా. చంద్రన పజ్జుశీతలః = గండపు ద్రవమువలె చల్లనివాఁడు. ఘర్త = గ్రీష్మ = వేసవి.

మరు దితి = (దం.) గాలియొక్క రాకయొక్క వార్తచేత కూడ హీనమైయుండఁగా కాలము (గాలి బొత్తుగా లేసప్పుడు), మేలుకొని (దుస్సహమై) యుండఁగా మిక్కిలి ప్రబలిన ఉన్మదము.

ఉర గీతి = (దం) ఆఁడుఁబాము శిశువునకు ఆఁకలిగొన్నదానికి తన దానిని పెట్టెను పూత్కారమును (బుసను) ముఖవాయువుచేత. (పాములు గాలిని తిని బ్రదుకునవి కాఁబట్టి గాలి లేనందున తల్లిపాము శిశువునకు తనపూత్కారవాయువును మేపెను).

అబలా స్వీతి = (దం) సుకుమారస్త్రీలయందు విహసవంతులు అనుభవించి నేత్రములచేత నే క్రొత్త యాలింగనములను (దర్శనానందిము ననుభవించిరే గాని స్వర్గానందము ననుభవింపవలెనది).

ఆర్తః = బడలినవాఁడై. నిబిడ = దట్టమయిన. జమ్బూ = నేరేడు.

౮౦. పు. — కాపిభిః = కోఁతులచేత. హస్త విస్ఫాలనేస = చేతి చప్పుట్లచేత. తారం రారటీతి స్త = గట్టిగా మాటిమాటికి ఆఁఁగినది. ఉరసి = వృధయమునందు, అయే మాతః = అయ్యో అయ్యో! చక్రస్థ = ఏడ్చెను. అర్హతః = దాఁగినవాఁడై (మాటువేచుమతో) పేటికామ్ = పెట్టెను. వాహయిత్వా = మోయించి (పట్టించుకొని).

౮౧. పు. — ఆత్మానం గోపాయిత్యా = ప్రచ్ఛన్నముగా. గ్రాహణామ్ = మొనగ్గకు. శూల అగ్ర ఆరోపితేన = కొఱ్ఱయొక్క కొనను ఎక్కింపఁబడిన(కొఱుత వేయఁబడిన), రుతాత్ = కూతవలన. తరతి =

దాటును. కన్దుక లీలా=బంతి యాట. ప్రమదా=సుందరియొక్క
యధరోష్ఠమును చుంబించుటకు ఆశగలదాని వలె. తామరస=తామ
రపువ్వు. ఉత్పతసి=ఎగురుచున్నావు. రాగ=ఎఱుపు.

చర శేతికాలి గోళ్ల కిరణములచేత తెల్లతెల్లగాను, అంతరాళ
మున నున్న దై కన్నుల కిరణములచేత నల్లనల్లగాను.

పయోధ రేతి=(దం.) కుచముల ఆకారమును ధరించిన దగుటచే
బంతి చేతితో కోపముతో కొట్టబడుచున్నది మాటిమాటికి; ఇట్లుని
యుం బోలె కంటియాకారముకలది (కనుకనే) భయపడిన (కొనచెవి
యందలి) కలువ (స్త్రీ)యొక్క దయకై పడెను పాదములలో.

౮౨. పు.—అనే కేతి=(తా.) ఎండతోరాజులు కలరు దుర్బలుల
ను కొట్టి వారిసిరిని వారించువారు. ఓభోజరాజా నీ వొక్కడవే కల
వు లోకముసంతయు పాలింప సమర్థుడవు.

హేమ వ్రకాలే=చలికాళములో. జ్వలనీమ్ హసనీమ్ సంసేవమా
నః=మండుచున్న కుంపటిని కాంచుకొనుచు.

కవిమతి రితి=(దం.) కవియొక్క బుద్ధి వలె విస్తారమయిన యూ
హలుకలదై (విస్తారమయిన లోహముకలదై), చక్కగా కూర్చబడిన
చక్రవాకపక్షులుగలదై (చక్రములు గలదై) ప్రాతః కాలము వలె, శి
వుని యాకృతి వలె కుంపటి(నవ్వుచున్నదై) ప్రకాశించుచున్నది, చరి
ద్రుండు పార్శ్వ నిష్ప వీనితో (పొగలేని నిష్పతో) కూడుకొన్నదై.

ద్యూత పణ జము=ఊదముయొక్క పందెముయొక్క గెలుపుచే
త అగ్ర సుహిష్ణుమ్=పెద్ద రాజియందు. దాక్షిణ్య=దయా. విశే
ష అనవధారణేన=విశేషముయొక్క అనిశ్చయముచేత. కృత ఆహ్ని
కః=చేయబడిన ప్రాతరనుష్ఠానముకలవాడై. త్ర్యక్షర ఊన తురీయ
చరణ్ణామ్=మూడక్షరములచేత (ములు) తక్కువయైన నాలవపాదము
గలదానిని.

౮౩. పు.—స్నా తేతి=(దం.) స్నానముచేసి యున్నది కుంతలేశ
పుత్రి, పంతు అంగరాజు చెల్లెలికి, జూదములో రాత్రి యిది జయిం
పబడినది కమలచేత, దేవియొక్క కోపమును తీర్చవలసియున్నది ఇ
ప్పుడు; అని అంతఃపుర నుందరీ జనముయొక్క గుణమునందు తక్కువ
యొక్కవలు ఆలోచించుచు నీవు నిర్ణయము తోచనందున మూఢమ
యిన మనస్సుగలవాడవై రెండుమూడు ఉంటివి గడియలు.

విద క్షేతి=(దం.) చక్కగా కాల్పబడినదియు (నేర్పరియు), అం
దమైన సొరుకలదియు (ముఖముకలవాడును) ఎఱ్ఱనిదియు (అనురాగ
ము కలవాడును) పిఱుచుపైన ఉన్నదియు (ఉన్నవాడును) కాము
కురాలిచేత కాంగిలింపబడిన నుండరమయిన మెడగల (కుండ) యందు
(ప్రియునియందు) ధ్వని మణితమువంటిది.

ప్రాదే=మడుగులో. జాలకై=పల్లెవాండ్ర చేత.

జతు=లక్క. ఆనుపూర్వ్యాత్=వరుసగా.

అయి ఖలు జస్తుషు పురాకృతానాం కర్తృణాం విపాకః విషమోహి
భవతి=అయ్యో ప్రాణులకు పూర్వకృత కర్తలయొక్క పరిణామము
క్రూరము గదా అగును.

౮౪. పు.—క్వ నివ్రతి=(దం.) ఎక్కడ కులము నీష్కళంకమయిన
ది విశాలనేత్రయొక్క ఎక్కడ రాక్షసునితోడి సంగమముయొక్క
(సంగమము కలిగె ననెడు) అపనిండు? (అసంభావ్య మని భావము.)

ధ్వనిరోపం మన్వానః=అభిప్రాయ దోషము (అభిప్రాయము పరు
షముగానున్నదని) తలచుచున్నవాడై.

క్వ జన కేతి=(దం.) ఎక్కడ జనకుని కూతురు ఎక్కడ రాముని
భార్య! ఎక్కడ ను పదిమెడలవాని యింట నివాసము?

శివశిర సీతి=(దం.) శివుని తలమీద తలలు ఏవి ప్రకాశించినవో
శివశివా (అయ్యయ్యో) ఆతలలు దొర్లుచున్నవి గద్దల కాళ్ల చేత!

(తనతలలను ఖండించి వానితో పుష్పములతోనుంబోలె శివుని పూజించిన రావణాసురుని యాతలలను వానిసంహారమయిన తర్వాత గద్దలు మాంసమనిమిత్తము దొర్లించి శోధించుచున్న వని యర్థము.)

ఉచ్చాటనాయ=తఱుముటకై. యతలే స్త=యత్నముచేసెను. శేతే స్త=శయనించెను.

౨౫. పు.—తద్ధృదయగతమ్ = బ్రహ్మరాక్షసునిమనస్సులోనిది. పాణినిసూత్రమ్ = పాణినిమహర్షి కృతవ్యాకరణసూత్రమును.

సర్వస్య ద్వే=అన్ని పదములకును రెండు మాటలు ఉచ్చారణ గలుగును: ఉ. ఇల్లిల్లు తిరిగెను, ఉఱుఱు చాటెను.

సర్వ స్వేతి=(దం.) అందఱికిని రెండు—మంచిబుద్ధి చెడ్డబుద్ధి, సంపదకు ఆపదకు హేతువులు.

వృద్ధో యూనా... = యూనా స హూక్తా గోత్రం శిష్యతే... ఉ. గార్గ్య శ్చ గార్గ్యాయణ శ్చ గార్గ్య.

వృద్ధో యూ నేతి=(వం.) ముసలివాడు వయసువానితో కూడ నేనాముచేత విడువఁడుచున్నాఁడు కాముకురాండ్రచేత. వయసు వెలుపుఁడు దొరకినయెడల కాముకురాండ్రు ముసలిమగని విడుతురు.

ఏకో గోత్రే="అపత్యం పాత్త్ర ప్రభృతి గోత్రమ్" అనుసూత్రము వలన పాత్త్ర ప్రాదుమొదలుగాఁగల వంశ్యునికి గోత్ర మని పేరు. అట్టి గోత్ర మర్థ మగునప్పుడు (ఎన్నవతరమువాఁడు అర్థ మయినను) (ప్రకృతిశబ్దమునిఁగ) ఒకటే ప్రత్యయము వచ్చును. ఉ:—ఉపగునిగోత్రాపత్యము (ఉపగునికి ఎన్నవతరమువాఁడయినను) ఔపగవుఁడు.

ఏకో గోత్ర ఇతి=(దం.) ఒక్కఁడు వంశమునందు జన్మించును పురుషుఁడు ఎవఁడు కుటుంబమును భరించునో. (కుటుంబములో ఆర్జకుఁడొకఁడే, భోజనము చేయువారు అనేకులు).

. (స్త్రీ) పుంవ చ్చ=యూనా స హూక్తా వృద్ధా (స్త్రీ) శిష్యతే, తదర్థ శ్చ పుంవత్: ఉ. గార్గీ చ గార్గ్యాయణౌ చ గర్భాః.

స్త్రీ) పుంస చ్యేతి=(దం.) స్త్రీ పురుషునివలె స్వతంత్రముగా వ్యవహారము చేయునో (ఏ) యింట, అది నిశ్చయముగా ఇట్లు పాడు.

నాగః=ఏనుగు. శర్వరీ=రాత్రి. జవేన=వేగముచేత. మిథునైః=దంపతులచేత. వసుమతీ=భూమి.

౮౬. పు.—అ మ్యేతి=(దం.) తల్లి కోపగించుచున్నది, నామూలముగాఁగాదు నాభార్యమూలముగాఁగాదు; నాభార్యయు కోపగించుచున్నది, తల్లివలనఁగాదు నావలనఁగాదు; నేనును కోపగించుచున్నాను, తల్లివలనఁగాదు భార్యవలనఁగాదు; చెప్పము రాజా ఎవరి దోషము ఇది.

రాజ నిత్తి=(దం.) రాజా ద్వారపాలకునివలన నే పొందినాను ఏనుగును (నివారణమును); మదపుటేనుగును (మద మణచుటను) కోరుచున్నాను నీవలననుండి నేను భూమిశ్వరా.

ప్రాక్=తూర్పు. పరావృత్య=తిప్పి. శీతా=నేర్వబడినది.

మార్గ జేతి=(దం.) బాణములయొక్క (యాదకులయొక్క) సమాహము (సీతగజకు) వచ్చుచున్నది. అల్లెత్రాడు (కీర్తి) పోవుచున్నది అన్యదిక్కునకు. (సామాన్యధనుర్విద్యలో బాణము దూరముగ్గా పోవును, అల్లెత్రాడు చెవియొద్దకి వచ్చును. భోజానిధనుర్విద్యయందు అది విపరీతము అని చమత్కారము. యాచకులు భోజానియొద్దకి వత్తురు, భోజానికీర్తి దిగంతములకు పోవును అని తా.)

ప్రత్యేక్=పడమర. మృషా=అసత్యము. ఉదక్=ఉత్తరము. సర్వ దః=సర్వమును ఇచ్చువాఁడు. మిథ్యా=బద్ధము.

నారయ ఇతి=(తా.) శత్రువులు నీవీఁపును చూడలేదు (నీవు యుద్ధములలో పాతిపోయి యెఱుంగవు) నీహృదయమును పరస్త్రీలు పొందలేదు (సత్పురుషుఁడవు) పరస్త్రీకాముకుఁడవు గావు).

౮౭. పుట.—చతుష్టయమ్=నాలుగిఁటిని. మూర్ఘేన=ఖరీదునకు. భుజ్య=అనుభవింపుము. తపనే లలాటస్తపే దూశదేహః—నూర్మ్యుఁ.

దు నొసటిని కాల్చువాడైయుండగా తపింపబడిన దేహముకల
వాడై. పిపాసా=ధప్పిచేత. నికట తట భువమ్ అటక=సమీప
మందలి (జెలుపు) గట్టుయొక్క ప్రదేశమునకు తిరుగుచు. గోప=
గొల్ల. మసౌజ్జ=మనోహరమయిన. తక్రమ్=మజ్జిగమ. పేయం చే
త్=త్రాగదగిన. దైనయోధళ.

౮౮. పు.—పీ మేతి=(దం.) మంచు మల్లెపువ్వు చంద్రుడు
వీనికాంతివంటికాంతిగలది. శంఖమువంటిది, (శశిప్రభ యనుపాతమం
చు చంద్రుడు గొప్పసత్త్వములు శంఖములు వీనివలె ప్రకాశించున
ది అని. యర్థము.) చక్కగా పండిన వెలగపండువలె పరిమళవంతమై
న రుచికలది. వయమదానియొక్క చేతులచేత మిక్కిలిచిలుకకబడి
నదైన (యా) మజ్జిగను త్రాగుము ఓ రాజా సకల రోగములను హ
రించుదానిని.

సుభు)=చక్కని కనుబొమలకలదానా. అవివృత=ప్రకటిత.

ఇన్ద మితి=(దం.)చంద్రుని కలువటిగ వలె, చక్రవాక సమూహ
ము వలె కమలబలతయొక్క ప్రియుని (సూర్యుని చక్రవాక సమూహము
వలె), మేఘమును చాతక సమూహము వలె, తుమ్మెదల గుఱువు వలె
పువ్వుల సమూహమును, మామిడిచెట్టును ఆడుకోకిల వలె, స్త్రీ వలె
తనభర్తను దేశాంతరముపోయినవానిని, మనోవృత్తి యిది సర్వదా
రాజక్రేష్టుడా నిశ్చయముచుటకు మిక్కిలి కొరుచున్నది.

మదిరాక్షా= (మాచువారికి) కాఘాన్తోదమును కలిగించునట్టినే
త్రములుగల స్త్రీయొక్క (నుందరియొక్క). సోపాన=మెట్లయొక్క.

రాజాభిషే క్తేతి=రాజయొక్క స్నానమందు మదనోన్మాదపరవశ
యయిన గుబ్బెతయొక్క చేతినుండి బాజిన బంగారపు కలశము.

ఆరక్షకై=తలవరులచేత.

౮౯. పు.—సమిధిలకేన=దొంగచే. భాతపాత=కన్నమువేయుట.

భ బౌభవశ్యామ్ అక్షకః సన్నివిష్టః=భ భా భి భీ అనువరుస

యందు యమధర్మ రాజు ప్రవేశించినాడు. (భక్తారగుణితము చేసి వ. రుసగా వచ్చునట్టి ఆయత్తరములు ఎవరెవరి పేరునను మొదటి నగునో వారి నందఱిని వరుసగా చంపివేయుచున్నాఁడని యర్థము.)

అపర=పడమటి. కుహరమ్=గుహకు. భాస్కరే=సూర్యుడు. అరోచత=ప్రకాశించెను. సన్దోహ పరికన్దకా=సమాహముయొక్క మొలకలుగలది. చరమ గిరి నితమ్బు లమ్బుమాన శశాంకు బిమ్బమ్=పడమటి కొండ చటాయందు వ్రేలుచున్న చంద్ర మండలమును.

అరుణేతి=(దం.) సూర్యునియొక్క కిరణ సమాహములచేత ఆ కాశము పోయిన నక్షత్రములుగలది (నక్షత్రకూన్యము) కాఁగా.

చల తీతి=(దం.) చలించుచుండఁగా చల్లగాలి మెల్లమెల్లఁగా ప్రాతఃకాలమందు.

యువ తీతి=(దం.) గుబ్బెతలసమాహము నాథులచేత పదలఁబడి న దొండపండువంటి యధరోష్ఠముకలది యగుచుండఁగా.

౯౦. పు.—కపాల శోధనా=తలను (లోపలి వైపున) కడుగుట. శఫర కాబః=బేడిస పిల్ల. విక...టితః=విషమచయిన కపాలపు ఎ ముకయొక్క సమీపమున ఇటుకుకొన్నది. భిషగ్వరైః=ఉత్తమవైద్యులచేత. అబ్జ బిమ్బ ఉపమమ్=చంద్ర బింబము సొటిగాఁగలది. క్షీబ స్య=నశ్చంపకునియొక్క. విపినే=అడవిలో. శిఖావాక్=అగ్ని. గ దః=రోగము. సంయతాక్షరామ్=కట్టఁబడిన యత్తరములు గలదైన. అస్తద్విషయే=మాచేశములో. న వసతిమ్ అతనోత్త=నివసించుకుండునుగాక. బాహట ఆది భేషజ శోశాక్=ఘాహటము మొదలయిన వైద్యగ్రంథములను. సోతిసి=ఏటిలో. అవరోధ సమాజాః=అంతఃపురస్త్రీ సమాహములు. పురస్థరః=ఇంద్రుడు. వీణామునిమ్=నారదమునిని. నిష్క్రామితాః=తఱుమఁగొట్టఁబడిరి. నిరస్తమ్=పాణివేయఁబడినది. పురుషాంతః=ఇంద్రుడు. నాసత్వై=అశ్వినులను. ధన్వంతరీయమ్=ధన్వంతరిదైవ.

౯౧. పు.—ఆహతుః=చెప్పినారు. న వ్యభీకమ్=అబద్ధముకాదు. పాతీనః=బేడిస. స్వయమాన=నవ్వుచున్న. నితకేనమ్=ఉనికిపట్టు. ఉచతుః=చెప్పినారు. మోహయిత్వా=దేహముమీది స్పృతి తప్పించి. సందానకర్తణ్యా=ఎముకలనదుకునట్టి ఔషధముచేత.

౯౨. పు.—అస్తర్ అధత్తమ్=అంతర్ధానము పొందిరి. స్నిగ్ధమ్=నేయిగలది. కవి కుల తిలక=కవి సమూహముయొక్క తిలకముచేత (కవిశ్రేష్ఠునిచేత). గాథా సనాథా చీకటికా=పద్యముతో కూడుకొన్నదైన చీటి. కరణ్డమ్=(బరిణను.) వ్యాళమ్=పామును.

గారీ కాస్తమితి=శివుని, అంజనేయులవారిని సంపంగిని ఇత్యాది.

౯౩. పు.—దేశాస్తర గత కాంతాయా=దేశాంతరము పోయిన కాంతుఁడుగలదానియొక్క. త త్త దాభవ ప్రతిభట వర్ణనేన=ఆయా పదార్థములయొక్క శత్రువులను వర్ణించుటచేత. (పాము మొదలయినవివరుసగా మలయమారుతము, మన్తఘండు, ఉద్యానవనము తుమ్రెదలు—వీనికి శత్రువులు. మలయమారుతాదులచేత మిక్కిలి బాధపడుచున్నాను. శీఘ్రముగా వచ్చి నన్ను గూడి ఆబాధను తీర్వవలయును అని ఆమెయభిప్రాయము) శిలా గో భూరుహేషు=రాయి ఆవు చెట్టు వీనియందు (కేవలజడపదార్థములయందును జడజంతువునందును అని ధ్వని. చింతామణీకామ ఛేనుకల్పవృక్షములయందు అని భా.) విరహిణీ గూఢ సర్వోక్తి పద్యమ్=వియోగినియొక్క అభిప్రాయ గర్భితమయిన సారత్యాశయశోతకపదముల పద్యమును. చరమ గ్రంథమ్=చచ్చినపిమ్మట (భోజరంజనుగుఱించి) లోకులు అనుకొనుసంగతిని తెలుపుక్షోకమును. మృగయితుమ్=వెదకుటకు.

౯౪. పు.—సామపూర్వమ్=మంచిమాటలతో. విసంజ్ఞః=చైతన్యములేనివాఁడై. ప్రకారాస్తరేణ=మఱియొకవిధముగా.

శ్రీభోజమహారాజాజ్ఞాతవిషయై
స మాస్తము.

శుద్ధపత్రము.

పుట.	తప్ప.	ఒప్పు.	పుట.	తప్ప.	ఒప్పు.
౧౩.	విక్రమశా	విక్రమశా	౬౬.	నిష్పద	నిష్పద
౨౯.	సఖలు	నఖలు	౬౯.	గోళకస్య	గోళకానామ్
౩౬.	క్షుసో	సోక్షు	౭౧.	నిష్క్రితో	నిష్క్రితో
౬౪.	వాగ్వల్యైః	వాగ్వల్యైః	౧౨౫.	విగ్రహ	విగ్రహ
